2529

AVGJØRENDE SLAG ★ VÅPEN OG STRATEGIER ★ DETALJERTE KART

NORSK MILITÆR-HISTORIE

KAMPER OG SLAG MOT SVERIGE

160 SIDER SPENNENDE LESNING

Den brutale SJUÅRSKRIGEN

Karolinernes DØDSMARSJ

KRIG & FRED i Norden

SLAGET VED DYNEKILEN

TORDENSKJOLD

nedkjemper den svenske flåten

NORSK KRIGSPROPAGANDA

Staute nordmenn hamler opp med forfyllede svensker

bc 2714 025 FAKTA

ORAGE

NORSK MILITÆRHISTORIE – KAMPER OG SLAG MOT SVERIGE

Norsk utgave 2025 © Orage AS

ISBN: 978-82-8447-589-9

Redaksjon
Forfatter: Per Erik Olsen
Redaktør: Inger Marit Hansen
Grafisk design: Bens Aarø og Espen Liland
Omslag: Espen Liland

Salgsansvarlig
Øystein Berg
+47 909 61 959
berg@orage.no

Utgitt av
Orage AS
Jarlsøveien 50
3124 Tønsberg, Norge
+47 47 46 60 00
post@orage.no
www.orage.no

Trykk
Trykket i Latvia, Artko AS

Alle Orages produkter trykkes ved svanemerkede trykkerier.

Artikelne har tidligere vært utgitt i Militærhistorie.

© Ares forlag AS

NORSK MILITÆR-

HISTORIE

KAMPER OG SLAG MOT SVERIGE

BRODERFOLK I FRED – OG I KRIG

Etter andre verdenskrig har det blitt vanlig å omtale nordmenn og svensker som Broderfolk – en betegnelse som i dag fremstår treffende. For i moderne tid møtes vi først og fremst i fredelig kappestrid på ski og på fotballbaner. Men slik har det ikke alltid vært.

I tidligere århundrer var forholdet mellom Norge og Sverige langt mer konfliktfylt. Fra midten av 1500-tallet og frem til 1814 var de to nabolandene gjentatte ganger i krig med hverandre. En lang rekke væpnede konflikter, som varte fra ett til sju år, ble utkjempet langs vår felles grense. Det var en turbulent tid preget av maktkamp, territorielle ambisjoner og militær uro.

De siste to hundre årene har grensen mellom Norge og Sverige vært preget av fred og samarbeid. Likevel, da unionen mellom de to landene gikk i oppløsning i 1905, fryktet man i Norge at Sverige kunne reagere med militærmakt. Derfor ble det iverksatt en omfattende opprustning, og en rekke store festningsanlegg ble bygget for å kunne møte et eventuelt angrep.

Heldigvis kom krigen aldri. I dag står festningene igjen som stille vitner om en tid da forholdet mellom broderfolkene var alt annet enn fredelig – de minner oss om at også godt naboskap er noe som må bygges og bevares over tid.

FORFATTERE:
PER ERIK OLSEN, TORE DYRHAUG OG FRODE LINDGJERDET

INNHOLD

1|8 KRIGEN MELLOM NORGE OG SVERIGE 1808

Det er nå over 200 år siden vi var i krig med vårt naboland Sverige. Dette var Norges frihets- og selvstendighetskamp mot våre naboland, som hadde tvunget oss inn i unioner vi ikke ønsket å være en del av.

06 **DEN NORDISKE SJUÅRSKRIGEN, 1563–1570**
Etter en periode med fredsår og velferd i de to naborikene startet tronarvingene Frederik 2. av Danmark-Norge og Eirik 14. av Sverige et rustningskappløp.

18 **BJELKEFEIDEN, 1658–1660**
Den dansk-svenske krig 1658–1660 var en krig mellom Danmark-Norge og Sverige, med førstnevnte støttet av De forente Nederlandene og Polen.

38 **SLAGET I DYNEKILEN, 1716**
I slaget ved Dynekilen 8. juli 1716 nedkjempt Peter Wessel Tordenskjold den svenske flåten.

54 **MOT NYE FELTTOG, 1718**
Etter det svenske tilbaketoget i juli ble det relativt stille langs grensa mot Sverige. 2. Trondhjemske ble imidlertid sendt hjem til Trøndelag av frykt for at svenskene skulle gjøre et innfall her.

60 **ARMFELDTS FELTTOG I TRØNDELAG, 1718–1719**
Midt-Norge hadde så langt blitt spart for kamphandlinger under den store nordiske krig, men for å rette opp feilgrepene fra 1716, ville Karl XII angripe også her for å binde norske tropper som ellers ville kunne settes inn sørpå.

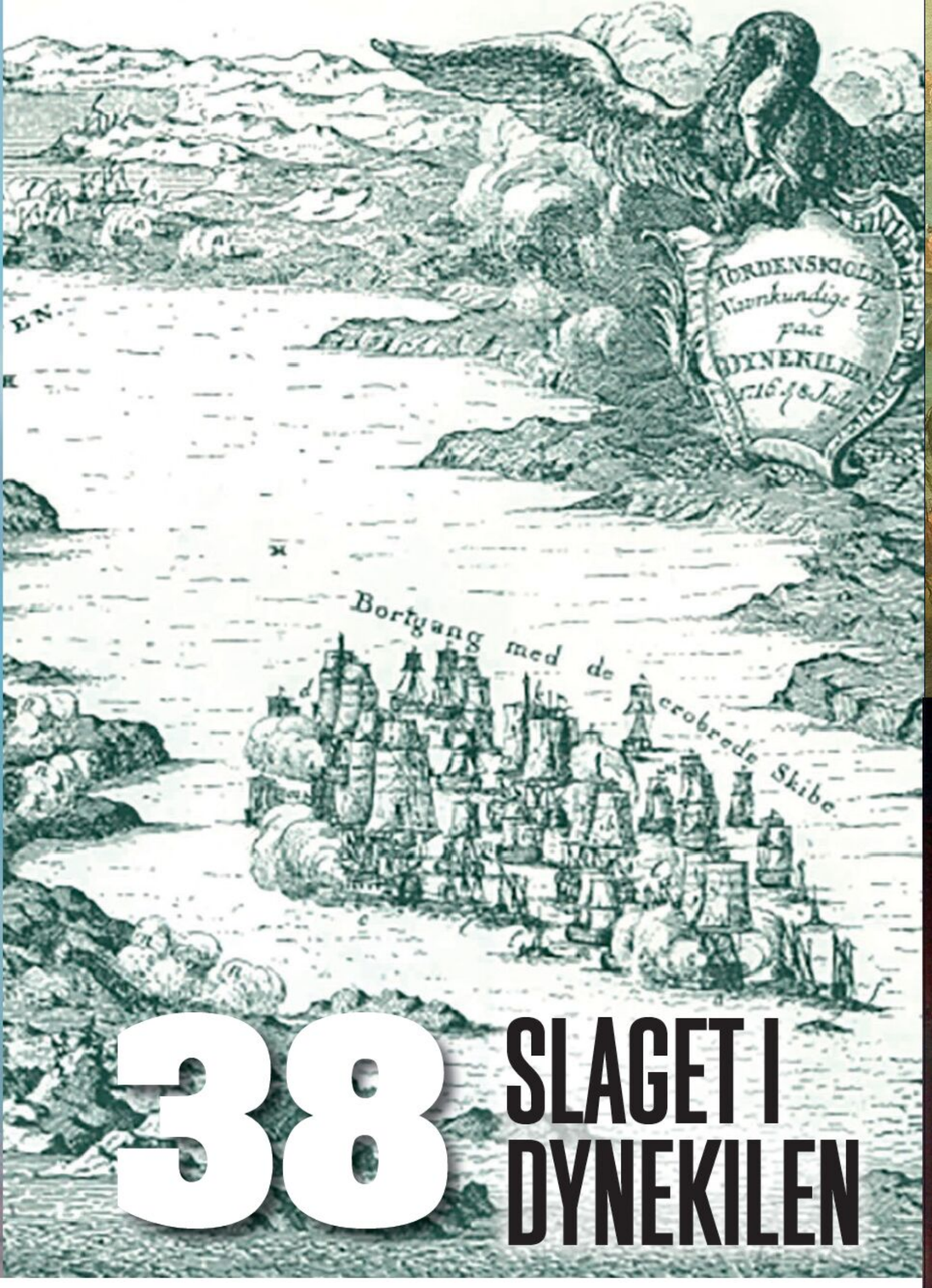
72 **KAROLINERNES DØDSMARSJ**
Den 6. desember ble kaptein Långströms frikompani tatt i bakhold i Forradalen av bøndene i Hegra. Kapteinen selv ble dødelig såret og nordmennene sikret seg post som ga en detaljert opptegnelse over Armfeldts styrker og planer.

82 **BELEIRINGEN AV FREDRIKSTEN FESTNING**
Forut for det svenske angrepet på Sør-Norge i 1718, ønsket Lützow å overlate grensebevoktningen til bondeoppbud og landdragonene, og gå til et forkjøpsangrep med linjehæren mot magasinene som svenskene hadde etablert langs grensa.

92 **TORDENSKJOLDS SOLDATER OG EROBRINGEN AV MARSTRAND**
Etter Karl 12.s bortgang forberedte de dansk-norske styrkene seg på å utnytte Sveriges svekkede situasjon ved å invadere Bohuslän fra Norge sommeren 1719.

98 **TYTTEBÆRKRIGEN**
Tyttebærkrigen er det lite flatterende navnet på et felttog der Danmark-Norge forsøkte å invadere Sverige i 1788.

38 SLAGET I DYNEKILEN

110 KRIGEN MELLOM NORGE OG SVERIGE, 1808

Det er nå over 200 år siden vi var i krig med vårt naboland Sverige. Dette var Norges frihets- og selvstendighets-kamp mot våre naboland, som hadde tvunget oss inn i unioner vi ikke ønsket å være en del av.

134 SOMMERKRIGEN MELLOM SVERIGE OG NORGE I 1814

Da Kielfreden ble undertegnet i januar 1814, måtte Danmark avstå Norge til Sverige. Dette var prins Christian Frederik og nordmennene lite interessert i.

144 BÅHUS FESTNING – NORGES BOLVERK MOT SVERIGE

Kjører du E6 sørover fra Svinesund dukker Båhus festning opp på din venstre side omtrent 20 minutter før du kommer til Gøteborg.

TYTTEBÆR-KRIGEN 98

92 TORDENSKJOLDS SOLDATER

BÅHUS FESTNING
NORGES BOLVERK MOT SVERIGE 144

18 BJELKEFEIDEN 1658–1660

1563–1570

DEN NORDISKE SJUÅRSKRIGEN

Beleiringen av Akershus festning avtegnet etter Frederik den 2.s sarkofag i Roskilde domkirke, det tidligste kjente bildet av festningen.

Etter en periode med fredsår og velferd i de to naborikene startet tronarvingene Frederik 2. av Danmark-Norge og Eirik 14. av Sverige et rustningskappløp det ikke var noen annen vei ut av enn krig. De to unge kamphanene var begge fast bestemt på å gjenerobre områder deres fedre hadde avstått, og undervurderte dermed både hverandre og lidelsene krig medfører.

Oppløsningen av Kalmarunionen i 1523 gjorde det klart for både svensker og dansker at naboskapet ville komme til å bli alt annet enn fredelig. Likevel var årene mellom 1536 til 1560 en rolig periode med få konflikter mellom Danmark-Norge og Sverige. Dette skyltes i hovedsak utenrikspolitikken de to kongene Christian 3. og Gustav Vasa førte. Svenskene var mest opptatt av østersjøområdene og Baltikum og ønsket å utvide sitt rike østover i Livland og Estland. Dermed kom de i konflikt med Russland, og etter flere slag gikk svenskene av med seieren. Christian 3. hadde på sin side et vanskelig forhold til Nederland og keiser Karl 5. Bakgrunnen var keiserens løfte om å føre krig for å gjeninnsette Christian 2., som hevdet krav på den dansk-norske tronen. I tillegg ville ikke Karl 5. anerkjenne øresundstollen som danskene krevde inn. I Danmark ventet man et angrep fra keiserens styrker fra både land og sjø. Mest av alt fryktet de et angrep på Bergen, som var en viktig by i handelen med nederlenderne. Men da tiden gikk og det ikke kom noe angrep, valgte Christian 3. i 1543 å iverksette et angrep på den nederlandske

Kong Frederik 2. av Danmark–Norge

Akershus festning sett fra nordøst.

De to erkefiendene Christian 2. av Danmark–Norge til venstre og Erik 14. av Sverige til høyre.

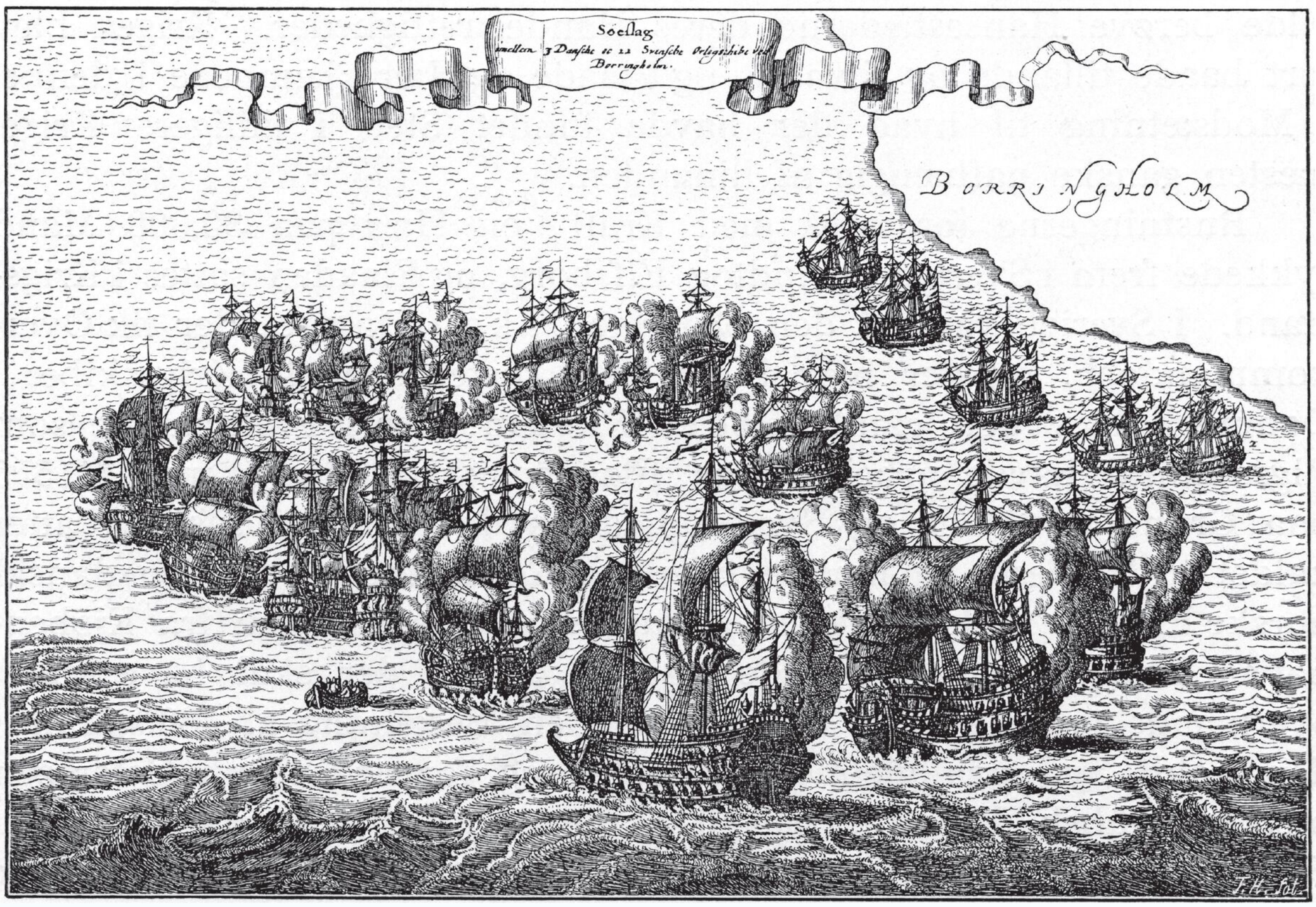

øya Walcheren i stedet. Angrepet ble hindret av storm, og den spente situasjonen fortsatte. Krigslysten var imidlertid liten hos begge parter, som også begynte å merke de store kostnadene ved å holde beredskapen ved like, og det ble til slutt inngått en fredsavtale. Keiseren anerkjente også Öresundstollen. Forholdene i Norden var nå preget av mistenksomhet. I grenseområdene i dagens Sør-Sverige kom det stadig til stridigheter, men uten at det utløste noen krig. Gustav Vasa og hans menn hadde stor mistillit til den dansk-norske kongen og lot dette gjerne komme til uttrykk i friske ordelag. Christian 3. var ikke mindre fargerik i sine uttalelser, og munnhuggeriet skjerpet

DEN ALLEREDE SPENTE SITUASJONEN

I midten av 1550-årene bygde Gustav Vasa opp en hær på 15 000 bondeknekter og en flåte på over 40 skip. I Danmark holdt Christian 3. en liten hær av leieknekter som årlig kostet ham 6000–7000 riksdaler. Dette var en høy pris å betale for en hær som ikke ble brukt, men kongen klarte likevel å bygge opp finansene, og han etterlot seg et godt administrert og velstående rike.
Slik var også forholdene i Sverige. Da de to kongene døde med ett års mellomrom,

Den nordiske sjuårskrigen
Dansk-norsk troppebevegelse/angrep
Svensk troppebevegelse/angrep
Ødeleggelser/plyndring
Festning
Kamper
NORGE
SVERIGE
DANMARK
Steinviksholm
Trondheim
Januar/februar1567
1564
Bergenhus
Bergen
Hamar (1567)
1567
Akershus
Oslo
Uppsala
Stockholm
Sarpsborg (1567)
Skien
Stavanger
Båhus
11. september 1563
Båhus
Älvsborg
31. mai 1564
25–26. juli 1566
Visby
Gotland
Varberg
14–15. august 1564
Kalmar
Öland
Blekinge
Helsingør
Jylland
Skåne
Kronborg
København
Malmö
30. mai 1563
Bornholm
Slesvig Holstein
Slesvig
4. mai 1565
Bukow
Lybeck
7. juli 1565
21. mai 1565
Pommern

Slaget ved Bornholm, 30 mai 1563.

Christian 3. i 1559 og Gustav Vasa i 1560, tiltrådte to mindre forsiktige arvinger: Frederik 2. av Danmark-Norge og Erik 14. av Sverige. Begge var av den oppfatning at deres fedre hadde vært for passive, og var derfor svært så lystne på en styrkeprøve. Østersjø-området var av felles interesse og de fulgte med på hverandres framstøt og posisjoner. I tillegg mente svenskene at Norge naturlig tilhørte dem. Frederik 2. hevdet på sin side at han hadde krav på den svenske tronen, og ønsket å tilkjempe seg denne.

Svenskene hadde også ambisjoner om å bryte den dansk-norske omringningen av det svenske territoriet, som hadde adgang til sjøen bare via Älvsborg ved Göteborg. Samtidig ville Danmark-Norge begrense den svenske tilstedeværelsen i de baltiske landene og ellers i området rundt Østersjøen. Danmark-Norge allierte seg med Russland, Lü beck og Polen/Litauen, mens Sverige ble stående alene.

Christian 2. hadde satt de tre svenske kronene i riksvåpenet til Danmark-Norge – selv om disse var fjernet i 1532 etter at Kalmarunionen ble opphevet. Erik 14. svarte i 1560 med å sette de tre danske leopardene og den norske løven i det svenske riksvåpenet. Denne symbolstriden økte tilspisningen ytterligere, og riksrådet i Danmark-Norge så på opptrappingen med uro. Riksrådet ønsket å fortsette den fredelige linjen Christian 2. hadde holdt, men Frederik 2. følte seg sterk og i stand til å føre en krig mot Sverige. Til tross for at faren førte en mer passiv linje, var han vokst opp med krig som et ideal der man kunne vise hva man var god for. Krig ble betraktet som en avansert form for jakt. De nære slektsbåndene til Tyskland gjorde at Frederik 2. i 1559 ble med sin onkel hertug Adolf av Gottorp på et seiersrikt felttog mot Dittmarsken. Seieren var til stor inspirasjon for den unge prinsen, og den styrket hans selvtillit som kriger. Allerede i løpet av sitt første år som konge var Frederiks flåte blitt utvidet til over 50 skip. På hovedbasen til den dansk-norske flåten, Bremerholm, ble det slitt dag og natt med å utruste den voksende flåten med ammunisjon, våpen og annet utstyr, og i 1562 ble det skrevet ut nye mannskap fra både Danmark og Norge for å bemanne skipene. Våpenhvilen de to kongene hadde inngått i august 1561, hadde ett års varighet, men da avtalen skulle fornyes i 1562, kom ikke partene til enighet, noe som forverret situasjonen.

Våren 1563 begynte Frederik 2. å ta inn leieknekter fra Tyskland som ble stasjonert i østdanske byer. De innleide styrkene telte 25 000 mann og kostet riket 150 000 riksdaler i måneden, en sum som tilsvarte omtrent det riksrådet disponerte årlig. For å

finansiere hæren hadde Frederik økt skattene og samtidig begynt å forsyne seg av farens oppsparte midler. Kostnadene ble fort enorme, og Frederik 2. så bare én mulig løsning, nemlig å starte krigen og velte kostnadene over på fienden

Stemningen ble stadig mer amper, og 30. mai 1563 kom det til et sjøslag utenfor Bornholm, der en svensk og en dansk flåtestyrke møtte hverandre ved en tilfeldighet. Da svenskene ikke firet toppseilet som aksept av Danmark-Norges overherredømme i Østersjøen, skjøt danskene et varselskudd. Uheldigvis traff skuddet svenskenes admiralskip, og kamp var ikke til å unngå. Den danske flåtestyrken tapte slaget og trakk seg tilbake. En formell krigserklæring fra Danmark-

Norge og Lü beck ble overlevert svenskekongen først 31. juli 1563. De to unge kongene hadde endelig fått sin krig. Frederik 2. baserte sin hær i all hovedsak på europeiske leietropper. Avlønningen baserte seg på penger og verdier soldatene kunne plyndre i områdene de inntok. Problemet var at det i Skandinavia var få store byer og for det meste fattige bondesamfunn, noe som svekket plyndringspotensialet. Befolkningen i Danmark og Norge måtte derfor betale soldatene gjennom skatter og avgifter. Erik 14. baserte sin hær på rekruttering av svenske bønder. Bøndene var billige i drift og ganske gode soldater.

Det første danske angrepet kom mot festningen Älvsborg i august 1563. Beleiringen ble kort, og festningen falt 4. september. Den eneste havnen mot vest var nå sperret for svenskene, og de måtte føre alle sine importerte varer gjennom Øresund. For å lamme svenskene mest mulig sørget derfor Frederik 2. for å sperre av Øresund for all trafikk. Dette førte til protester fra England og Nederland, da også deres handelstrafikk ble hindret. Sperringen ble hevet, og i stedet ble det innført en ekstratoll for skip som skulle til Sverige. Erik 14.s behov for en havn i vest økte dramatisk med Älvsborgs fall. Nå ville den enkleste måten å skaffe seg dette på være ved å erobre Trondheim. Jämtland og Härjedalen, denne utstikkeren fra det norske territoriet inn i Sverige, var vanskelig for nordmennene å forsvare, og ble erobret uten særlig motstand allerede høsten 1563. Frederik 2. beordret at området skulle gjenerobres, og Ebert Bild, kommandanten på Steinviksholm festning ved Trondheim, sendte av gårde et par hundre mann. Området ble raskt tatt tilbake. For å slippe byrden med underhold av Ebert Bilds soldater ville innbyggerne i Jämtland og Härjedalen selv forsvare seg mot svenskene.

Slaget ved Ditmarsken 1559.

Befolkningen her følte seg nok vel så svensk som norsk da den var underlagt Danmark-Norge som land, men geistlig sett underlagt den svenske kirken. I likhet med mange av landets innbyggere brydde de seg derfor ikke nevneverdig om hvem som styrte dem – de støttet den kongen som påla dem de letteste byrdene.

I februar 1564 rykket en ny styrke på 3500 svensker igjen inn i området under ledelse av franskmannen Claude Collart, også kalt Claudius Gallus. Den svenske styrken beleiret Steinviksholm og krevde betingelsesløs overgivelse. Evert Bild mistet raskt motet, og allerede dagen etter, 29. februar, overga han festningen. 3. mars forlot han området til de svenske soldatenes hånlige tilrop. Trondheim var nå på svenske hender. Den norske borgerstanden hilste svenskene velkommen, de hadde valgt den kongen de trodde ga dem det letteste åket. Erik 14. sendte sine menn sørover til Møre og Romsdal, og også her sluttet folket seg til kongen. Etter hvert ble han så sikker på sin stilling at han sendte hjem store deler av okkupasjonsstyrken. Ikke lenge etter begynte han å miste grepet. Han krevde høye skatter og nedla restriksjoner, Nidarosdomen ble vanhelliget og brukt som stall til hestene, og mange ble henrettet ved henging. Tilværelsen under Claude Collart ble i det hele tatt ille.

I Bergen styrte lensherren Erik Rosenkrantz. Han hadde allerede i januar 1563 sendt ut varsel til bøndene i sitt len om mobilisering mot landets fiender. 17. januar var det blitt holdt «fjerdingsting og vaapenting» på Hammer på Osterøy. Her stilte 1510 bønder til mønstring. Dette er en av de første gangene man hører om øvelse i sluttet orden (marsjering og våpenbruk) i Norge. Bøndene ble rapportert som sunne, spreke og våpenføre.

Da det kom meldinger om at Trondheim var inntatt av svenskene, innkalte Erik Rosenkrantz 18. mars byens borgere til mønstring. I tillegg møtte 242 tyske handelsmenn som fryktet at deres egen handel via Bergen skulle få konkurranse med handelen i Trondheim. Budstikke ble sendt til lenene omkring, og bondesoldater ble innkalt. Under harde trusler om represalier klarte Erik Rosenkrantz å samle nær 4000 mann i Bergen, og 19. mars seilte en flåte på tre skip nordover mot Trondheim. Styrken var under ledelse av Erik Munk på skipet «Duen».

2. mai seilte flåten inn Trondheimsfjorden. Her støtte den på seks mindre skip med svenske og tyske soldater som Claude Collart hadde sendt sørover for å innta Bergen. I kampene som fulgte, ble alle seks skip senket. Mennene

Slaget om Älvsborg festning i 1563.

En norsk bondesoldat fra 1500–tallet. (tegnet av Sigve Solberg)

ble drept. Dagen etter ankom Erik Munk og hans flåte Trondheim. Claude Collart flyktet og forskanset seg på Steinviksholm. Borgerne i Trondheim og bøndene i områdene omkring hadde nå fått nok av Collarts styre, og de hilste Erik Munk hjertelig velkommen.

Fra 4. til 22. mai holdt Collart stand i festningen, men på grunn av mangel på rent vann (Steinviksholm hadde ingen brønn) overga han seg med sine svenske og tyske soldater, som deretter ble sendt som fanger til København. Collart ble fengslet, og hans videre skjebne er ukjent.

Tilbake i Trondheim satt nå Erik Munk, og på vegne av Frederik 2. krevde han at alle borgere og bønder skulle sverge troskapsed til den dansk-norske kongen. I utgangspunktet skulle de som hadde vist seg forræderske og illojale, bli hengt, men det kom ikke til noe større oppgjør med disse. Alle sverget ed til Frederik 2., og livet gikk videre. To ganger senere i krigen kom svensker over grensen og viste seg ved Steinviksholm – i desember 1564 og i mars 1656. Det ble ikke utkjempet noe slag, men svenskene var svært brutale i sin plyndring av bondegårdene i området. I Jämtland og Härjedalen ble de svenske styrkene derimot stående fram til freden i Stettin i 1570. Etter et år med uro stilnet det av Nordafjells.

Det ble derimot langt mer aktivitet i sør. Tapet av Älvsborg hadde ført til at svenskene ved flere anledninger forsøkte å innta Båhus festning, uten å lykkes. I 1567 angrep Erik 14. Østlandet med Akershus festning som det viktigste målet. Nordmannen Enno Brandrøk hadde klart å overbevise den svenske kongen om at nordmennene var gått lei av det danske styret, og at de ville hilse Eriks tropper velkommen.

I februar rykket en stor svensk styrke under ledelse av Jon Siggesön inn fra Dalarna gjennom Østerdalen og sørover forbi Hamar til Akershus festning. Bygdene ble plyndret og brent, og bare noen få bønder slapp unna ved å betale brannskatt.

På Akershus festning satt Christen Munk og ventet på svenskene. Festningen var sterk og enkel å forsvare. For å unngå at svenskene skulle få husrom og muligheter til å plyndre, ga han ordre om at innbyggerne skulle flykte og byen settes i brann.

Da svenskene ankom, lå nesten hele byen i ruiner. De omringet festningen og startet beleiringen, men de hadde ikke med seg kanoner som var grove nok til å kunne slå hull i festningsmurene, og de ba derfor om nye, større kanoner fra Sverige. Forsterkninger kom under ledelse av Tönnes Olofsson. Denne styrken hadde rykket inn fra sør og møtt tyske eiesoldater i dansknorsk tjeneste ved Sarpsborg, som etter en kort trefning hadde trukket seg tilbake. Deretter hadde svenskene plyndret og brent byen. Samtidig som svenskene beleiret Akershus, drev de langtrekkende plyndringstokt på Østlandet. De trengte seg ned i Vestfold og plyndret ladegården på Auli, Skjærnes i Stokke og Istre kapell i Tjølling, og herjet landet så langt sørover som til Skien. Den første beleiringen av Akershus ble oppgitt 2. mars. Svenskene klarte ikke å bryte ned murene og tvinge fram en overgivelse, og trakk seg i stedet tilbake til Hamar i påvente av ytterligere forsterkninger. Tre uker senere var forsterkningene på plass, og etter å ha marsjert tilbake til Oslo innledet styrken en ny beleiring som skulle vare helt fram til midten av mai. Christen Munk hadde sendt rop om hjelp til både Bergen og København, og 12. mai sendte danskene en flåte til unnsetning. Den ankom Oslo 17. mai og ankret opp ved Hovedøya. Danskene gikk til angrep på Ekebergsletta (nå kalt Svenskesletta), men ble presset tilbake av svenskene som deretter rettet sine kanoner mot Akershus. Festningen fikk store skader, men falt ikke. Danskene gikk til nytt angrep 19. mai, også denne gang uten suksess.

Da det ble kjent for Erik Rosenkrantz at Akershus var under beleiring, mønstret også han en ny styrke som skulle komme Akershus til unnsetning. Rosenkrantz satte sin betrodde mann Erik Munk i spissen for styrken, som ankom Hovedøya 21. mai, og sammen med danskene gikk de nok en gang til angrep. Svenskene var nå i mindretall, og besluttet å trekke seg tilbake mot Hamar. Før de forlot byen, brant de ned gjenværende hus og ødela broene over Akerselva og Alnaelva. De trakk seg deretter nordover via Østerdalen, samme vei som de hadde kommet, og plyndret de stakkars bøndene på ny. Selv ikke domkirken på Hamar fikk stå i fred. De neste tre årene var det relativt stille i Norge, med unntak av noen erobringsforsøk mot Båhuslen. Det ble også utført noen mindre angrep av Christen Munk og Vincens Juel, som dro på regelrett plyndringstokt inn i Värmland og

Vestergötland i 1568. Den svenske hevnen kom i form av nye angrep på Båhuslen. Daniel Rantzau det danske vinterfelttoget gjennom Småland og Östergötland øst for Vättern til Linköping. Han satte en alvorlig støkk i Erik 14., som fryktet at Stockholm skulle bli beleiret. Dessverre for Rantzau kom aldri forsyningene som Frederik 2. hadde lovet ham, og han måtte trekke sine styrker tilbake til Skåne. Frederik 2. bestemte nå at den nedbrente byen Sarpsborg skulle bli flyttet til munningen av Glomma og få navnet Frederikstad. Oslo ble bestemt flyttet til den andre siden av Bjørvika, og her reiste det seg en ny by i årene som fulgte. Et svensk innfall i Østfold ble det siste som skjedde under denne krigen. Det resulterte i at den nye byen Frederikstad ble brent til grunnen.

I Sverige ble Erik 14. avsatt i et kupp 29. september 1568. Kuppet ble ledet av hans halvbrødre Johan og Karl, etter at Erik 14.s sinnssykdom hadde satt sine spor både i statsstyringen og i krigføringen mot Danmark-Norge. Erik ble fengslet, og Johan 3. overtok den svenske tronen. Viljen til fred var blitt større etter tronskiftet, og ettersom den dansk-norske statskassen nå i tillegg var bunnskrapt, ble det undertegnet en fredsavtale i Stettin 13. desember 1570. Ved nederlandsk, fransk, polsk og saksisk forhandling fikk Frederik 2. langt bedre betingelser i avtalen enn Johan 3. Svenskene måtte løse inn Älvsborgfestningen for 150 000 sølvdaler, som måtte betales innen tre år. De geistlige myndighetene for Jämtland og Härjedalen ble overført fra Uppsala til Trondheim. Frederik 2. oppga formelt kravet på den svenske tronen, og tilsvarende oppga Johan 3. den dansk-norske. Johan 3. måtte også avstå Estland til den tyske keiseren som videre skulle forene Estland og Danmark-Norge. Denne overdragelsen av Estland fant aldri sted – uten at det førte til noen ny krig.

I Sverige fortsatte Johan 3. den aggressive utenrikspolitikken i østersjøområdet med Russland og Polen som hovedmotstandere, mens Frederik 2. måtte innrømme overfor riksrådet at han hadde startet denne krigen på egen hånd.

Erfaringene han hadde høstet som konge for et land i krig, var åpenbart så dårlige at han valgte en fredeligere linje i resten av sin regenttid. Det skulle gå 41 år før Danmark-Norge igjen var i krig med Sverige.

Den hollandske flåten under admiral Opdam kommer till unnsetning den 29. oktober 1658 (av Frederik Christian Lund)

STORKRIG I NORDEN

BJELKEFEIDEN

1658–1660

Den dansk-svenske krig 1658–1660 var en krig mellom Danmark-Norge og Sverige, med førstnevnte støttet av De forente Nederlandene og Polen. I Danmark er den kjent som som Den andre Karl Gustav-krigen, i Sverige som Karl Gustavs andre danske krig, i Nederland som den svensk-nederlandske krig og i Norge som Bjelkefeiden.

Kong Karl X Gustav genimanøver da han sendte sine soldater over isen og tvang danskene til overgivelse.

Kong Karl X Gustav.

BAKGRUNN

Karl X Gustav av Sverige hadde avsluttet den tidligere krigen, Den første Karl Gustav krigen, med Danmark med en fantastisk seier, ved å lykkes i den dristige marsjen over beltene, på isen fra Sverige til Danmark.

En hard vinter hadde tvunget den dansk-norske flåten i havn, og frøs Storebælt og Lillebælt. Etter å ha rykket inn på Jylland fra sør, marsjerte en svensk hær på 7000 krigsherdede veteraner over det islagte Lillebælt til den danske øya Fyn den 30. januar 1658. Svenskene erobret Fyn i løpet av få dager og gikk deretter videre for å erobre øyene Langeland, Lolland og Falster. Den svenske hæren fortsatte til Sjælland og truet den danske hovedstaden København. Det raske svenske angrepet, over de frosne beltene, var helt uventet. Kong Frederik III vurderte å møte den svenske hæren i kamp, men hans rådgivere mente dette var for risikabelt, og i stedet undertegnet Danmark-Norge den meget harde freden i Roskilde den 26. februar 1658.

Sverige hadde vunnet sin mest prestisjefylte seier, og Danmark-Norge hadde lidd sitt mest kostbare nederlag.Danmark-Norge var blitt tvunget til å avstå Skåne, Halland og Blekinge på den skandinaviske halvøy og øya Bornholm, og Norge mistet provinsene Båhuslen og Trøndelag. Europa ble lamslått av den raske seieren, og Karl X Gustav publiserte stolt sine prestasjoner. Men fred betydde nye problemer. I Roskilde-fredsavtalen var Dan-

Til høyre: Kong Fredrik III.

Nederst: Kong Karl X Gustav og hans svenske styrker iverksetter bombardementet av Kø≈benhavn, men danskene skulle vise seg vanskelige å slå.

mark forpliktet til å forsyne den svenske hæren med proviant frem til mai 1658, men kort tid etter måtte hæren flyttes. Svenskekongen visste at hæren ikke ville være i stand til å bli forsynt i Sverige for lenge, og oppløsning var mulig siden polakkene ivrige etter å hevne invasjonen av Polen-Litauen i 1655. Sverige ønsket ikke fiender å angripe. Felttog i Livland og Estland ble vurdert, men ble avvist på grunn av forsyningsproblemer. Svenskekongen hevdet at hans hovedmål var å invadere Det kongelige Preussen, men han ønsket også å straffe Fredrik Vilhelm av Brandenburg-Preussen. De mange fiendene på kontinentet, blant dem Polen og Nederlendene, ville imidlertid gjøre dette til en vanskelig oppgave. Et nytt angrep på Preussen ville også se liten internasjonal støtte, Frankrike oppfordret allerede til fred. Den overraskende svenske løsningen på dette dilemmaet ville være å returnere til Danmark i et forsøk på å fullføre jobben skikkelig.

DA DANSKENE IKKE OPPFYLTE EN DEL AV BESTEMMELSENE I DEN TIDLIGERE FREDSAVTALEN, BESTEMTE SVENSKEKONGEN SEG FOR Å BRUKE DETTE SOM ET PÅSKUDD FOR Å ANGRIPE IGJEN ...

Da danskene ikke oppfylte en del av bestemmelsene i den tidligere fredsavtalen, bestemte svenskekongen seg for å bruke dette som et påskudd for å angripe igjen og beseire Danmark som en suveren stat, rasere hovedstaden i København og dele landet i fire administrative regioner. Dette ville gjøre det mulig for Sverige å kontrollere Østersjøen på egenhånd og få inn store tollinntekter. Men selv dette ambisiøse målet var bare å være et springbrett mot den endelige planen om en rask erobring av Danmark, slik at svenskene kunne føre et felttog i Europa uten å risikere dansk innblanding.

ANGREPET

I juni 1658 ble det bestemt at de svenske styrkene skulle angripe. 6. august 1658 la en flåte på 70 skip med 5 700 mann og 18 stykker lett kanoner ut med retning Danmark. Siden forrige krig var Jylland fortsatt okkupert av svenske tropper og det var tropper på Fyn. I tillegg til dette hadde feltmarskalk Gustav Otto Stenbock samlet forsterkninger i Sør-Sverige. Planen var at den svenske hæren skulle marsjere mot København.

Beleiringen av Kronborg slott.

BELEIRINGEN AV KØBENHAVN

11. august 1658 nådde Karl X og hans styrker Valbyhøyden (dagens Frederiksberg) hvorfra de kunne ha utsikt over den danske hovedstaden. Hans ankomst var forventet, og danskekongen Fredrik III hadde allerede beordret hver bygning utenfor bymurene brent, selv om den hadde huset en tredjedel av befolkningen i byen. Samme dag ble byportene stengt og ville ikke åpne igjen før om 22 måneder. En svensk flåte på 28 skip blokkerte havnen, og forhindret forsyninger til sjøs. Beleiringen hadde begynt.

Da svenskekongen kom og fant halve byen i flammer og danskene som var villige til å slåss, hadde han en vanskelig avgjørelse å ta, om han skulle presse på umiddelbart eller om han skulle beleire byen og prøve å sulte dem ut. Hans rådgivere var delt i spørsmålet, og kongen bestemte seg til slutt for den siste måten. Visdommen i denne avgjørelsen har blitt stilt spørsmålstegn ved, siden det danske forsvaret var i dårlig forfatning i utgangspunktet. Men befolkningen i København samlet seg bak Fredrik III, og murene, vollgravene og andre defensive forsvarsverk i byen ble raskt utbygget. Et stort antall kanoner ble brakt inn i byen

Den nederlandske flåten kommer København til unnsetning.

Studeneten samler seg og deltar
i slaget om København.

Stormingen av København.

ET STORT ANTALL KANONER BLE BRAKT INN I BYEN FRA SKIP I HAVNEN OG PLASSERT LANGS SANNSYNLIGE ANGREPSRUTER.

fra skip i havnen og plassert langs sannsynlige angrepsruter. Byen hadde også rikelig med forsyninger i form av 50 tonn bly, 4000 musketter, og proviant for en lang periode.

Den svenske beleiringsstyrken besto av elleve brigader og 16 skvadroner bestående av 4 000 infanterister, 2 000 kavalerister og 50 kanoner. Svenskene tok den ytre forsvarsringen, bygget i 1625 av Christian IV, som var forfalt. Den ble raskt reparert og artilleri ble brakt til å beskyte byen. Danskene ville ikke la det svenske angrepet komme uten motstand, og gjorde flere motangrep. Den 23. august iscenesatte nesten 3000 studenter, sjømenn og soldater et overraskende tokt gjennom en skjult passasje i muren, ødela festningsverk under bygging og erobret tre kanoner fra svenskene.

Over 200 ildskudd om dagen ble skutt inn i byen, og flere store haubitser ble brakt for å bombardere den danske hovedstaden, inkludert 300-punderen «Eric Hansson», tidligere brukt i beleiringen av Krakow. Men innbyggerne i København viste seg å være motstandsdyktige og utholdt den konstante bombingen.

KRONBORG EROBRET

I en traktat fra 1649 hadde nederlenderne lovet å forsvare Danmark mot uprovosert aggresjon, og fra et svensk synspunkt var det viktig å etablere maritim overlegenhet i Øresund for å holde nederlenderne ute, dersom de bestemte

Oversiktskart over krigen i Norden 1658-60.

seg for å gripe inn i konflikten. Kronborg slott lå nær den smaleste delen av Øresund, et sund bare fire kilometer bredt, noe som ga slottet en svært strategisk betydning. Fredrik III hadde utnevnt oberst Poul Beenfeldt til kommandant for slottet og beordret ham til å forsvare det for enhver pris. Skulle han mislykkes i det, skulle Kronborg sprenges for å hindre svenskene i å bruke det.

16. august kom svenskene til Helsingør, søkte ly i byen og begynte å bombardere slottet med artilleri. Danskene returnerte ilden og forsøkte å sette byen i brann.

De klarte å ødelegge et dusin hus, men brannen spredte seg ikke nok til å forårsake store ødeleggelser. Dansk artilleri regnet over de svenske soldatene. Den svenske styrken klarte imidlertid fortsatt å rykke fram, og tok

Den allierte landgangen i Kerteminde.

DE POLSKE RYTTERNE VISTE INGEN NÅDE, OG KUTTET NED DET SVENSKE INFANTERIET MED UNNTAK AV ÉN MANN.

den ytre forsvarslinjen. Stemningen i slottet var dårlig, og Beenfeldts mot vaklet. Admiral Carl Gustaf Wrangel, iverksatte graving av tunneller under festningsvollene og spredte ryktet om at København hadde falt, og de svenske soldatene startet en liksom feiring.

Motløse og demoraliserte kapitulerte danskene. Tapet av Kronborg var et slag for danskene; 77 erobrede kanoner ble raskt tatt i bruk under beleiringen av København, og med slottet på svenske hender trodde man at nederlenderne ville få vanskelig for å komme til unnsetning.

SLAGET OM ØRESUNDET

Ved daggry den 29. oktober lettet nederlenderne ankeret. Det blåste en gunstig og sterk nordvestlig vind. Den nederlandske admiralen Jacob Obdams ordre var å nå det beleirede København. Jacob Obdam hadde imidlertid personlige problemer. Lammet av gikt, sittende på en lenestol på dekk, ledet han kampen fra sitt admiralskip Eendracht.

Svenskekong Karl X sto sammen med sin stab på vollene på Kronborg slott. Til slutt håpet kongen at nederlenderne ville ta parti med svenskene og hilse Kronborg med en hilsen. Det skjedde ikke. De nederlandske skipene seilte langs Den skånske kysten. Helsingborgs bastioner åpnet ild og fikk svar med tung ild. Klokken åtte om morgenen nærmet de to admiralskipene seg hverandre. Om bord på svenske Victoria var den svenske admiral Wrangel.

Victoria fikk hard medfart av ilden til nederlenderne. Skipet var vanskelig å manøvrere og snart måtte Wrangel avbryte slaget og skipet drev hjelpeløst over stredet mot Helsingør.

Slaget fant sted nord for øya Ven. Svenskene led store tap. Noen svenske skip gikk på grunn på den skånske kysten. Nederlenderne hadde bordet og erobret skipene Rose, Delmenhorst og Pelikanen med sverd og skytevåpen. Svensk Morgonstiernan sank etter å ha blitt gjennomboret av nederlandsk ild. På den svenske Leoparden var nesten hele mannskapet på 153 mann ikke i stand til å kjempe. Kaptein Anders Crabath strandet skipet utenfor kysten av Ven.

Nederlenderne led også tap. Den svenske admiralen Klas Hansson Bjelkenstjerna på 60-kanonskipet Draken møtte den nederlandske viseadmiralen Witte de With på 54-kanon-

Stormingen av Braaland skanse ved Halden.

skipet Brederode. Det brøt ut brann på begge skipene. «Etter hvert kom også det svenske skipet Wismar til det, la seg foran baugen og dermed ble nederlenderen overmannet siden viseadmiralen med ganske mange soldater ble skutt og drept, flagget ble firt ned og skipet sank til slutt på landsiden av Sjælland».

Admiral Obdams skip Eendracht holdt på å synke. Admiralens flagg måtte derfor overføres til et annet skip. Ute av stand til å bevege seg fra stolen ble admiralen heist over til et annet skip.

Sør for Ven sank flere skip. I svenske dagboknotater nevnes det at man i dagene etter slaget kunne se flere flaggstenger fra master stikke ut over vannoverflaten.

Nederlenderne brøt gjennom den svenske blokaden og klarte å forene seg med den innestengte danske flåten i København. Danskenes skip hadde forsøkt å nå slaget, men den sterke motvinden hadde forhindret dette. Mens de ringte i alle kirkeklokkene i København, gled de hardt skadde nederlandske skipene mot byen. Med sjøseieren nærmet det seg slutten for Karl Xs krav på makten i Danmark.

Karl X hadde sett hele slaget fra land. Etterpå gikk kongen personlig om bord i den hardt sårede admiralens skip. Om morgenen, dagen etter slaget, ble det gitt ordre om at den skadede svenske flåten snart skulle søke tilflukt i den dype kanalen ved siden av Landskronas festning.

Fra Helsingør satte de seil for Landskrona. Utenfor Ven ble det vindstille. Admiral Wrangel beordret deretter at skipene skulle slepes for hånd inn i beskyttelsen av festningens kanoner. Om morgenen den 31. oktober hadde de fleste skipene kommet seg i sikkerhet på denne måten. Samtidig begynte en sterk sørlig vind å blåse. Danskene heiste seilene og noen svenske skip ble tvunget til å flykte nordover i sundet. Kaptein Speck på svenske Amaranth snudde mot fienden. Med sine 36 kanoner klarte han å forsinke de danske skipene Hannibal og Graa Ulff med til sammen 86 kanoner.

Da det svenske skipet Sverdet ankret opp i Landskrona, gikk det på grunn. Skipet kantret og sank, fullt av syke og sårede, hvorav mange druknet.

ANGREPET PÅ KØBENHAVN

Etter at københavnerne hadde stått imot omtrent seks måneder med beleiring, bombardementer og angrep, forsøkte svenskene å ta byen med et stort angrep, da en langvarig beleiring ikke lenger ga noe håp om suksess, nå som sjøveiene hadde blitt åpnet av nederlenderne.

Københavnerne var blitt advart av spioner, så de hadde planlagt forsvaret godt og lagret våpen og ammunisjon.

FORAN MURENE LÅ 600 LIK, OG MANGE FLERE HADDE OMKOMMET I DET ISKALDE VANNET OG BLE ALDRI FUNNET.

Københavns murer hadde nå rundt 300 kanoner, bombekastere og annet artilleri, mens en variert blanding av våpen, alt fra musketter og arquebuser til morgenstjerner, ljåer, kokende vann og tjære, var klargjort for aksjon. Håndverkere, studenter og andre sivile ble delt inn i ni kompanier, og hvert av disse kompaniene ble tildelt en del av muren for å forsvare. De profesjonelle soldatene var stasjonert på de ytre vollene, Kastellet og på Slottsholmen.

Den svenske hæren besto av rundt 9000 profesjonelle soldater, mens de danske forsvarerne, en blanding av profesjonelle soldater, militser og vanlige sivile, var også rundt 9000.

Svenskene startet angrepet med et avledningsangrep ved Christianshavn og Slotsholmen om kvelden 9. februar. De ble slått tilbake, og svenskene etterlot seg en av sine angrepsstigene, som danskene tok og målte. De fant ut at de svenske angrepsstigene var 36 fot lange, og dermed innså de at de kunne gjøre disse broene ubrukelige ved å gjøre den isfrie delene av vollgravene bredere enn 36 fot.

Vollgravene og strendene hadde blitt holdt fri for is, og nå ble de isfrie sonene utvidet til 44 fot med hjelp fra 600 nederlandske marinesoldater. Isen var tykk, og arbeidet ble gjort i kraftig snøfall fra klokken 16.00 på ettermiddagen til kvelden 10. februar.

Spioner rapporterte at den svenske hæren hadde rykket ut av leiren sin ved Carlstad, ved Brønshøj og hadde inntatt stillinger bak Valbyhøyden, og da svenskene startet sitt angrep rundt midnatt samme kveld, møtte de tung motstand.

Hovedangrepene ble gjort mot Christianshavn og Vestervold, men den opphuggede isen og de massive våpnene på murene gjorde at de tettpakkede angriperne betalte en forferdelig pris. Likevel kjempet de seg til toppen av muren, og harde mann mot mann-kamper brøt ut.

Da svenskene innså at angrepene på den vestlige delen av muren var i trøbbel, ble valget tatt om å gjøre et støtteangrep ved Østerport. Svenskene kom svært nær Nyboder og var i ferd med å krysse vollgraven, da de ble offer for et godt utført bakhold, og de trakk seg tilbake med store tap.

Rundt klokken fem om morgenen ga svenskene opp og trakk seg tilbake. De hadde tatt store tap. Foran murene lå 600 lik, og mange flere hadde omkommet i det iskalde vannet og ble aldri funnet. På toppen av det hele var det mange sårede. Danskene hadde bare lidd rundt 14 døde.

DE ALLIERTE INVADERER FYN

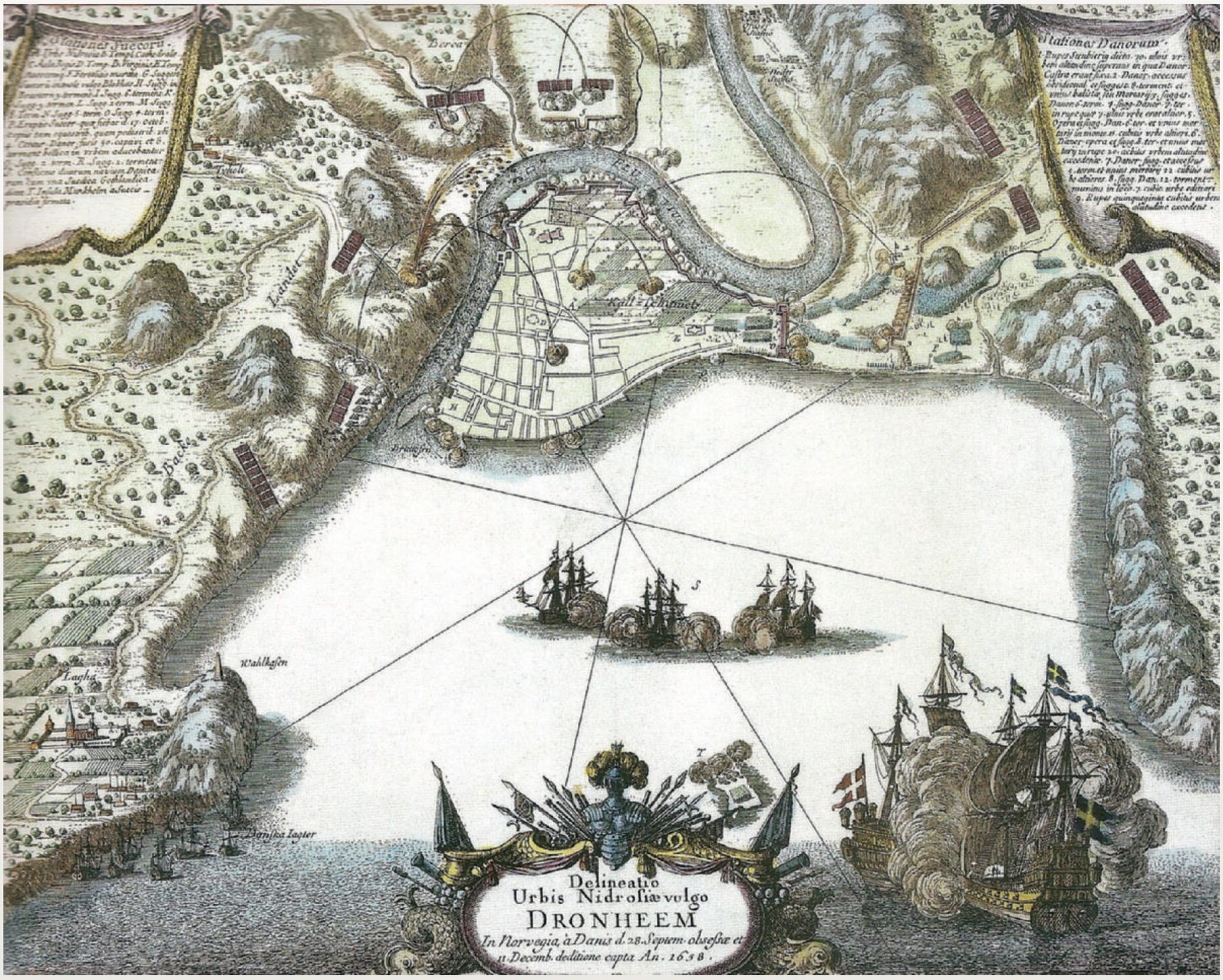
Da svenskene invaderte Sjælland i august 1658, var ikke Nederland den eneste fremmede makten som la merke til det. En union mellom Brandenburg, Polen og Østerrike hadde allerede begynt å sette sammen en hjelpehær i desember 1657, men forberedelsene til styrken tok så lang tid at Roskilde-traktaten ble undertegnet før hæren var klar til å marsjere. Forberedelsene var imidlertid ikke forgjeves – med invasjonen i 1658 var de allierte i en utmerket posisjon til raskt å sette sammen en styrke og marsjere mot Danmark.

Takket være de tidligere forberedelsene hadde en stor styrke på 14 500 brandenburgere under Fredrik Vilhelm, 10 600 østerrikere ledet av den italienske feltmarskalk Raimondo Montecuccoli og 4 500 polakker ledet av Stefan Czarniecki krysset Oder den 14. september 1658.

Svenske besittelser i Sentral-Europa langs østersjøkysten var under angrep, og østerrikerne var i det minste entusiastiske i Pommern og sendte en hær på 17 000 for å beleire Stettin hvor de sluttet seg til 13 000 brandenburgere og forflyttet seg nå mot Jylland. Den antisvenske koalisjonen led imidlertid under interne konflikter. Polakkenes forhold til østerrikerne var trøblete, og deres entusiasme for felttoget var i beste fall lunken.

Likevel klarte de allierte å ta kontroll over Jylland, og den svenske kommandanten Philip av Sulzbach ble tvunget til en lang rekke retretter. 19. mai 1659 oppga svenskene sine siste stillinger på Fredriksodde og tiltrådte stillinger på Fyn. Mindre enn to uker senere, den 31. mai 1659, begynte det første allierte angrepet på Fyn med 9000 soldater. Mot dem sto 4000 svensker, betydelig færre, men bestående av kampherdede veteraner. Det første angrepet ble behørig slått tilbake. 26. juni ble det gjort et nytt forsøk.

De allierte landet etter at tung ild hadde slått det som ble antatt å være de svenske stillingene. Svenskene hadde imidlertid trukket seg tilbake og kom uskadd tilbake med tung ild. Inntrengerne ble igjen kastet tilbake. Før et tredje forsøk kunne gjøres, klarte en svensk marineskvadron under Owen Coxe å senke et stort antall av den invaderende flåten i sjøslaget ved Ebeltoft, og tok 1000 fanger. Til slutt hadde de allierte ikke lyktes i å invadere Fyn, og det ble tatt en beslutning om i stedet å gå tilbake og angripe Svensk Pommern.

Kobberstikk av beleiringen og slaget om Trondheim.

I mellomtiden hadde andre europeiske makter bestemt at det ikke var i deres interesse at noen makt skulle dominere Østersjøen. Etter lange forhandlinger, kjent som Den første konserten i Haag, sendte England en stor flåte på 43 skip med mer enn 2000 kanoner. Styrken deltok ikke direkte i kampene, men sendte likevel en klar beskjed til den nederlandske flåten som patruljerte de danske farvannene. England arbeidet hardt for å megle frem en fred, godt hjulpet av Frankrike som også erklærte seg villig til å hjelpe svenskene dersom danskene nektet å forhandle.

SLAGET VED NYBORG

Den 11. november bordet Hans Schack og hans styrker nederlandske transportskip for å ta dem til østsiden av Fyn. Etter en vanskelig start, på grunn av vær og svensk motstand, klarte han å lande i nærheten av Kerteminde. Generalmajor Ernst Albrecht von Eberstein hadde ansvaret for de allierte styrkene som var igjen på Jylland, og beveget seg også mot Fyn. Landgangen ble gjort to dager senere uten svensk motstand. Både Eberstein og Schack marsjerte mot Odense og møttes den 12. november. Så langt gikk invasjonen av Fyn greit for de kombinerte danske og allierte styrkene.

Den svenske kommandanten Sulzbach gjorde en taktisk feil ved ikke å angripe verken Schack eller Eberstein før de kunne slå seg sammen, selv om hans generaler oppfordret ham til å gjøre det. I stedet valgte han å trekke seg tilbake til Nyborg. Den svenske kongen var ikke fornøyd og sendte straks Gustaf Otto Stenbock for å avløse Sulzback fra hans kommando. Da Stenbock ankom, fant han byens forsvar i dårlig forfatning og sendte en melding til kongen om at han ikke kunne garantere at han ville holde byen.

I stedet for umiddelbart å dra nytte av situasjonen, kranglet Eberstein og Shack om hvem som skulle lede de kombinerte styrkene. Uføret ble til slutt løst av Ebestein og Shack ved å bli enige om at de skulle ha kommandoen over styrkene annenhver dag, i seg selv en håpløs situasjon.

De svenske kommandantene hadde bestemt

seg for at de måtte prøve å stanse fienden. Noen kilometer vest for Nyborg sto de svenske styrkene på rundt 5 500 mann i kampformasjon i veien for de fremrykkende styrkene. Svenskene hadde en god posisjon, med en liten innsjø på venstre flanke og en skog til høyre, noe som ga god dekning for en retrett til Nyborg hvis det skulle være nødvendig. Mot dem var 9000 mann, med Eberstein som kommandant den dagen. De delte seg i to linjer, hver kommandert av de respektive kommandørene. Tre ganger angrep Eberstein, bare for å bli slått tilbake av intens svensk ild og kavaleriangrep. Eberstein selv ble nesten tatt til fange og kom seg bare så vidt unna.

Selv da nektet Eberstein å be Schack om hjelp i slaget. Oberst Ditlev Ahlefeldt fra de allierte styrkene ville ikke la stolthet og forfengelighet være angrepets undergang og tryglet Schack om å angripe. Shack svingte sin rapier og satte i gang et kraftig angrep inn i den svenske venstre flanken. En blodig trefning fulgte, men det svenske kavaleriet var ingen match for de uthvilte danske styrkene – de flyktet mot Nyborg og etterlot infanteriet forsvarsløst. De polske rytterne viste ingen nåde, og kuttet ned det svenske infanteriet med unntak av én mann. Nederlenderne grep også inn med en ekspedisjonsflåte ledet av Michiel Adriaenszoon de Ruyter.

Svenskene hadde kjempet tappert. Salzback hadde personlig sendt åtte mann. Men tapene var store, over 2 000 mann hadde blitt drept, nesten halvparten av styrken hans mens de allierte hadde mistet 1 900 mann. Forsvaret på Nyborg var ikke i stand til å motstå en beleiring. Det var ikke annet for svenskene å gjøre enn å overgi seg, og 5000 menn i fangenskap. Sverige hadde lidd et knusende nederlag.

Den latviske byen Mitau (Jelgava) falt til polsk-litauiske styrker kommandert av Aleksander Hilary Połubiński i januar 1660 og de allierte forberedte en invasjon av Zeeland. Utsiktene var ikke gode for svenskene. Heldigvis for dem ville krigen snart ta slutt.

OPPRØR

Svenskene var ikke populære i de regionene som Sverige hadde fått ved Roskildetraktaten i 1658. Da den nye krigen gikk dårlig, så opprørerne sin sjanse til å reise seg mot det upopulære styret. Svensk respons, spesielt i Skåne, var mer subtil enn man skulle tro. En full terrorkampanje ville vært økonomisk katastrofal.

BOHUSLÄN OG FREDERIKSHALD

Fredriksten festning ovenfor Halden i Norge ble angrepet av svenske styrker og slått tilbake av den norske hæren tre ganger i årene 1658–60. (Se Militærhistorie 2013-2 og 2015-2). Etter

Stormingen av København, maleri av F. C. Lund (1887).

DE NORSKE STYRKENE ØKTE PRESSET PÅ TRONDHEIM OG RØDGLØDENDE SKUDD REGNET NED OVER BYEN DAGLIG. TIL TROSS FOR AT STIERNSKÖLD SVERGET Å «KOKE SUPPE PÅ SKINNBUKSENE FØR HAN OVERGA SEG», BLE HAN LIKEVEL TVUNGET TIL Å FORLATE BYEN DEN 11. DESEMBER. I HENHOLD TIL VILKÅRENE FOR OVERGIVELSEN FIKK STIERNSKÖLD OG HANS MENN LOV TIL Å FORLATE TRØNDELAG UNDER MILITÆRE ÆRESBEVISNINGER MED 2 500 MENN SOM PRESENTERTE VÅPEN.

hver tilbaketrekning kom svenskene tilbake i større styrke, men lyktes aldri i å erobre den sterke festningen. Nordmenn kalte slagene i dette krigsteateret for Bjelkefeiden etter øverstkommanderende for den norske hæren, generalløytnant Jørgen Bjelke. Etter hvert angrep på Frederiksten invaderte Bjelke den tidligere norske provinsen Bohuslän og lyktes to ganger i å gjenerobre det meste av den.

Det første svenske angrepet på Halden startet 14. september 1658 med en styrke på 1600 under Harald Stav, som feilaktig trodde at byen var forsvarsløs. Men Halden ble forsvart av to kompanier fra borgermilitsen under kaptein Peder Olsen Normand, som hadde tatt stilling på Overberget festning sør for byen. Avdelinger fra regimentene i Oppland og Østfold med fire kanoner kom til unnsetning. De svenske angriperne ble overrasket og ble fullstendig beseiret dagen etter de angrep.

Det andre slaget ved Halden fant sted i februar 1659. Harald Stav var tilbake med 4000 mann, som nærmet seg byen over det frosne innløpet til Svinesund og åpnet artilleriild fra Sauøya. Han lot deretter sitt infanteri angripe fra vest over elven Tista. Brua ble forsvart av noen kompanier under Tønne Huitfeldt og Peder Normand. Oppland- og Østfoldregimentene sammen med fire kavaleriskvadroner ble igjen inne i byen som strategiske reserver. Bjelke, som hadde ankommet noen dager tidligere, hadde kommandoen over de norske styrkene. Svenskene kjørte først forsvarerne tilbake over Tista-broen, men ble stoppet ved brohodet. Etter store tap trakk svenskene seg tilbake til den andre siden av elven. Nordmennene forberedte seg da på et nytt angrep ved å befeste de svake punktene rundt Halden.

En enda større svensk styrke på 5000 soldater (hvorav 3000 var kavaleri) under Lars Kagg, Gustaf Horn og Harald stav beleiret Halden i januar 1660. De erobret noen fremskutte forsvarsstillinger, men Karl Xs plutselige død den 13. februar var en sannsynlig årsak til å heve beleiringen den 22. februar.

TRØNDELAG OG TRONDHEIM

Som følge av Roskildetraktaten i 1658 hadde Trøndelags avståelse delt Norge i to deler uten landforbindelse mellom nord og sør. Senere samme år ble imidlertid Trøndelag gjenerobret av norske hæravdelinger under sin øverstkommanderende, generalløytnant Jørgen Bjelke.

Allerede 28. september 1658 gikk en liten flåte på tre skip og flere mindre båter i land med de norske styrkene nær Trondheim. Den svenske guvernøren Claes Stiernsköld hadde 120 kavalerister og 600 infanterister under sin kommando med det svenske skipet Gotland i Trondheim havn. To dansk-norske skip angrep Gotland, men ingen nevneverdig skade ble påført noen av sidene.

En liten svensk forsterkningsstyrke ankom Trondheim, men både mat og ammunisjon var mangelvare. 4. oktober kom de norske styrkene til byen forsterket av 1000 bønder fra landsbygda, som hadde tatt til våpen. Da denne forsterkningen nærmet seg, gjorde befolkningen i byen opprør, men opprøret i Trondheim ble raskt slått ned. Karl X beordret oberstløytnant Erik Drakenberg til å samle en styrke i Jämtland og marsjere mot Trondheim, men unnsetningen ble stoppet av norske bønder som hadde tatt til åsene og forsvart fjellpassasjene.

De norske styrkene økte presset på Trondheim og rødglødende skudd regnet ned over byen daglig. Til tross for at Stiernsköld sverget å «koke suppe på skinnbuksene før han overga seg», ble han likevel tvunget til å forlate byen den 11. desember. I henhold til vilkårene for overgivelsen fikk Stiernsköld og hans menn lov til å forlate Trøndelag under militære æresbevisninger med 2 500 menn som presenterte våpen.

BORNHOLM

29. april 1658 fikk Bornholm sin nye guvernør oberst Printzensköld, som ankom med sin familie og 120 soldater. Printzensköld innførte snart en rekke upopulære skatter og mange av øyas unge menn ble innkalt til militærtjeneste. I tillegg hadde pest rammet øya hardt fire år tidligere, og drepte 5000 av befolkningen på 13.000. Øya sydet av sinne og harme, og etter den svenske invasjonen av Danmark sendte kong Fredrik III brev til ledende menn i samfunnet og oppfordret dem til å gjøre opprør. De kastet ikke bort tiden, og Printzensköld ble skutt og drept under en inspeksjonstur den 8. desember 1659. De gjenværende svenskene, for det meste skånere som hadde liten grunn til å være lojale mot svenskekongen, overga seg. Den svenske marinen var ellers opptatt og kunne ikke tilby noen hjelp. Bornholm var igjen under dansk kontroll.

SKÅNE

En av Fredrik IIIs livvakter, Statius, reiste til Skåne for å organisere bøndene i Snapphane-enheter og sette i gang antisvenske opprør. I Malmö planla en sammenslutning av rikt borgerskap, ledet av Bartholomaeus Mikkelsen, et opprør. Gruppen forsøkte å rekruttere en av Malmös to ordførere, Efvert Wiltfang, men han ville ikke forplikte seg til opprøret, selv om han sa at han ville støtte Fredrik III. I slutten av desember la danskene ut på et fremstøt inn i Skåne, men ble hindret av dårlig vær og elendig navigering. I mellomtiden hadde svenske myndigheter blitt klar over komplottet og de viktigste lederne ble arrestert, blant dem Mikkelsen og Wildfang, og konspiratørene ble dømt til døden. 22. desember 1659 ble Mikkelsen og to andre halshugget, men i et forsøk på å berolige det skånske folket ble henrettelsen av Wiltfang og ti andre stanset. Opprøret var avverget, men opprørere fortsatte å operere på landsbygda.

FRED OG ETTERSPILL

Karl X ble syk i begynnelsen av 1660 og døde av lungebetennelse natten til 13. februar 1660. Med den svenske kongens død var en av de største hindringene for fred ute av veien. I april ble Oliva-traktaten undertegnet med de allierte (Det polsk-litauiske samveldet, Østerrike og Brandenburg). Danskene var imidlertid ikke opptatt av fred etter deres nylige suksess. Etter ytterligere innrømmelser lettet nederlenderne blokaden av Landskrona, slik at den svenske flåten kunne være ute i Øresundsstredet og blokere København. Dansk diplomati fikk snart nederlenderne tilbake på sin side igjen, og reell krig mellom Sverige og De forente Nederlandene virket nært forestående. Franskmennene og engelskmennene grep inn til fordel for svenskene, og situasjonen vaklet igjen på kanten av en storkonflikt.

Den danske statsmannen Hannibal Sehested ble instruert av Fredrik III til å forhandle med svenskene, og den resulterende fredsavtalen kan i stor grad krediteres ham. Uten noen direkte involvering av utenlandske makter klarte danskene og svenskene å forhandle frem København-traktaten i løpet av uker, til stor overraskelse for begge parter. Et stridstema var øyene Ven og Bornholm, sistnevnte hadde fått danskekongens personlige løfte om beskyttelse. Til slutt forble Bornholm under dansk kontroll i bytte mot en rekke eiendommer sør i dagens Sverige.

I Roskildetraktaten to år tidligere hadde Danmark-Norge blitt tvunget til å avstå de danske provinsene Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm og de norske provinsene Trøndelag og Båhuslen. Københavntraktaten stadfestet svensk herredømme over Skåne, Halland, Blekinge og Bohuslän, mens Bornholm og Trøndelag ble tilbakeført. Det var en betydelig seier for Danmark-Norge, men det resulterte ikke i en reversering av den kostbare tidligere freden. Traktaten av 1660 etablerte politiske grenser mellom Danmark, Sverige og Norge som har vart til i dag.

Den dristige marsjen over beltene hadde truet København så alvorlig at den hadde vunnet den forrige krigen for Karl X. Da hans forsøk på å gjennomføre sitt tidligere prosjekt mislyktes, viste han seg ute av stand til militært å undertrykke de sammenslåtte styrkene til sine fiender. Sverige var nær ved å dominere Østersjøen, noe som ikke var i stormaktenes interesse. England, Frankrike og i mindre grad Nederland foretrakk alle en tilbakevending til Roskilde-fredens status quo. I Danmark resulterte krigen i omfattende sosiale endringer. Fredrik III fikk adelen som lenge hadde hatt makten i Danmark til å akseptere et arvelig og absolutt monarki.

KILDER:

Englund, Peter (2000). Den oövervinnerlige (på svensk). Stockholm: Atlantis.

Olsen, Per Erik: Norges kriger. Vega forlag. 2009.

Henrikson, Alf (1963). Svensk Historia (på svensk). Albert Bonniers Förlag.

Isacson, Claes-Göran (2002). Karl X Gustavs krig Lund: Historiska Media.

Solum, Ingebrigt (1978). Hvem forsvarte byen og festningen - Trekk fra Haldens og Fredrikstens krigshistorie. Halden: Sats og Trykk - E. Sem A.S.

BELEIRINGEN AV AKERSHUS OG FREDRIKSHALD

SLAGET I DYNEKILEN

I det Kristiania ble oppgitt i mars, ble garnisonen på Akershus økt til 3000 mann, hvorav et artillerikompani, tre bataljoner infanteri og seks kompanier med landdragoner. Mannskapene kom fra Akershusiske,- Opplandske og Vesterlenske regimenter og stod under kommandant Klenow. Til tross for sin middelalderske opprinnelse, var festningen oppdatert og fremsto i 1716 som et formidabelt forsvarsverk, men den hadde den svakhet at bebyggelse lå tett opp til murene. Det er ingen ting som tyder på at bebyggelsen ble svidd av, slik tilfellet var senere samme år ved Fredriksten og ved Kristiansten i Trondheim i 1718.

Karl XII anså Escarpe du Nord ved Pipervika som festningens svakeste punkt, og bestemte seg for å forsøke å storme murene i grålysningen den 23. mars. Men festningen åpnet ild og drev angriperne vekk. Dette var starten på en lengre beleiring. Allerede da Kristiania ble besatt to dager tidligere, skar svenskene over vannledningen til Akershus. Ved første forsøk kuttet de ved en feil vannforsyningen til selve Kristiania, noe som

19. APRIL DRO GENERALKVARTERMESTER CASPAR SCHØLLER, HVIS ANSVAR VAR OVERÖPPSYN MED FESTNINGENE I NORGE, NED TIL VALSTADSUND, DER SVENSKENE HADDE BLITT OBSERVERT PÅ VESTSIDEN AV NITELVA.

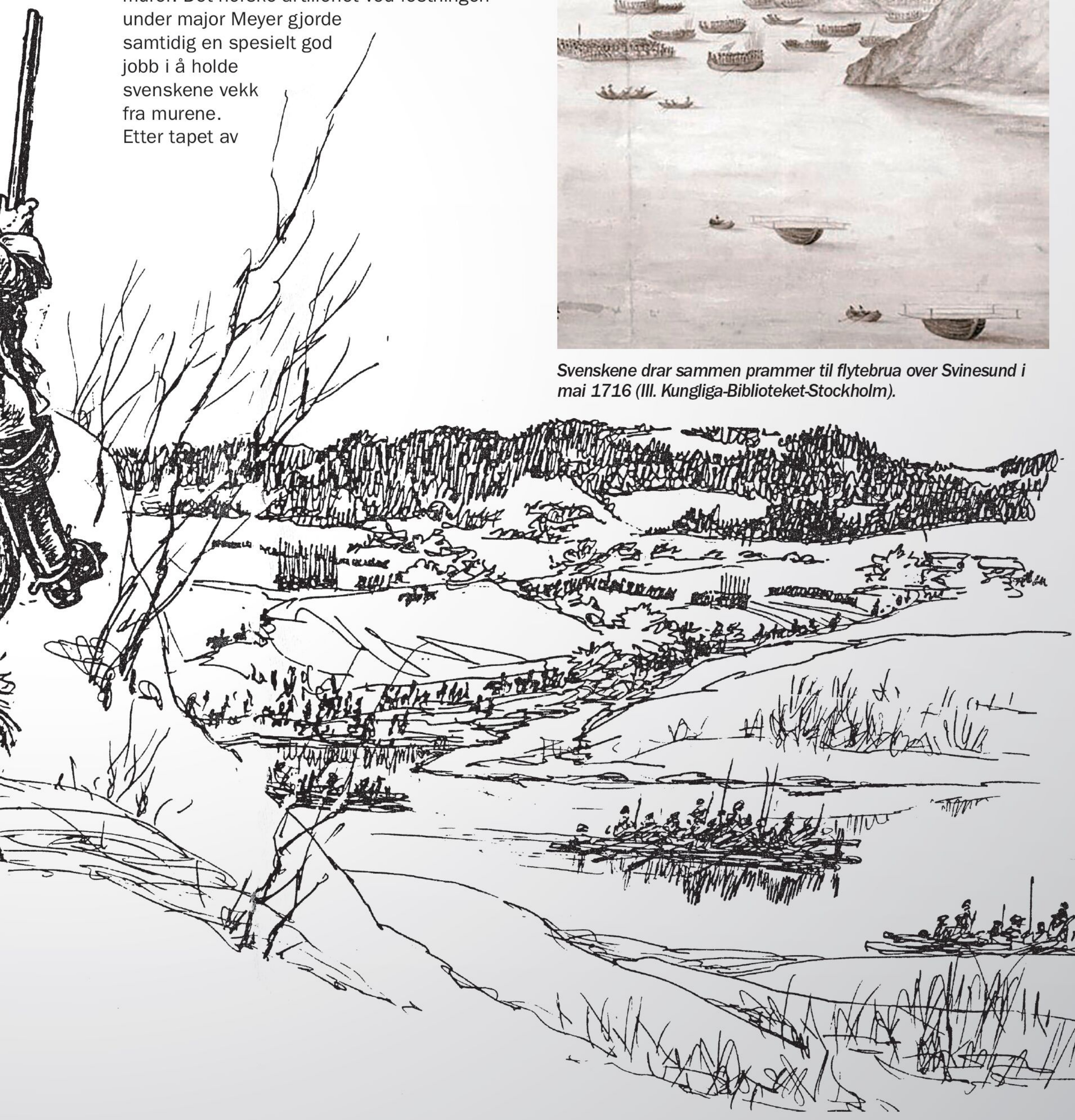
gjorde beleiringen vanskeligere for dem selv. På Akershus var det imidlertid ingen problem siden smeltevannet hadde fylt opp flere vannbasseng innenfor murene, og vann skal fortsatt ha sivet inn fra den avkappede vannledningen. Svenske soldater som beveget seg ute i gatene innen synsvidde fra festningen, ble beskutt, og de måtte ta seg fra hus til hus for å unngå ilden. 10. april gjorde svenskene nok et forsøk på å storme samme sted som 23. mars, men også det ble mislykket.

Karl XII hadde begrenset med tungt artilleri å sette inn mot Akershus. Svenskene satte opp et par batterier med feltartilleri i nærheten av Vår Frelsers kirke og ett ved den gamle kirkegården i Akersgata. Men disse kanonene hadde liten virkning mot festningens tjukke murer. Det norske artilleriet ved festningen under major Meyer gjorde samtidig en spesielt god jobb i å holde svenskene vekk fra murene. Etter tapet av Moss ble svenskenes stilling forverret siden de ble fratatt sin viktigste forsyningsbase inne i Norge. Samtidig kunne Karl XII forvente at de norske styrkene som hadde blitt sendt tilbake fra Danmark snart ville bli satt inn for å heve beleiringen av Kristiania sammen med flåten. For å sikre overfarten over Glomma, ble en løytnant forkledd som norsk offiser sendt ut for å finne et passende vadested, og han fant dette ved Onstadsund.

19. april dro generalkvartermester Caspar Schøller, hvis ansvar var overoppsyn med festningene i Norge, ned til Valstadsund, der svenskene hadde blitt observert på vestsiden av Nitelva. Men isen var for tynn til at han

Norske soldater ser på mens svenskene krysser Glomma (Ill. A. Hauge).

Svenskene drar sammen prammer til flytebrua over Svinesund i mai 1716 (Ill. Kungliga-Biblioteket-Stockholm).

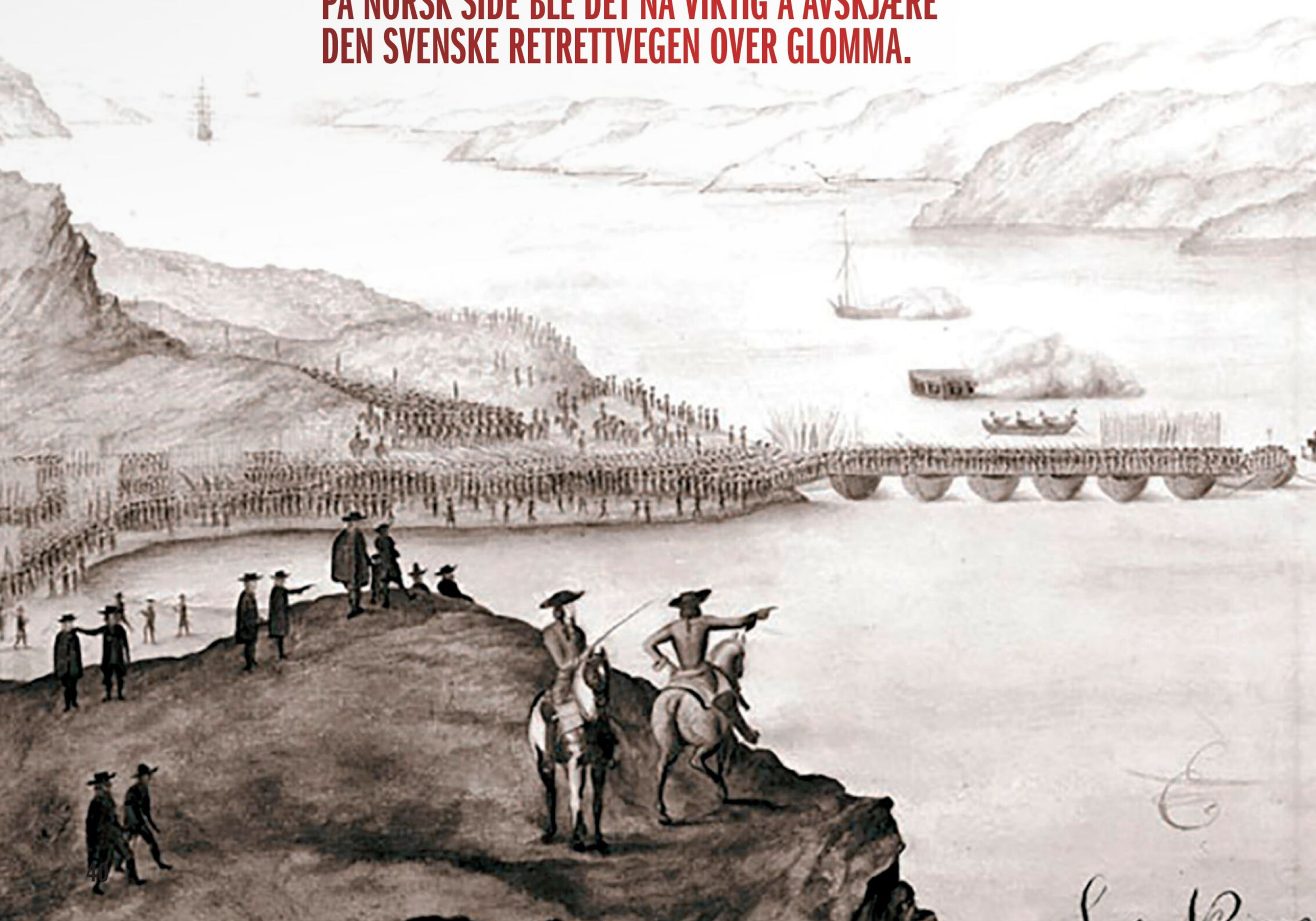

kunne krysse. Schøller befestet strekningen Nitsund–Valstadsund og la sperringer ved vadestedene. Svenskene gjorde ingen forsøk på å angripe, og da de trakk seg tilbake, rykket Schøller over og besatte samtidig Gjelleråsen. Schøller ble deretter angrepet av en styrke på 600 svenske infanterister under oberstløytnant Rutger Fuchs og 200 dragoner under oberst Bjelke, angrepet skal imidlertid ha blitt ledet av Karl XII selv. Det finnes ingen norske kilder til hvordan denne striden utartet seg, og størrelsen på norske tap er ukjent, utover at det skal ha vært en blodig trefning. 24. april, gikk en del fartøy fra Skjærgårdsflåten inn på fjorden og tok svenskene rundt Akershus under ild. En norsk fregatt kom også innom flere ganger for å beskyte svenskene, men den ble fordrevet av et svensk kanonbatteri som var i stilling ved Tollboden.

24. april fikk også Löwenstierna ordre om å trekke seg tilbake fra Ravnsborg og gikk i stilling på nordsiden av Sandvikselva. Samme ettermiddag kom Øtken fra Gjellebekk med 2 dragonkompanier og 600 infanterister. Han fant at svenskene allerede hadde forlatt stillingene der. De hadde også revet alle bruene, og nordmennene kunne ikke oppta forfølgelsen. Da Lützow fikk melding om at svenskene hadde oppgitt stillingen ved Ravensborg, beordret han troppene i Gjellebekk-stillingen framover. Löwenstierna fortsatte retretten mot Kristiania 25. april. Da styrken passerte Lysaker, ble de beskutt av fregatten som skulle støtte Øtkens framrykking. Ved det norske hovedkvarteret i Gjellebekk ble det notert at svenskene begynte å trekke inn sine forposter, og allerede 24. april hadde man gjettet at Karl XII var i ferd med å iverksette en retrett.

På norsk side ble det nå viktig å avskjære den svenske retrettvegen over Glomma. Ved Skedsmo samlet Schøller en styrke på 1000–1200 landdragoner og bønder og besatte en linje mellom Nitsund til Enebakk for å stanse svenskene. Hit kom også Coucheron med to kompanier av Opplandske regiment som hadde stått ved Kongsvinger siden begynnelsen av

PÅ NORSK SIDE BLE DET NÅ VIKTIG Å AVSKJÆRE DEN SVENSKE RETRETTVEGEN OVER GLOMMA.

Mannskaper fra reenactmentgruppa Nerke Wermlands Caroliner under 300-årsmarkeringen for angrepet på Sponviken skanse, 12. juni 2016 (Foto: Anita Warberg).

den svenske invasjonen. Mannskaper fra Akershus festning ble også sendt østover, general Cicignon marsjerte opp fra Fredrikstad, og det samme gjorde Sponeck fra Moss. Lützow hadde til slutt samlet cirka 10 000 mann, og alt lå an til en heftig forfølgelse av de retirerende svenskene.

29. april hadde svenskene samlet styrkene sine på 7000–8 000 mann i Sør-Norge, i området Lysaker–Ekeberg. Karl XII skal personlig ha insistert på å lede retretten, men hans offiserer fryktet at kongen skulle gjøre noe overilt. Om han skulle bli alvorlig såret eller i verste fall drept, fryktet de at moral og ledelse skulle kollapse. I bakgrunnen lurte nok erfaringen fra Poltava. Den gang ble Karl XII forhindret fra å lede hæren på grunn av sin skadde fot. General Hugo Hamilton tilbød seg derfor å lede

Karl XII og Delwig inspiserer flytebrua over Svinesund. Bildet viser også en svensk stykkpram i aksjon mot norske styrker på nordsida av sundet (Ill. Kungliga Biblioteket i Stockholm).

Mannskaper fra Fredriksten Artillerie Compagnie under 300-årsmarkeringen for angrepet på Sponviken skanse (Foto: Anita Warberg).

retretten, siden kongen bare hadde kunnskap om å rykke framover og ikke om å trekke seg tilbake. Karl XII aksepterte dette, og Hamilton fikk delegert ansvaret for retretten. Påfølgende natt brøt de opp og satte i ilmarsj over Ekeberg i retning Onstadsund sør for Øyeren. Samtidig gikk den norske framrykkingen fra Gjellebekk tregt på grunn av vårløysinga og at svenskene hadde revet bruene på vegen. Lützow ledet 6000 mann gjennom Akershus, generalmajor Cicignon skulle rykke fram med 2000 fra Fredrikstad opp vestsiden av Glomma, generalmajor Sponeck med 1500 mann avansere over Hobbøl, og oberst Schøller skulle krysse Nitsund med sin styrke på 1200 mann. Men å ta igjen svenskene var en annen sak. Karl XII hadde 20 kilometers forsprang, og det vanskelige føret og svenskenes rasering av bruene gjorde det ikke noe lettere. I tillegg ble vegen oppkjørt og gjort til et gjørmehav av svenskene som lå foran. Lützow måtte derfor ta en sjanse dersom han skulle ha noe håp om å innhente dem og etterlot derfor tyngre skyts og tren.

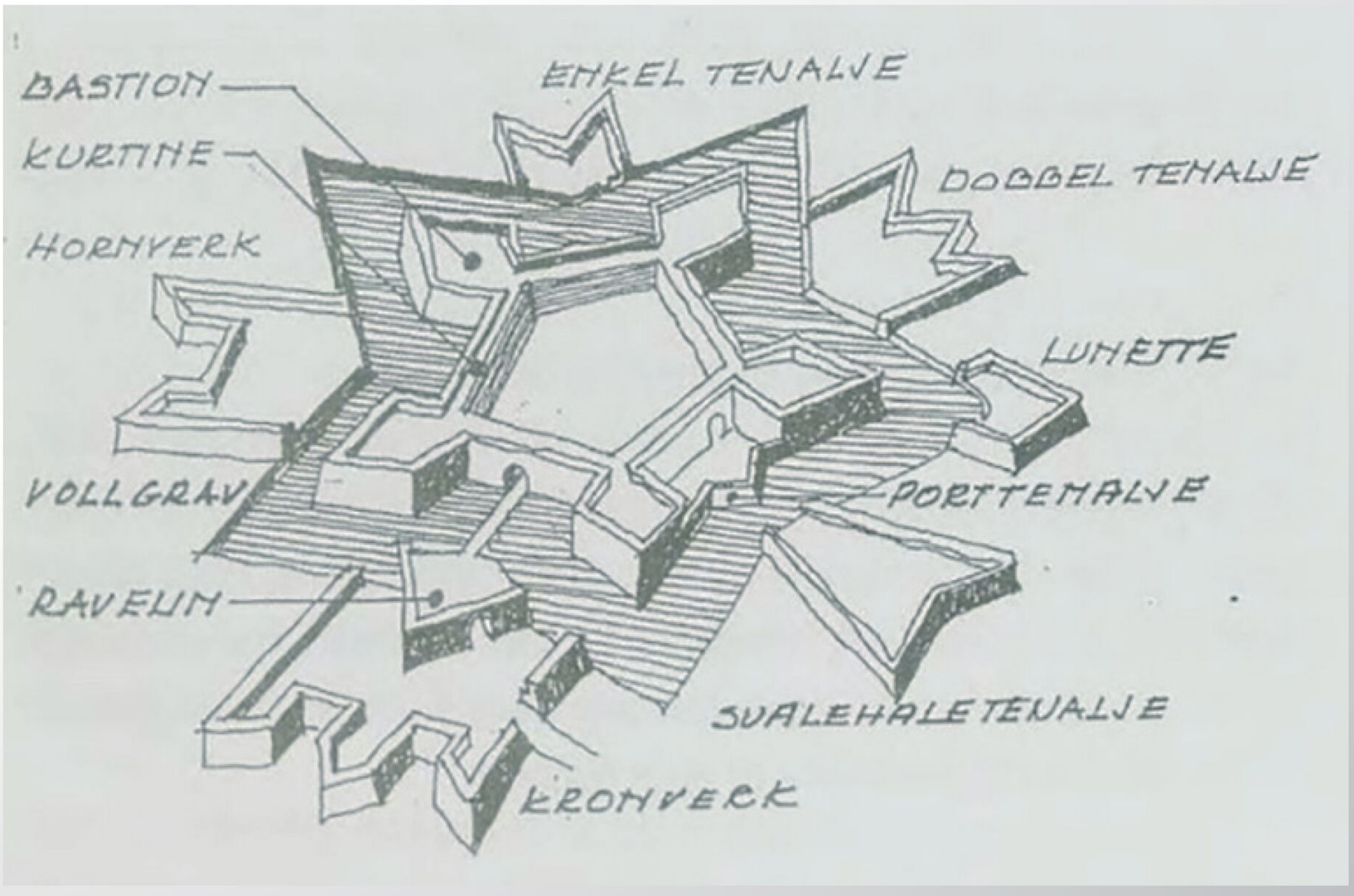
Håpet lå nå i at Schøllers menn skulle klare å forsinke svenskene idet hans fortropp på 500 mann nådde fram til Onstadsund 2. mai, fikk forskanset seg på østsida og brakt to kanoner i stilling. Men Lützow hadde gitt ordre om en forsiktig forfølgelse av fienden fram til Glomma. Karl XII, som også nådde Onstadsund 2. mai, kunne se Schøllers menn på den andre bredden, og sendte en styrke på 100 mann under kaptein Rutensparre som kom seg over i små prammer med et tap på bare to mann. Med den svenske hovedstyrken fortsatt på andre siden, trakk Schøller seg tilbake, styrken hans besto uansett for det meste av uøvde bønder som antakeligvis ble skremt av den store mengden med svenske soldater som samlet seg på motsatt bredd. Svenskene kunne deretter sette over sine menn relativt uforstyrret, en overfart som tok tre dager. Lützow nådde etter, men først da den svenske baktroppen var på veg over, rykket han fram med et detasjement og oppnådde bare at to svensker ble såret. Lützow begrunnet i ettertid passiviteten med at svenskene ved Onstadsund kunne forsvare seg mot hele den norske hær med bare 1000 mann, og at han manglet mat og artilleri som de hadde måttet etterlate på grunn av de vanskelige føreforholdene. Lützows stridsidé var nå å forflytte de norske styrkene sør for Moss, for å lette forsyningssituasjonen og befeste linjen Fredrikstad–Halden. For å sikre overfarten over Glomma ved Onstadsund og Grønsund ble det satt av et dragonkompani og to infanteribataljoner. Under forflytningen ble Schøller forsterket med tre infanterikompanier for å forstyre fienden.

Etter kryssingen av Glomma lot Karl XII styrken hvile i to dager og marsjerte deretter sørover for å forkorte forsyningslinjene. Svenskene forflyttet seg i to kolonner, en langs Haldenvassdraget i øst og en i vest over Eidsberg og Rakkestad. Imens hadde generalmajor Delvig arrestert Aschenberg og tatt kommandoen over fire kavaleriregimenter, to infanteriregimenter og noe feltartilleri som han så forsøkte å føre inn i Norge som forsterkninger til Karl XII. Da de kom til Svinesund ventet imidlertid norske oberst Landsbergs styrke på en infanteribataljon og seks kanoner – til sammen rundt 440

ETTER AT BELEIRINGEN AV AKERSHUS BLE OPPGITT, KAN DET VÆRE GRUNN TIL Å STILLE SPØRSMÅL OM HVORFOR KARL XII FORTSATTE Å BRUKE ENERGI PÅ FREDRIKSTEN ...

mann. Dette var ingen formidabel styrke, men nok til å avskrekke Delvig fra å forsøke en krysning av elva under strid. 6. mai marsjerte Delvig derfor til Enningdal med halve styrken, mens resten forsøkte å binde Landsbergs styrke til Svinesund. Manøveren var imidlertid ikke helt uventet, og Landsberg sendte mesteparten av sin styrke som forsterkninger til Enningdal. Delvig forsøkte desperat å fordrive en norsk styrke i Tistedalen, 8. og 9. mai. Først etter å ha mistet 40 mann, sendte Delvig 600 kavalerister rundt Femsjøen og klarte til slutt å fordrive nordmennene. 16. mai nådde Delvig frem til Berg og ble der forent med Karl XIIs hovedstyrke. Svenskene fikk også endelig slått bru over Svinesund. Etter at fienden hadde sluppet unna, måtte Lützow innfinne seg med å slå leir på Rolvsøy og spre sine avdelinger langs hele strekningen Fetsund–Sandesund. En del forposter som hadde ligget foran Glomma, ble også trukket inn 20. mai.

Etter at beleiringen av Akershus ble oppgitt, kan det være grunn til å stille spørsmål om hvorfor Karl XII fortsatte å bruke energi på Fredriksten, men han må ha oppfattet den som en torn i siden, som bidro til å sperre forsyningslinjene tilbake til Strömstad. Dersom Karl XII allerede hadde tenkt å gjøre et nytt forsøk på å ta Norge, ville det være ett steg mindre å måtte ta. Ser man på felttoget i 1718, hvor han i Sør-Norge helt og holdent skulle fokusere på festningen, virker en slik forklaring sannsynlig. Karl XII etablerte tre befestede leirer, ved Torpum i Berg, ved Borge (Sarpsborg) og Skjeberg. 3. juni fikk Lützow forsterkninger fra Danmark på fire bataljoner, mens han hadde blitt lovt åtte. Lützow hadde spredt styrken sin over et altfor stort område til å kunne reagere raskt på et eventuelt svensk utfall, enda mindre iverksette egne offensive operasjoner. Men forbindelsen over Svinesund var eneste livslinje for de svenske troppene tilbake til hjemlandet. Flytebrua var også et hinder for innførsel av forsyninger til den beleirede Fredriksten sjøvegen. Peder Colbjørnsen, admiral Gabel og kommandant Brun gikk sammen om å planlegge et angrep på brua. Det ble bygget en stykkpram med seks kanoner i Fredrikshald, som ble satt ut i Glomma for å drive nedover mot brua og beskyte den. Samtidig skulle brua og de svenske

Sponviken skanse, prospekt fra 1699 (Ill. Jacob Coning).

TO GANGER NI SKUDD FRA FREDRIKSTEN VAR SIGNALET FOR Å IVERKSETTE ANGREPET. DET VAR IMIDLERTID VINDSTILLE, SÅ GALEIER MÅTTE TIL FOR Å TAUE DEN KRONEDE ROSE FRA SPONVIKA OG INN.

styrkene rundt beskytes fra sjøsiden av fregatten Den kronede rose, mens norske tropper på land brøt opp brua på norsk side.

To ganger ni skudd fra Fredriksten var signalet for å iverksette angrepet. Det var imidlertid vindstille, så galeier måtte til for å taue Den kronede rose fra Sponvika og inn. Men slepelina røyk under kraftig beskytning fra kanoner og musketter, og svenskene entret og kapret fregatten før den fikk løsnet særlig mange skudd. Mannskapet ble ført bort og fregatten senket av svenskene, som ikke hadde noen muligheter til å frakte den med seg. Mannskapene på stykkprammen våget ikke å fortsette angrepet alene da svenskene hadde befestet brustedet med kanoner og infanteri. I tillegg hadde tapet av fregatten fått de andre norsk-danske sjøstridskreftene til å trekke seg unna. På den andre siden av sundet hadde svenskene også reist Sundborg skanser for å beskytte brua.

Svenskene angrep også Sponvika skanse på ny. Denne hadde en bemanning på 4 offiserer og 150 mann, samt en bestykning på 16 kanoner. 4. juni ble den omringet av om lag 900 svenske soldater som i to dager beskjøt den med musketter fra bergene omkring, uten at det hadde særlig virkning. 6. juni ble det åpnet ild med artilleri fra Bohuslän-siden, men avstanden var for stor til at det hadde noen virkning. Svenskene dro så fram to mortere og kastet cirka 100 granater mot skansen. Ni av dem traff innenfor murene og blåste ut de tre portene. Svenskene forsøkte deretter å få kommandanten, løytnant Günther, til å overgi seg. Da han nektet, truet Delvig med å la besetningen «springe for klingen», altså hugges ned med kaldt blod. Truslene virket, og Sponvika skanse ble oppgitt og ødelagt av svenskene. Günther ble senere stilt for krigsrett og avskjediget i unåde for overgivelsen.

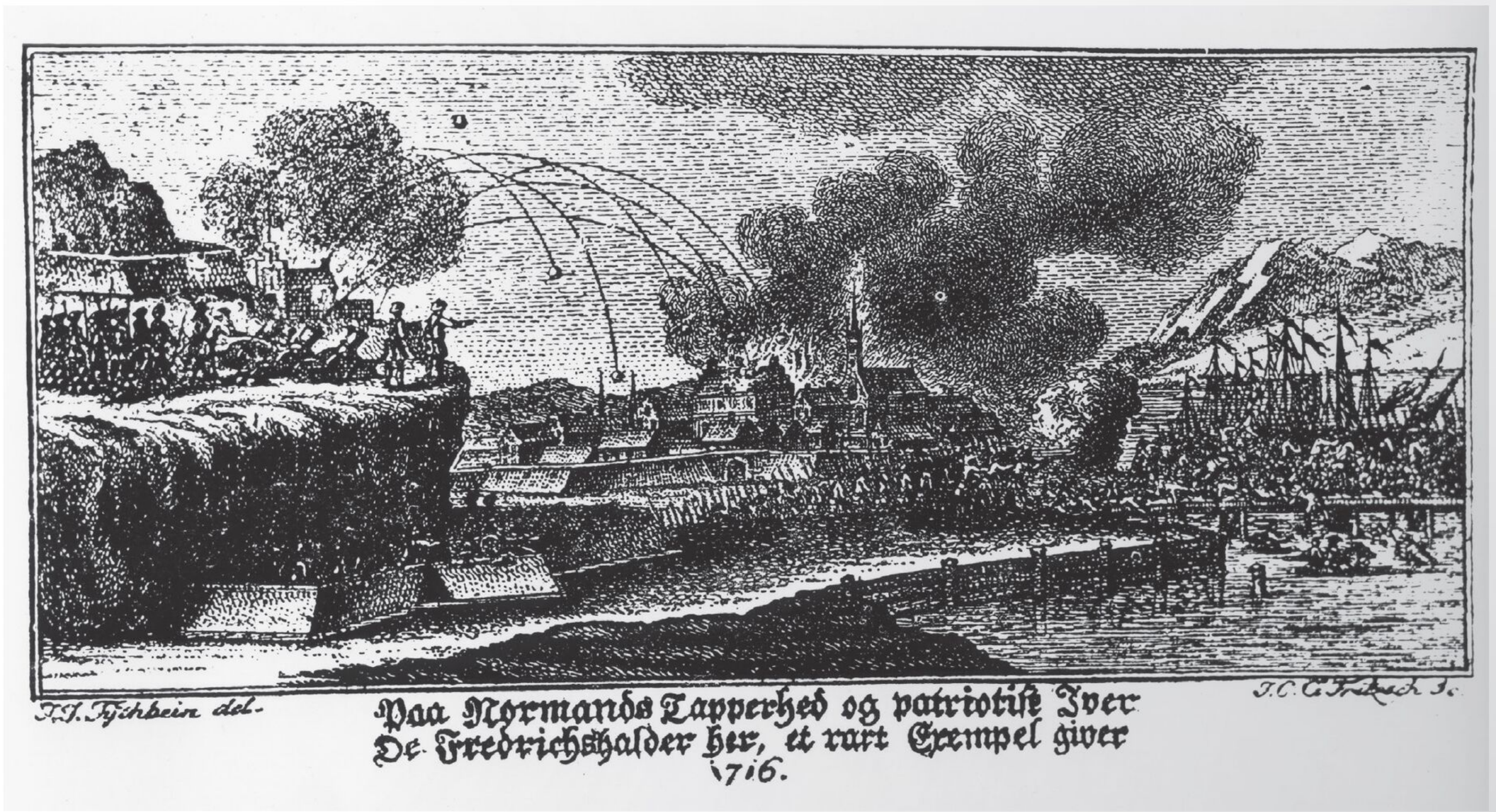
Med forbindelsen over Svinesund sikret og troppene konsentrert, kunne Karl XII sette inn alle krefter på å beleire Fredriksten. Anslaget over styrken som ble satt inn i selve angrepet varierer fra 1500 opptil 3000 mann.1 Borgerne av byen hadde satt inn store ressurser på å bygge skanseverk mellom byen og festningen. Indre Borgerskanse hadde en palisade, den sto i forbindelse med selve festninger og var bemannet av garnisonen. Det fantes i tillegg en ytre skanse, men den var ikke vedlikeholdt og fikk liten betydning for beleiringen som fulgte. Rundt selve byen var det imidlertid ingen forsvarsverk. Kommandant Brun og borgerne var skjønt enige om at byen måtte brennes ned dersom fienden først trengte inn i den. Men

mens sistnevnte ville forsvare også selve bybebyggelsen, motsatte Brun seg dette, noe som skapte konflikt mellom ham og borgerne.

Brua over til nordsiden av elva var brutt på midten, noe som gjorde forsyningssituasjonen i byen vanskelig. Men ved midten av april hadde festningen proviant for tre måneder, dette ble senere supplert fra borgerne på kreditt, så forsyningssituasjonen var ikke umiddelbart kritisk da den ble avskåret. Foran beleiringen i juli besto besetningen på Fredriksten av artillerikompaniet på 84 mann, av infanteri var det fem kompanier av Vesterlenske regiment organisert i en bataljon på 750 mann under oberstløytnant Sten Christensen Blix. Kaptein Henrik Zurhelles reservekompani av Smålenske regiment kunne mønstre 200 mann, og under

prammen lå fortsatt nede ved havna til forsvar av sjøsiden. To skonnertbrigger lå i tillegg innestengt i Iddefjorden. Det var også organisert et kompani av frivillige, for det meste sagbruksarbeidere fra Tistedal, til framskutt bevoktning av Fredrikshald.

Fienden hadde leir ved Berg kirke, bare fire–fem kilometer fra festningen. Spesielt om morgen og kvelden var det ofte svenske patruljer å se på Rødberget, der det var godt utsikt utover festningen og byen. Norske patruljer ble også sendt ut for å forstyrre fiendens rekognosering, bl.a. skal Karl XII selv ha fått hesten skutt under en trefning 21. mai. Mangel på tungt artilleri gjorde at Karl XII ikke hadde noen særlige forhåpninger om å tvinge Fredriksten til overgivelse ved beleiring og beskytning.

oberstløytnant Landsberg sto et kompani av 2. Trondhjemske og to av det vervede regimentet. Av den samlede besetningen var 340 landdragoner. I tillegg til de regulære styrkene, talte borgerbevæpningen og andre frivillige 200 mann. På Fredriksten fantes det skyts av ulike kalibre, til sammen 85 kanoner under løytnant Grüner og 7 tunge mortere under kaptein Rützenstein. Blix' bataljon besatte selve byen, mens Landsbergs menn lå innenfor Borgerskansen hvor det også var en kaserne. Selve festningen var besatt av Zurhelles kompani. Borgerbevæpningen var organisert i et kompani med en egen artilleriavdeling under kommando av Peder Colbjørnsen. På kirkegården hadde borgerne to batterier med ni kanoner. Ved brua var det satt opp brystvern, på torget sto det ytterligere tre kanoner og to på gamle Huitfeldtsholm. Stykk-

Hans første trekk var derfor å eliminere de norske styrkene som befant seg i byen nedenfor. Etter å ha kartlagt de norske posisjonene, slo han til 4. juli. Det svenske kavaleriet tok den norske feltvakta på Rødsberget til fange ved midnatt. En kavaleristyrke på 200 mann ble også sendt over Tistedal ned til Idd for å gjøre en «demonstrasjon» (skinnmanøver) på sørsiden av festningen. Like før midnatt satte minst 1500 svenske infanterister under Delvig seg i bevegelse fra leiren ved Torpum. Svenskene la først kursen mot Fredrikstad i håp om å villede nordmennene. Deretter snudde de og kom tilbake over Berg kirke og nådde Oskleiva før Karl XII overtok og ledet styrken over elva ved Skåningsfoss. Det var midt på natten og tåke, og svenskene ble ikke oppdaget før de var ved vadestedet. Vaktposten fra Colbjørnsens

Fredrikshald beskytes fra festningen mens svenskene trekker seg tilbake til nordsiden av elva (Kobberstikk av Johann Christian Gottfried Fritzsch, etter tegning av Johann Jacob Tischbein).

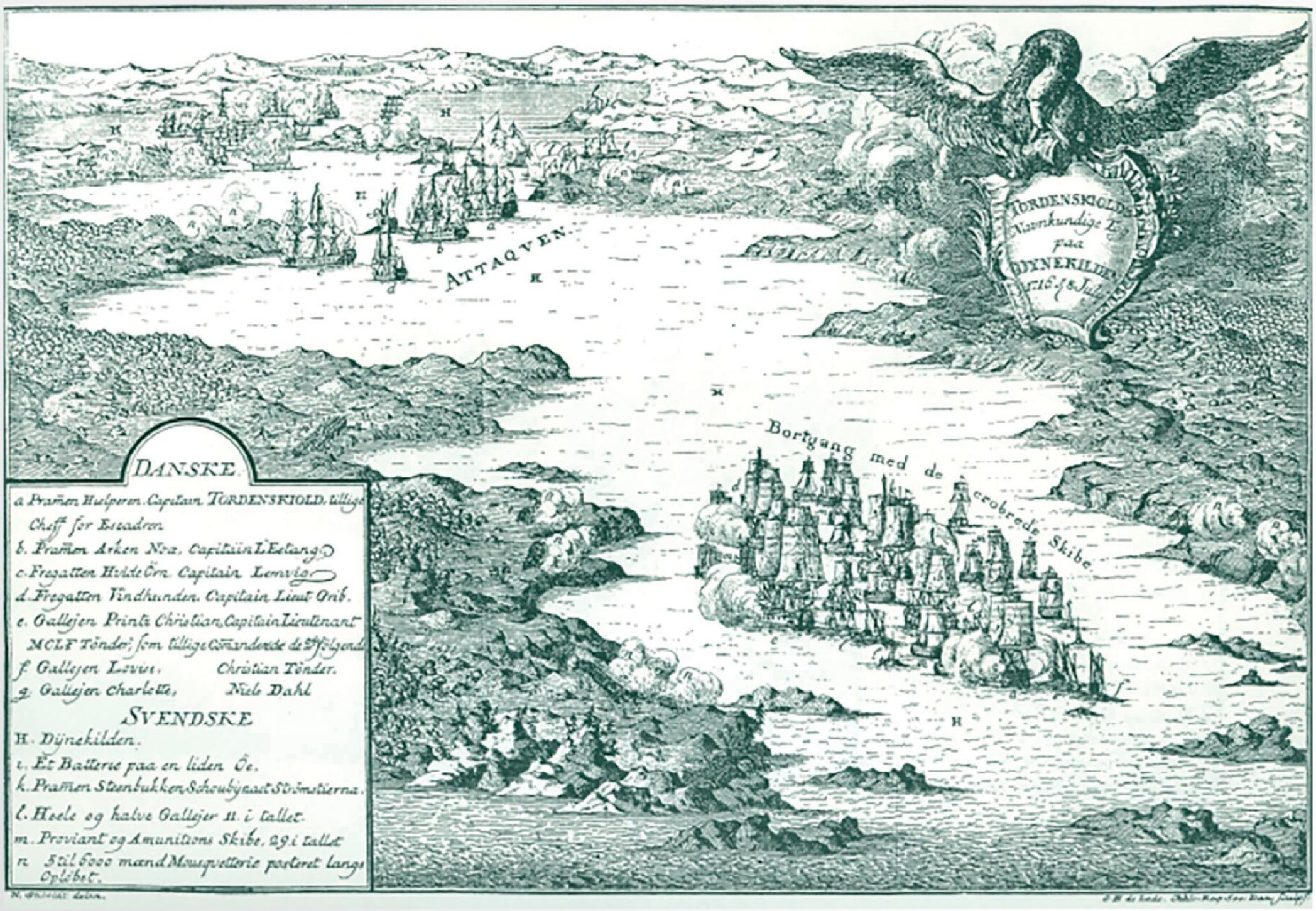
frivillige skjøt for å varsle og sendte melding til vakta ved Ytre Borgerskanse, stillingene ved kirka og festningen. Det ble slått alarm med trommer og kanonskudd fra festningen. Svenskene var da allerede i kamp foran Ytre Borgerskanse og Kirkeporten.

Kongen sendte så 600 mann under Schlippenbach opp i bergskråningene mot borgerskansene og fulgte selv bak sammen med Delvig. I spiss for denne framrykkinga gikk 58 frivillige under kaptein Rutensparre. En styrke på 600 mann under oberstløytnant Rutger Fuchs dreide sørover langs elva straks de hadde krysset og satte kursen mot Kirkeporten. Ved Ytre Borgerskanse rakk den norske posten under kommando av løytnant Grabow, å avfyre to små kanoner og avgi en muskettsalve før svenskene var over dem. De fikk ikke tid til å lade på nytt og måtte trekke seg tilbake til Indre Borgerskanse. Her var de norske troppene under Landsberg akkurat blitt alarmert og så vidt rukket å besette palisadene før Grabows menn braste gjennom porten med Rutensparre hakk i hel. Med nød og neppe klarte forsvarerne å jage eller slå ned de forreste angriperne slik at porten kunne lukkes. Svenskene led store tap og klarte ikke å komme seg over palisadene, bl.a. falt Schlippenbach og to majorer. Etter et par kanonsalver fra batteriene på kirkegården, trakk de overlevende blant Schlippenbachs menn ned i byen for å forsterke Rutger Fuchs' gruppe, som nå var i kamp med oberstløytnant Blix sine kompanier nede i selve byen.

Men ved Kirkeporten begynte det å bli kritisk for nordmennene. Vaktstyrken var på 24 mann fra Bambleske kompani under løytnant Torbjørnsen. Disse var støttet av resten av Bambelske kompani under kaptein Knutsen, som med 50 mann hadde dekket batteriene på kirkegården mot angrep fra Ytre Borgerskanse. Løytnant Torbjørnsen kom i kamp med Fuchs først. Løytnantene Schou og Mortensen kom straks til slik at styrken etter hvert talte vel 100 mann. Men svenskene var fortsatt nesten fem til seks ganger så mange. Både Schou og Mortensen samt flere ble enten drept eller såret, og resten av styrken fra kirkegården trakk seg tilbake til stillingene til Knudsen. Etter hvert var hele oberst Blix› styrke samlet i kampen som nå raste mellom kirkegården og Indre Bor-

Svenskene trekker seg tilbake om ettermiddagen 4. juli. (Ill. Mark Postlethwaite).

Prospekt over slaget ved Dynekilen, stikk av O.H. de Lode etter tegning av N. Stibolt (Det kongelige bibliotek i København).

KANONENE PÅ FESTNINGEN KONSENTRERTE NÅ ILDEN DER DE VISSTE AT DE HØYESTE SVENSKE OFFISERENE HADDE TATT OPPHOLD. SPESIELT HARDT GIKK DET UT OVER WILLIAM WALKERS HUS, HVOR KARL XII SELV BEFANT SEG.

gerskanse. Sjefen for Øvre Telemark kompani, kaptein Ovenberg, ble såret, men nestkommanderende, løytnant Kraft, førte kompaniet fram mot svenskene som nå rykket fram fra Ytre Borgerskanse og truet med å omgå de Vesterlenske kompanienes høyre flanke. Disse trakk seg derfor tilbake mot torget, hvor Blix forsøkte å samle sine tropper for å etablere en ny front mot Kongens brygge. Dette gjorde situasjonen vanskeligere for artilleriet på kirkegården, som uten dekning ble nedkjempet og mannskapene skutt eller tatt til fange. Kaptein Frederik von Calnein ble drept, og Blix selv ble såret av to skudd. Kl. 04.00 måtte nordmennene rømme stillingene nede i byen. Mens noen ble tatt til fange, kastet resten seg i båtene og satte over til Petersborg og Huitfeldtsholm (kalles i dag Slottet) på vestsiden av festningen. Herfra klatret de over Knardalsfjellet opp til festningen, inkludert Blix, som siden ble dekorert for sin ledelse av kampene nede i byen.

Svenskene hadde nå besatt hele byen nedenfor festningen. Også Indre Borgerskanse ble oppgitt av frykt for at mannskapene skulle bli avskåret fra festningen og omringet. Landsbergs menn, med det trønderske kompaniet og to kompanier av det vervede regimentet, ble fordelt på skanseverkene som vendte ned mot byen. Men en del av borgerne hadde gått i prammen som var laget for angrepet på Svinesundbrua. Med kanonene om bord, begynte de nå å beskyte svenskene inne i byen, som på sin side desperat forsøkte å gjengjelde ilden. Alle kanonene som var forlatt av nordmennene

ved kirkegården var fornaglet og ubrukelige. To ganger forsøkte svenskene å få fram en av kanonene som hadde vært satt opp på broa, men begge ble tilintetgjort av salver fra artilleriprammen. Den svenske kavaleristyrken på 200 mann som ble sendt rundt på sørsida festningen, var bare til mindre bry og kunne holdes stangen ved hjelp av Zurhelles kompani alene. Og da de så at byen sto i brann, skjønte nok de svenske kavaleristene at Fredrikshald ikke var noe blivende sted for hester og snudde. Etter hvert blir det ganske risikabelt for svenskene å bevege seg ute i gatene i Fredrikshald. Norske skarpskyttere lå i skråningene og plukket svensker som viste seg, bl.a. ble general Delvig rammet av en muskettkule i hodet og døde momentant.

Kanonene på festningen konsentrerte nå ilden der de visste at de høyeste svenske offiserene hadde tatt opphold. Spesielt hardt gikk det ut over William Walkers hus, hvor Karl XII selv befant seg. Peder Colbjørnsens søster, Maria, skal ha oppholdt seg i nabohuset. Hun hadde gitt Karl XII et sølvbeger med noe å drikke og ba aller nådigst om å få sendt en pakke med klær opp til broren som nå befant seg på festningen. Hun fikk lov til det, men lurte inn en lapp som fortalte hvor kongen befant seg. Ikke lenge etter at klærne var levert, braket det løs, og Karl XII ble lettere såret av en tresplint.

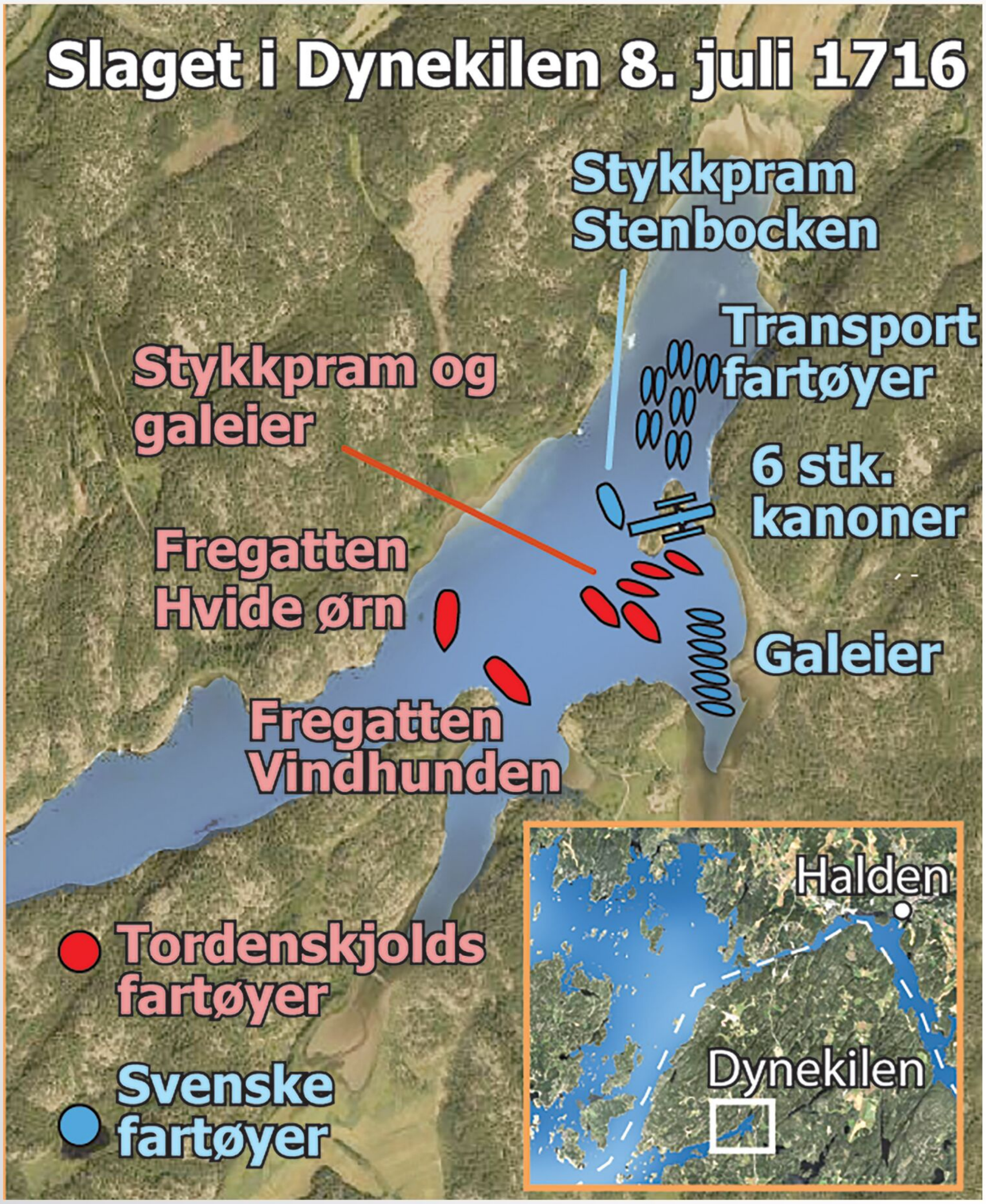
Da en større gruppe svenske soldater forsøkte å storme over brua, oppsto det stor trengsel og kaos da de ble beskutt både fra stykkprammen, Huitfeldholmen og festningen. Tre ganger mellom kl. 10.00 og 12.00 sendte svenskene parlamentærer til festningen, angivelig for å be om fire timers våpenhvile til å begrave de døde. Anmodningen ble bryskt avvist, og ved et av tilfellene skal kommandant Brun ha svart at det ville ordnes så snart svenskene trakk seg tilbake.

Ved middagstider forsøkte svenskene nok et angrep, men ble slått tilbake. Det var allerede gjort forberedelser for å sette byen i brann i tilfelle svenskene bemektiget seg den. Det lyktes imidlertid ikke å antenne den ved beskytning. En tjenestejente ble derfor rodd inn fra defensjonsprammen, og hun klarte å sette fyr på Hans Colbjørnsens hus, der det i tillegg var lagt ut håndgranater og strie på loftet for å gjøre jobben lettere. En tjenestegutt satte samtidig fyr på Peder Colbjørnsens og William Walkens hus. Brannen spredte seg deretter hurtig gjennom bebyggelsen. Svenskene forsøkte desperat å slukke brannen, men jobben ble for vanskelig under beskytning fra både prammen og festningen.

Ilden var så intens at svenskene måtte rømme byen. Vegen tilbake til vadestedet ved Skånningsfoss var blokkert av den norske ilden,

Landstigning i stridens slutfas. Illustration: Okänd.

og de blir tvunget til å ta seg over den delvis ødelagte brua inne i byen. Brudekket var revet av flere steder, men svenskene la strøplanker over bjelkene og klarte å ta seg over. Men hele tiden ble de beskutt fra prammen og festningen, og mange ble drept da nordmennene konsentrerte ilden om den tettpakkede folkemassen ved og på brua, deriblant generalmajor Schomer. Blant de døde var også flere norske krigsfanger. Hans Colbjørnsen, bror av Peder, lot imidlertid som om han var truffet og kastet seg i vannet. Svenskene skjøt etter ham, men han klart å svømme unna og kom seg trygt i land. Nordmennene rykket deretter fram og besatte igjen artilleriposisjonene ved kirkegården og beskjøt svenskene derfra. Over på nordsiden tente svenskene selv på bebyggelsen der for å dekke retretten. Svenskene rundt Overberget sør for byen trakk seg også tilbake. De svenske tapene ved Fredriksten i 1716 er anslått til alt mellom 500 til 1800 mann. Det virkelige tallet ligger nok nærmest det laveste tallet.2 Av disse var 3 generaler av totalt 50 offiserer. De norske tapene var på 125 døde og sårede, i tillegg til 50 fanger.

Både Akershus og Fredriksten var reddet fra en langvarig og ødeleggende beleiring av at Karl XII ikke fikk fram sitt tunge beleiringsartilleri.

Dette hadde svenskene tenkt å bøte på ved å sende en konvoi på 16–20 fartøy under schoutbynacht (kontreadmiral) Olof Strömstierna, lastet med kanoner, mortere og ammunisjon. 6. mai hadde konvoien søkt tilflukt i Dynekilen, en smal fjordtarm midtveis mellom Strömstad og Svinesund. Dynekilen er sju og en halv kilometer lang og mellom 100 og 150 meter bred på det smaleste. Landsidene ved innløpet er bratte og skogkledde, mens landskapet flater ut med kulturmark rundt det innerste av fjorden. Her ligger det også en holme hvor gården Dyne en gang lå. Dybden på Dynekilen var på den tiden mellom 13 og 14 meter, men er nå cirka en halv meter grunnere på grunn av landhevingen.

Seilingen var Strömstiernas andre forsøk på å ta seg nordover dette året. Han kunne ha lagt til i Strömstad og losset der, men etter å ha unnsluppet Tordenskjold i en trefning ved Styrsö 3. mai, var han overbevist om at Danmark-Norge ikke hadde tilstrekkelig kapasitet i grunne farvann. Han besluttet derfor å seile inn i Dynekilen og vente på ordre om å losse. Dersom denne lasten nådde fram til operasjonsområdet i Akershus og Smålenene, kunne styrkebalansen forrykkes dramatisk i svensk favør. Størrelsen på den svenske eskorten som hadde kommet til i begynnelsen av juli, er noe usikker, men ser ut til å ha bestått av stykkprammen Stenbocken med 24 skyts, og den tunge galeien Wreden med 21 skyts. I tillegg kom ytterligere tre galeier med 13–14 skyts, fem med 5–6 skyts og tre andre mindre fartøyer. Mannskapsstyrken var på 884 mann. Til sammen hadde flotiljen 101 kanoner på opptil 36 pund. I tillegg var innløpet av fjorden dekket av et batteri på seks 12 punds kanoner på holmen innerst i bunnen. Skipssjefen på Stenbocken ønsket å bruke de 500 saksiske soldatene som fulgte med transportflåten til å befeste innløpet av fjorden, men Strömstierna mente disse skulle sendes til Svinesund som vaktmannskap.

Etter det katastrofale angrepet på flytebrua over Svinesund 2. juni, hadde Tordenskjold skjønt at mer grundtgående skip måtte til dersom det skulle settes inn sjømakt i kampene omkring Fredriksten, i første rekke gjaldt det å få inn forsyninger til den beleirede festningen og motvirke svenskenes skjærgårdsbåter. Han ba generaladmiral Gyldenløve om å få overta den flotiljen admiral Sehested hadde benyttet ved Rügen i 1714 og som nå lå uvirksom i København. Foruten stykkprammen Hjelperen med 47 skyts som ble Tordenskjolds flaggskip, bestod styrken av ytterligere én stykkpram og tre galeier. I tillegg fikk han rustet ut to fregatter Hvide Ørn og Vindhunden og stilt disse

HER KOM HAN I KONTAKT MED DANSKE MATROSER SOM IGJEN HADDE HØRT FRA LOKALE FISKERE AT EN SVENSK FLÅTESTYRKE HADDE SEILT INN I DYNEKILEN 5. JULI.

under sin kommando. Til sammen rådde Tordenskjold over 146 skyts og 931 mann, hvorav 4/5 var nordmenn.

Av brevveksling er det tydelig at både Gabel og Tordenskjold forventet å finne svenskene inne i Dynekilen, skal man tro dateringen, selv før de hadde kommet dit. 2. juli seilte Tordenskjold nordover fra København. Allerede dagen etter støtte de sammen med svenske kaperbåter utenfor Kullen i Skåne og erobret to fartøy og frigjorde en dansk prise. Om kvelden 7. juli kastet Tordenskjold anker mellom Koster og Grisebåene. Her kom han i kontakt med danske matroser som igjen hadde hørt fra lokale fiskere at en svensk flåtestyrke hadde seilt inn i Dynekilen 5. juli. Tordenskjold skulle observere svenskene og om mulig angripe eskadren, men avventet nærmere ordre fra admiral Gabel som befant seg ved Larkollen.

Kvelden 7. juli var imidlertid været gunstig for et angrep. Tordenskjold fikk også detaljkunnskap om den svenske styrken fra en svensk los som var pågrepet, og fryktet at Strömstierna ville befeste fjorden ytterligere dersom han ikke handlet raskt, for svenskene hadde allerede etablert stillinger opp gjennom fjellsidene langs den trange fjorden. Tordenskjold besluttet derfor å angripe uten å vente på klarsignal fra Gabel. Tidlig om morgenen 8. juli seilte den dansk–norske styrken inn fjordmunningen. De mindre svenske fartøyene som lå ytterst, trakk seg tilbake uten å oppta kamp. Tordenskjold tok seg deretter i land med en erobret skjærbåt for å rekognosere fra en kolle. Han så at de svenske skipene lå ankret opp tett innerst i fjorden med stavnen vendt mot land, og bare stykkprammen kunne snu bredsiden til mot den norske eskadren med særlig hastighet. Tordenskjold tok seg så tilbake om bord i Hjelperen. I følge Olav Bergersens biografi om Tordenskjold fra 1925, innfant admiral Gabel seg på Hvide Ørn etter denne rekognoseringen.3

Klokka 07.30 åpnet batteriet på holmen ild mens den norske styrken var på veg inn i det innerste bassenget. De to norske stykkprammene la seg til ved innløpet med bredsiden inn, mens Hvide Ørn fortsatte og ankret opp ved havnas nordvestre side. Små og store norske fartøy brente så løs mot svenskene, som desperat forsøkte å manøvrere seg rundt for å

komme i en gunstig posisjon for sine kanoner. Nordmennene hadde sola i øynene i begynnelsen, men etter hvert lå røyken tjukk over bassenget slik at sikten ble dårlig for begge sider. Ilden fra de svenske fartøyene minsket etter hvert, og ved ellevetida gikk nordmennene inn for å beskyte batteriene på holmen fra nært hold med Hjelperen. Prammen måtte ros inn av galeiene, men en av trossene røyk, og den drev inn til land. I over en time kjempet mannskapene på prammen en desperat kamp, også mot fiendens soldater som beskjøt dem fra landsida. Men så fikk nordmennene manøvrert prammen Arca Noæ inn i batteriets blindsone. Under effektiv dekningsild ble det satt i land en styrke på holmen ledet av løytnant Mikael Tønder som hadde mistet et bein i kampene ved Rügen.

Landgangsstyrken fikk snart overmannet mannskapet og fornaglet kanonene. Klokka 13.15 måtte Stenbocken også stryke flagg, og like etter overga Strömstierna seg. Besetningen på de skipene som fortsatt var under svensk kontroll, seilte på grunn i håp om at det skulle hindre nordmennene i å få dem med seg. Klokka 14.00 begynte nordmennene arbeidet med å forsøke å berge skipene, men svenskene hadde satt fyr på flere av dem og rigget kruttønner med lunter som ble tent før de gikk fra borde. Flere av fartøyene måtte også trekkes av grunn, alt mens de saksiske leiesoldatene fortsatt gjorde motstand fra landsiden.

Klokka to var kampen på sjøen over. Tordenskjold hadde da erobret ni krigsskip og fem fraktefartøy, resten var ødelagt enten av svenskene selv eller av nordmennene etter at lasten var reddet ut. Men svenskene hadde fortsatt kontroll på landsiden, og forsterkninger kunne ventes når som helst. Det hastet derfor med å komme seg ut av den trange fjorden. På vei ut ble Tordenskjolds styrke beskutt med håndvåpen, men fienden rakk ikke å få fram artilleri. Vinden hadde også stilnet, men galeiene kunne ro resten av styrken ut fjorden. Ikke før klokka 02.30 var de ute og kunne bryte stridskontakten. Med medvind seilte den norske styrken så til Magö hvor kommandør Wibe tok imot dem. Nordmennene hadde 19 døde og 57 sårede, de svenske tapene er usikre – totalt skal 44 marinefartøy, frakteskuter og mindre skip ha gått tapt for dem. Det viktigste for krigens utvikling var imidlertid at svenskene ikke fikk artilleriet og forsyningene som fulgte med fram til operasjonsområdet i Smålenene.

Strömstiernas disposisjoner før slaget var en vesentlig årsak til svenskenes nederlag ved Dynekilen. Han kunne for det første losset lasten i Strömstad, for det andre kunne han gjort mer for å befeste innløpet av fjorden med kanoner og endog fotfolk. Det ville også latt seg gjøre å sperre innløpet fysisk med blokkskip og lenker. Nederlaget i Dynekilen ble spikeren i kista som fikk svenskekongen til endelig å oppgi felttoget i Norge i 1716, og få dager etter var hæren hans ute av Norge. På strategisk nivå var det herredømmet på havet under admiral Gabel som sikret at Karl XII ikke kunne få fram forsyninger og artilleri.4 Etter Dynekilen hadde den norske flåten behov for etterforsyninger, reparasjoner og hvile for mannskapene. 10. juli mottok Tordenskjold ordre fra Lützow om å ødelegge Svinesundbrua. Han tok med seg tre galeier og gikk først i land ved Sponvika og fikk her vite av lokalbefolkningen at svenskene hadde begynt retretten straks de fikk høre om nederlaget ved Dynekilen. Tordenskjold oppga da å forsøke å ødelegge brua fordi han ikke fant det verd de tap av mannskap det ville medføre. De ble allikevel beskutt av batteriene på Sundsborg og hadde fire drepte og fire sårede.5

STRÖMSTIERNAS DISPOSISJONER FØR SLAGET VAR EN VESENTLIG ÅRSAK TIL SVENSKENES NEDERLAG VED DYNEKILEN. HAN KUNNE FOR DET FØRSTE LOSSET LASTEN I STRÖMSTAD, FOR DET ANDRE KUNNE HAN GJORT MER FOR Å BEFESTE INNLØPET AV FJORDEN MED KANONER OG ENDOG FOTFOLK. DET VILLE OGSÅ LATT SEG GJØRE Å SPERRE INNLØPET FYSISK MED BLOKKSKIP OG LENKER.

10. juli forlot Karl XII Norge over Svinesund, men lot brua foreløpig stå og forsterket batteriet som bevoktet den. Fra norsk side var man imidlertid forsiktig med å utnytte det svenske tilbaketoget. Lützow hadde planer om å forfølge svenskene over Svinesund samtidig som det ble landsatt tropper bak dem, men i en kongelig forordning av 3. juli ble det gitt ordre om at hovedstyrken skulle forbli bak Glomma, og bare mindre avdelinger skulle følge etter svenskene fordi man fryktet at tilbaketoget bare var en skinnmanøver og at svenskene skulle snu og angripe igjen. Men sterke avdelinger ble sendt fram til bl.a. Svinesund og Enningdal. Den svenske invasjonshæren ble imens forlagt i Bohuslän, men i slutten av august fryktet Karl XII en invasjon i Skåne av den dansk-russiske styrken som samlet seg på Sjælland. Han dro derfor selv til Skåne, og 22. august ble Svinesundbrua ødelagt. Lützow sendte etter hvert en styrke på seks infanteribataljoner og 200 dragoner fram til Svinesund. Et norsk regiment ble også sendt til Idd for å sikre vegene gjennom Enningdal.

Splid innad i koalisjonen førte til at det russisk-danske angrepet på Skåne ikke ble noe av. De russiske soldatene som var forlagt i Danmark ble derfor til slutt bare til bry for Frederik IV (Gravering fra Viskovatov's Rossiskoi Imperatorski Armii, St. Petersburg).

MEN PETER DEN STORE HADDE LIKEVEL SINE TVIL OM HVORVIDT FORETAKET VILLE LYKKES OVERFOR KARL XII, SOM HAN RESPEKTERTE FOR SINE FERDIGHETER SOM FELTHERRE.

1718
MOT NYE FELTTOG

Etter det svenske tilbaketoget i juli ble det relativt stille langs grensa mot Sverige. 2. Trondhjemske ble imidlertid sendt hjem til Trøndelag av frykt for at svenskene skulle gjøre et innfall her. Samtidig ble Budde forfremmet til generalmajor og kommandant i Fredrikstad, en stilling han ikke tiltrådte før i februar 1717. Ny sjef for 1. Trondhjemske ble oberst Balthazar Meitzner, mens oberst Christian Ulrich von Storm overtok for avdøde oberst Hjort som sjef for 2. Trondhjemske. Det kostet imidlertid å holde en så stor hær samlet, og avdelingene hjemmehørende på Østlandet ble sendt til hjemdistriktene, mens resten ble forlagt på festninger og skanser. Om vinteren, etter at myrer og vassdragene frøys til, ble grensepostene trukket tilbake. Motivet var trolig økt fare for at avdelinger ved grensa skulle bli overrasket og omringet ved at svensk kavaleri lettere kunne forsere det som var hindringer i sommerhalvåret. Samtidig ble det foretatt omorganiseringer, og antall kompanier i de to sønnenfjelske dragonregimentene ble økt med sju slik at de fikk ti kompanier hver. I slutten av januar 1717 ankom også generalløytnant Erhard Wedel Jarlsberg endelig for å overta stillingen som kommanderende general i Norge. Også i Sverige ble det foretatt en delvis demobilisering.

Imens hadde Frederik IV av Danmark og Peter den store av Russland blitt enige om å gjøre et felles angrep på Skåne. I juli 1716 landet det 30 russiske bataljoner og 4000 dragoner på Sjælland – hele 40 000 mann. Samtidig samlet danskene selv en hær på 20 000 mann. Til sammen utgjorde den allierte invasjonsstyrken 70 000 mann. Men Peter den store hadde allikevel sine tvil om hvorvidt foretaket ville lykkes overfor Karl XII, som han respekterte for sine ferdigheter som feltherre. Tsaren bar også nag til de andre maktene i den anti-svenske koalisjonen for at de hadde nektet Russerne å delta i okkupasjonen av Wismar sammen med danske og saksiske tropper i april 1716. Frederik IV var også skeptisk til å skulle fø på de russiske soldatene mens de sto på dansk jord, og endelig var også Storbritannia lunken til at danskene skulle ende opp med full kontroll over all skipsfart som gikk inn og ut av Østersjøen.1 Invasjonen uteble dermed, og i oktober dro russerne hjem igjen.

Etter at den dansk-russiske planen falt i fisk, var faren for et nytt svensk angrep på Norge økende. Bataljonen fra Bergenhusiske regiment ble sendt hjem fra tjenesten i flåten, i tillegg sendte danskene fem bataljoner og et kyrasserregiment (tungt, pansret kavaleri) til Norge. Sjøtransporten ble imidlertid overrasket av storm. Noen av fartøyene drev i land på svenskekysten, hvor seks danske kompanier ble tatt til fange. De resterende tok seg tilbake til Danmark, men i desember og januar 1717 var de på plass i Norge. De fleste av mannskapene i de danske avdelingene ble imidlertid syke, og de måtte sendes hjem i juni.

I 1717 var det derimot ikke stille på sjøen, hvor både dansk-norske og svenske sjøstridskrefter gjorde det de kunne for å ramme motstanderens handel og logistikk. For å finansiere operasjonene i Kattegat ble det bl.a. holdt auksjon over fartøy som Tordenskjold hadde tatt som prise. Selv om den dansk-norske flåten var overlegen på sjøen, var skipsfarten plaget av svensk kaperfart med basis i Göteborg. Men is- og værforholdene gjorde ikke operasjonene enkle. Kattegat-eskadren forsøkte også å stanse svenskenes tilførsel av proviant og materiell fra Holland, og Tordenskjold patruljerte med fregatter ned til Göteborg. For å sette en endelig stopper for den svenske kapervirksomheten, besluttet Tordenskjold å angripe Göteborg. Til dette fikk han tildelt ti kompanier fra Bergenhusiske og Vesterlenske regiment pluss åtte danske, til sammen 1650 mann. Planen var å seile fra Fladstrand på nordspissen av Jylland 12. mai og inn til Göteborg havn hvor angrepet skulle gjennomføres om morgenen 13. mai. Tordenskjold ble imidlertid forsinket da kaptein Vosbein nektet å ta stykkprammen Arca Noæ under slep. Da de kom fram til innløpet til Dynekilen, var klokka allerede 06.00 og fullt dagslys. Det ville derfor bli for risikabelt å forsere festningen Nya Älvsborg som lå på en øy midt i innseilingen, og Tordenskjold besluttet å kaste anker.

Klokka 21.00 ble de norske mannskapene overført til 26 mindre fartøy, og tauingen av flåten innover fjorden begynte. De kom seg forbi Nya Älvsborg uten tap. Men planen om angrepet hadde lekket ut, og svenskene i Göteborg var forberedt. På land var det satt opp nye batterier, innløpet var sperret av et linjeskip og ved

Nya Varvet var sperringer senket ned i sjøen. Forsvaret var også forsterket av en større infanteristyrke og hadde langt flere kanoner enn Tordenskjolds skip. Han engasjerte allikevel fienden, og striden varte fra klokka 01.30 til 06.30 før han trakk seg ut, med tap på to galeier og 180 døde og sårede. De svenske tapene ble også antatt å ha vært store, men operasjonen var først og fremst et prestisjenederlag for Tordenskjold.

Spesielt angrepene på Moss og i Dynekilen hadde rammet Karl XII hardt. Selv om norske tropper taktisk kunne opptre med aggressivitet og besluttsomhet, var den operative ledelsen forsiktig. Lützow unngikk bevisst noe avgjørende slag og satset i stedet på en manøverkrig hvor han utnyttet norsk terreng, lokalkunnskap hos troppene og den vanskelige svenske forsyningssituasjonen. Den norske bondebefolkningen i Sør-Norge opptrådte også mye mer lojalt og deltok aktivt i kampen mot den svenske invasjonen i 1716 enn hva den hadde gjort i tidligere kriger. Strategien var ikke bare vellykket, men også den eneste fornuftige. Karl XII var en usedvanlig dyktig leder under feltslag, og den svenske hæren var kanskje samtidens beste, mens de norske styrkene var spesielt uøvde i å opptre i større forband. Lützow hadde også overtatt kommandoen over hæren etter at den var mobilisert og satt opp etter forgjengeren Hausmanns planer, og den var allerede på retrett da han fikk ansvaret.

Lützows handlefrihet var også hemmet av at både Slottsloven og København blandet seg inn i disponeringen av troppene. Forsyningstjenesten av 1716 var i tillegg veldig dårlig forberedt.

DE SVENSKE TAPENE BLE OGSÅ ANTATT Å HA VÆRT STORE, MEN OPERASJONEN VAR FØRST OG FREMST ET PRESTISJENEDERLAG FOR TORDENSKJOLD.

Angrepet på Nya Älvsborg, 14. mai, 1717 (Ill. Jacob Hägg/ Sjöfartsmuseet Göteborg).

Spesielt troppene som i mars lå i stillingene ved Gjellebekk og Gjellum måtte overnatte under åpen himmel og hadde svært lite mat. Først da det lokale borgerskapet i Bragernes ble engasjert, bedret situasjonen seg noe. Sammen med Buddes landgang og frigjøring av Moss, bidro imidlertid Lützows strategi til å tvinge svenskene tilbake. Lützow ble siden kritisert for ikke å ha forfulgt svenskene under retretten i 1716. Men forsyningssituasjonen var nok for vanskelig, samtidig som flankene bare var sikret av mannhusinger som ikke var skikket til offensive operasjoner. Ved en forfølgelse ville de norske styrkene dermed bli svært sårbare overfor svenske motangrep på flankene. Etter at de svenske troppene forlot Norge i juli, var tilstanden i den norske hæren også temmelig miserabel. Sykdommer herjet, og forpleiningen forble elendig. I 1718 var det norske forsyningsapparatet i hendene på den egenrådige generalkrigskommissær Bertouch, som var dyktig i sin jobb, men hadde problemer med å samarbeide med Lützow. Gabels forsøk på å gjøre strandhogg langs kysten av Bohuslän måtte også oppgis da han ble kalt til Øresund og tok med seg en bataljon av Bergenhusiske regiment til København. De fire jyske bataljonene ble imidlertid stående i Norge.

Allerede vinteren 1716–1717 hadde Karl XII besluttet å gjøre et nytt innfall i Norge. Den svenske historikeren Johan A.W. Lagermark begrunnet denne påstanden med utbedringen av festningen ved Sundsborg, oppbyggingen av magasiner rundt denne og innholdet i korrespondanse mellom kongen og ministeren hans, baron Georg Heinrich von Görtz. Men krigsmotstanden var nå blitt stor selv i Karl XIIs nærmeste krets. Frederik av Hessen, gift med Karls søster Ulrika Eleonora og utnevnt til generalissimus i 1716, frarådet kongen på det sterkeste å sette i gang et nytt felttog. Han mente at det måtte være mer lønnsomt å forsøke å ta tilbake de verdifulle områdene rundt Østersjøen som Russland hadde besatt. Samtidig begrenset Storbritannia og Danmark sine operasjoner på denne tiden til en sjøblokade, og Karl XII

måtte derfor ta initiativet dersom han skulle endre den strategiske situasjonen til sin fordel. En av forutsetningene for et nytt felttog var imidlertid at det på en eller annen måte lyktes å eliminere trusselen fra britiske og russiske utfall, men det var neppe noen gang aktuelt å invadere Norge allerede i 1717.

Under Görtz' diplomati klarte Sverige å få i stand fredsforhandlinger med Russland, noe som frigjorde troppene langs grensa til det okkuperte Finland. Fra svensk side var nok forhandlingene neppe mer enn uthalingstaktikk, og Görtz utnyttet flittig mistilliten som særlig hersket i Russland overfor Danmark og de tyske statene Hannover og Preussen.2 Forhandlingene mellom Sverige og Storbritannia, der Georg av Hannover ble konge i 1714, brøt imidlertid sammen da det ble avslørt at svenskene samtidig førte hemmelige forhandlinger med jakobittene, skotske katolikker som støttet Stuart-slektas krav på den engelske tronen. Karl XII hadde også lært at hæren han førte inn i 1716 hadde vært altfor liten og for dårlig forsynt til å innta Akershus og Fredrikshald. Nå tok han sikte på å samle en hær på 60 000 mann, godt væpnet og bedre forsynt enn under forrige forsøk. 40 000 skulle angripe i Sør-Norge, 10 000 settes inn i Trøndelag og resten deployeres til forsvar av Skåne og Stockholm. Flåten måtte imidlertid forbli i beredskap Karlskrona i tilfelle den russiske galeiflåten gikk til angrep langs den svenske østkysten. Det var et voldsomt apparat som ble satt i sving, og ved magasinene ble det bygd møller, bakerier og bryggerier. Og alt dette måtte sikres mot fiendtlige innfall.3 Ved disse magasinene ble det samlet mel, gryn, erter, tørket kjøtt, fisk, brød, tobakk og brennevin, i tillegg til slaktedyr og kløvhester, samt fôr til disse. I mai 1717 ble det bestemt at hovedmagasinet for felttoget i Sør-Norge skulle ligge i Strömstad. Her skulle det samles forsyninger og materiell for 30 000 mann og 20 000 hester for to uker. Magasiner for felttoget i Sør-Norge ble også anlagt ved Västra Ed i Dalsland og ved Holmedal og Eda i Värmland.

65 000 tonn med proviant og fôr måtte samles inn og transporteres til magasinene og deretter distribueres til troppene som skulle angripe Norge. Transporten ville kreve til sammen 120 000 vognlass og flere skip. Hvert infanteriregiment trengte 15 tonn proviant i uka. Ved å angripe Norge kort tid etter innhøstingen, håpet svenskene også å få tynt mest mulig ut av de områdene som felttoget skulle føres igjennom. Jernverk over hele Sverige ble samtidig sysselsatt med å tilvirke kanoner og kuler. Det som hadde gått tapt eller blitt erobret ved Dynekilen skulle erstattes, og befestninger ved Strömstad, Sundsborg, Eda og en rekke andre steder skulle styrkes. Nye metoder i kanonstøypingen ble også innført fra Frankrike under ledelse av generalmajor Carl Cronstedt. Dette førte også til at artilleriet fikk en mer sentral plass i de karolinske formasjonene, som tidligere nesten ikke hadde brukt artilleri under feltslag da man mente at det sinket kavaleriet og infanteriets framrykking.4 Oppbyggingen av flåten fikk i tillegg stor vekt, spesielt ble eskadren i Göteborg styrket. Svenskene prøvde også uten hell å anskaffe fullt utrustede krigsfartøy fra Holland og Storbritannia.

Danske infanterister. I 1717 ble det for første gang under krigen overført danske tropper til Norge (Ill. F.C. Lund).

I et forsøk på å forpurre den svenske oppbyggingen, samlet Tordenskjold en styrke på tre linjeskip, to stykkprammer og ni galeier med til sammen mer enn 250 skyts for å angripe Strömstad. Av landstridskrefter disponerte han 1000 mann fra Bergenhu-

siske, Smålenske og Vesterlenske regimenter, i tillegg til danske Fynske regiment. Linjeskipene og noen av galeiene kom fram til innseilingen til Strömstad 15. juli, mens prammene og noen av galeiene ble hengende etter på grunn av uvær. Tordenskjold måtte så vente i fire dager, noe som ga svenskene bedre tid til å forberede forsvaret. De svenske landstridskreftene her sto under kommando av generalmajor Hierta og besto av to infanteriregiment og en grenaderbataljon. På halvøya Laholmen mellom nordre og søndre havn var batteriet Carolus anlagt med 14 kanoner på mellom 18 og 24 pund. Her var det også plassert en 200-punds morter. På torget inne i byen var det i tillegg anlagt et batteri med tre kanoner på mellom 18 og 24 pund.

Den 18. juli kom den minste av stykkprammene fram mens den største og fem galeier fortsatt var underveis. Tordenskjold besluttet imidlertid at han ikke lengre kunne vente og gikk til angrep neste dag med de styrkene han hadde til disposisjon. Seilingen ble gjort vanskelig av motvind og svenskenes ild. Først gikk han løs på Carolus, og klokka 06.00 var batteriet satt ut av spill. Da hadde også de siste galeiene nådd fram. Under dekke av linjeskipene ville Tordenskjold føre fram infanteriet på galeiene for å gjøre landgang. Men med den amputerte styrken og den stykkevise innsettingen, klarte nordmennene ikke å hindre at svenskene landsatte nye tropper på Laholmen. I tillegg gikk galeiene som seilte på sørsiden på grunn og ble beskutt av svensk infanteri. I åttetida ga Tordenskjold opp foretaket og trakk seg tilbake. Nordmennene hadde 350 drepte og sårede, mens svenskenes tap var på cirka 200.

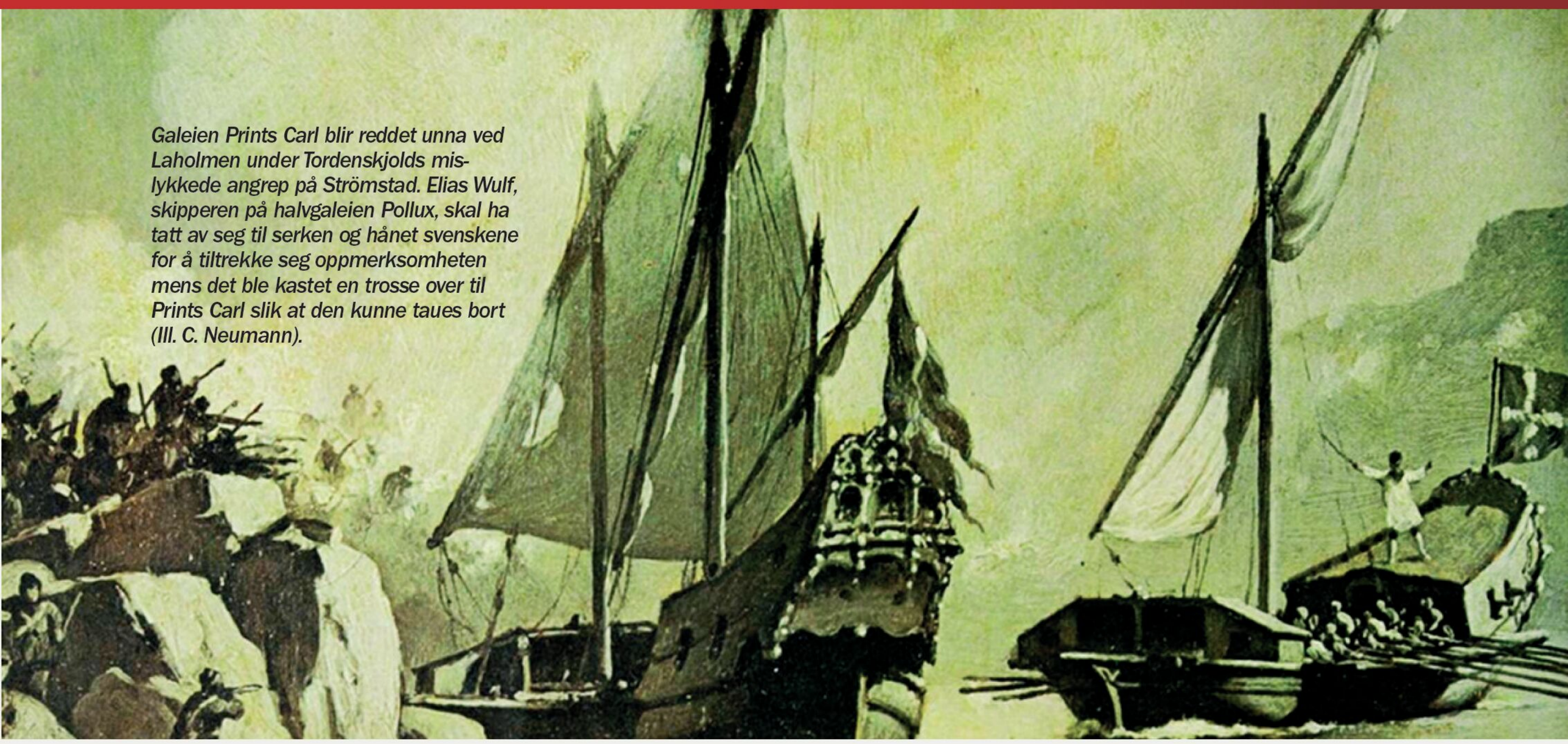
Også på land var frykten for et nytt svensk angrep i Norge voksende. I mai ble grensepostene ved Svinesund og Tistedal befestet og flere andre poster forsterket. Kavaleri ble sendt fram til grensa, og reserver ble samlet i Skjeberg, Tune, Fet og Blaker. Samtidig ble det bedt om flere tropper fra Danmark. Fikk man ikke dét, var man på norsk side forberedt på å trekke hovedforsvaret (linjehæren) tilbake til Glomma hvor hovedstyrken lå ved Skjeberg, mens mannhusinger og dragoner skulle settes igjen for å vokte grensa mot mindre innfall. Det ble imidlertid ikke gjort noen forsøk fra Wedels side på å benytte de norske troppenes evne til å utnytte lendet til å gjøre innfall i Sverige bortsett fra små plyndringstokt. I begynnelsen av august ankom åtte danske infanteribataljoner og ett kavaleriregiment. Fortsatt foretok ikke Wedel seg noe offensivt, og det tærte på proviantbeholdningen å holde styrken i felt.

24. desember ble det bestemt en vesentlig ekspansjon av den norske styrkestrukturen, til hele 13 nasjonale regimenter, hvert på 12 kompanier med 100 mann i hver. Regimentene på Vestlandet, Sørlandet og Østlandet ble fordoblet mens det også ble opprettet et tredje Trondhjemske regiment. Dette ble oppnådd ved at reservene ble omgjort til faste soldater, i tillegg skulle hver fullgård nå stille én soldat mot tidligere at fire gårder skulle stille to soldater og to reserver. Skiløperkorpset ble også offisielt gjenopprettet, og to nye kompanier ble etablert Nordafjells. Den norske militærreformen var imidlertid ikke gjennomført da svenskene angrep på sensommeren 1718. Wedel var imidlertid fortvilet over hærens forfatning og søkte til slutt avskjed, noe som ble innvilget 30. mai 1718. Etterfølgeren ble generalløytnant Lützow, som hadde ledet de norske troppene i 1716. Han var imidlertid nå 64 år gammel og merket av et langt liv i felt. Trolig hadde han også et begynnende tilfelle av demens og kunne i løpet av noen timer glemme ordre han selv hadde gitt og gi ordre som motsa den første. I tillegg var samarbeidet mellom ham og generalene Sponeck og Rømeling dårlig. I mars

OGSÅ PÅ LAND VAR FRYKTEN FOR ET NYTT SVENSK ANGREP I NORGE VOKSENDE. I MAI BLE GRENSEPOSTENE VED SVINESUND OG TISTEDAL BEFESTET OG FLERE ANDRE POSTER FORSTERKET. KAVALERI BLE SENDT FRAM TIL GRENSA, OG RESERVER BLE SAMLET I SKJEBERG, TUNE, FET OG BLAKER.

Nye støpemetoder innført til Sverige av Carl Cronstedt gjorde det mulig å støype mer pålitelige og billigere jernkanoner (Ill. A. Lännerbäck).

Galeien Prints Carl blir reddet unna ved Laholmen under Tordenskjolds mislykkede angrep på Strömstad. Elias Wulf, skipperen på halvgaleien Pollux, skal ha tatt av seg til serken og hånet svenskene for å tiltrekke seg oppmerksomheten mens det ble kastet en trosse over til Prints Carl slik at den kunne taues bort (Ill. C. Neumann).

var også Vincents Budde tilbake Nordafjells, nå som generalmajor og øverstkommanderende i landsdelen. Forgjengeren, generalmajor Wind, hadde vist seg å være udugelig. Han hadde gjort seg upopulær i landsdelen, bl.a. ved å nekte bøndene fôr fra de militære magasinene mot tilgodehavende i sommerens kommende avlinger. Byborgerne opplevde også trange tider. Trondheim var blitt herjet av flere branner de siste årene, senest 15. juli 1717 brant 34 hus ned til grunnen, og det var mange husløse som la beslag på det som måtte finnes av solidaritet og omtanke i byen. Krigstilstanden førte også til at utenlandske handelsskip holdt seg unna havna, med de knosekvenser det fikk for borgerskapets økonomi. Til tross for at den populære og karismatiske Budde hadde tatt over, hersket det blant soldatene fortsatt nærmest mytterilignende tilstander på grunn av dårlig kost, stor arbeidsbelastning og manglende utbetaling av lønn. I korrespondanse med sine overordnende viste Budde tydelig forståelse for kravene, men krigskassa var tom, og han måtte slå hardt ned på oppvigleriet for å beholde disiplinen.

Karl XII delte styrkene i tre armeer (også kalt «korps» i deler av litteraturen): Jämtlandsarmeen for innfallet i Trøndelag; Värmlandskorpset som skulle rykke mot sentrale Østlandet østfra, og Bohuslänkorpset som skulle angripe sørfra. Foran offensiven i 1718 besto festningen ved Sundsborg av 11 skanseverk og minst 28 kanoner. Karl XII oppholdt seg i mellomtiden for det meste ved hovedkvarteret i Ystad i Skåne av frykt for dansk-russiske angrep, men i april inspiserte han krigsforberedelsene langs grensa fra Västra Ed til Strømstad, før han returnerte til Skåne. Høsten 1717 hadde svenskene også samlet en rekke mindre fartøyer ved Krokstrand på vestsida av Iddefjorden. Nordmennene svarte med å dra to dobbeltsjalupper over land fra Røsneskilen nord for Sponvika, til Knivsøy vest for Fredrikshald. I juni 1718 svarte svenskene med å trekke bl.a. sjalupper og galeier over land fra Strömstad til Trångstrandsvika, sør for Pilegården. Det ble etter hvert også en del trefninger mellom disse fartøyene. Den kraftigste trefningen fant sted 10. august da nordmennene åpnet ild mot de svenske flåtestyrkene med tre batterier med til sammen 6–18 punds størrelse og en morter fra Skriverøya. I tillegg deltok flere fartøyer fra begge sider i striden. Samtidig demonstrerte også en flåtestyrke mot Sundsborg. De norske tapene var to sekspunds kanoner demontert (lavett skutt i stykker), en morter ødelagt og et fartøy skadet. Svenskene hadde fått et batteri ødelagt og tre sjalupper skutt i senk. Også ved Svinesund var det trefninger, og et norsk batteri ble beskutt fra Sundsborg 25. august. Besetningen forlot sine stillinger, hvorpå 60–70 svensker satte over sundet og rakk å fornagle fire kanoner før nordmennene gikk til motangrep og drev dem på sjøen.

I tidlig moderne tid hørte felttog om vinteren til sjeldenhetene. Sent på høsten gikk man som regel i vinterkvarter og så opptok man stridighetene om våren, gjerne i april når gresset begynte å spire. En av årsakene var at de livsnødvendige hestene måtte kunne finne fôr. Utstyr og bekledning var gjerne heller ikke tilpasset den kalde årstid. De største slagene sto gjerne om sommeren, men under den store nordiske krig fantes de noen avgjørende unntak, f.eks. Narva, Helsingborg og Gadebusch. Karl XIIs siste felttog i Norge skulle også strekke seg ut over vinteren, noe som skulle vise seg skjebnesvangert.

1718–1719
ARMFELDTS FELTTOG

Norske soldater venter på karolinerne på Stene skanse (Ill. Lännerbäck).

I TRØNDELAG

Midt-Norge hadde så langt blitt spart for kamphandlinger under den store nordiske krig, men for å rette opp feilgrepene fra 1716, ville Karl XII angripe også her for å binde norske tropper som ellers ville kunne settes inn sørpå. I tillegg ser det ut til at Karl XII hadde planer om å bruke Trondheim til utskipningshavn for en intervensjonsstyrke som skulle settes inn på Stuartenes side i Jakobitt-opprøret.

Dette skulle svekke og avlede England fra å gripe inn og om mulig utløse spansk støtte i kampen for det svenske imperiet.1 Det mangler konkrete bevis i arkivmaterialet for at det fantes slike planer, men våren 1719 skal et stort antall skotske skip ha kommet til Trondheim, og mannskapene skal ha spurt etter de svenske troppene. Svenske soldater skal under felttoget også ha spurt hvor langt det var fra Trondheim til Skottland. Bistand til sjøtransport var også tema under svenskenes pågående fredsforhandlinger med Russland.2

I juli 1717 ga Karl XII ordre til generalløytnant Armfeldt om å utarbeide en plan for et angrep på Trøndelag, og ved nyttår ble planen godkjent og Armfeldt utnevnt til øverstkommanderende for den Jämtlandske armeen. Denne ble samlet rundt Duved skanse sommeren 1718 og skulle bli på til sammen rundt 10 000 mann og 7000 hester. I en tid med industriell bearbeiding av mat og mekanisert transport, kan det være en utfordring å forestille seg alle de faktorer og utfordringer som logistikk og forsyning medførte for en hær i tidlig moderne tid. Men disse må ha vært formidable foran Armfeldts felttog i 1718. I tillegg til utbedringer av Duved skanse og oppbygging av magasinet der, ble det anlagt alternative magasin i Järpen, Frösö og Langö. Disse skulle fylles på bare seks måneder, med bl.a. 2000 slaktedyr og 3000 kløvhester som igjen trengte fôr. Det manglet salt ved magasinene i Jämtland, noe som førte til forsinkelser i slaktingen, og flere av dyrene ble avmagret og ga dermed ikke de mengdene kjøtt som i utgangspunktet var beregnet.

Store deler av Skandinavia opplevde også avlingssvikt i 1717, og spesielt hardt rammet var områdene i Nord-Sverige som Karl XII krevde at skulle levere forsyninger til Jämtlandsarmeen. Her bodde det i alle fall i 1728 ikke mer enn 15 000 mennesker. Jämtland, og Norrland opplevde i tillegg direkte hungersnød under opptakten til felttoget. Allikevel ble hvert gårdsbruk pålagt levere to kyr. Klarte man ikke det, ventet det harde straffer som pryl og fengsel. Dersom man beviselig motarbeidet rekvisisjonene, ble det galgen. Idet soldatene satte i marsj, skulle avdelingene selv bringe med mat for seks uker. Ut over dette regnet man med å kunne kjøpe proviant i Norge før forsyninger kunne ettersendes fra Duved. Mirakelet det innebar å dra sammen det som tross alt ble samlet, kunne i hovedsak tilskrives det nitide og utrettelige arbeidet gjort av krigsråd Johan Henrik Frisenheim og landshövdingen i Västernorrland, baron Hugo Hamilton.

Styrken var fordelt på tre kava-

leriregimenter, åtte infanteriregimenter, to uavhengige kavalerikompanier, to uavhengige infanteribataljoner og et frikompani. I tillegg kom Jämtlandsarmeens stab på til sammen 50 offiserer. Jämtlandsarmeens sammensetning ved innfallet i august 1718 var som følger:

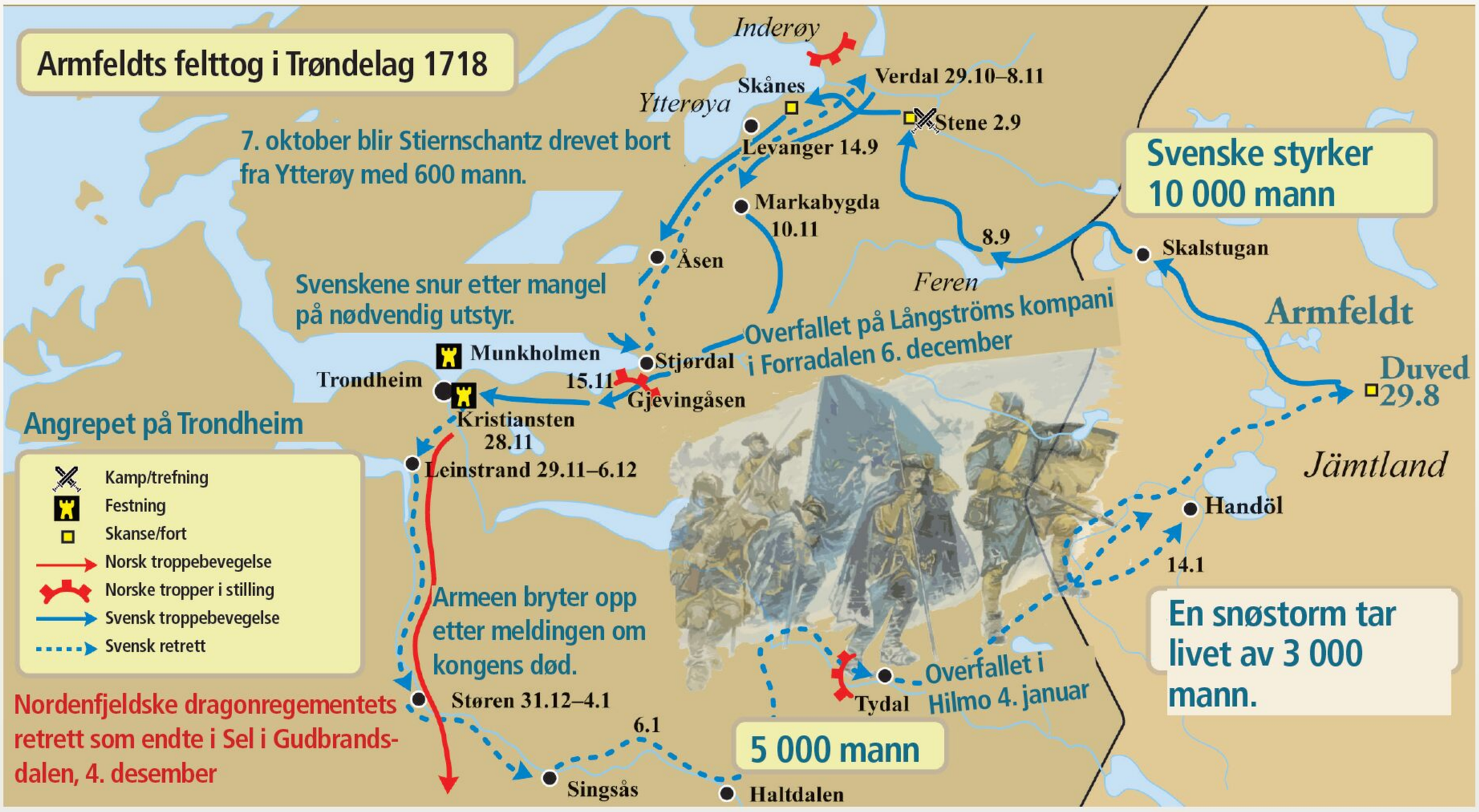
- Åbo og Björneborgs läns kavalleriregemente, under generalmajor Otto Reinhold Yxkull.
- Nyland og Tavastehus kavaleriregiment, under generalløytnant Reinhold Johan de la Barre.
- Viborgs läns regemente, under oberst Rehbinder (ifølge enkelte kilder bare bestående av en eskadron under oberstløytnant Jung).
- Det Savolaxiske regiment under oberst Gyllenecker (oberst Stiernschantz i enkelte kilder).
- Österbottens regemente under generalmajor Eric Vittinghof (ifølge Nordberg etterlatt i Jämtland)
- Jämtlands regemente, generalmajor Reinhold Henrik Horn og generaladjutant von Gerdten
- Hälsinge regemente under oberst Nummers
- Hälsingland bataljon, oberstløytnant Skog
- Karelske bataljon under major Wright
- Långströms frivillige kompani
  Jämtland rytterkompani, under kaptein Rickman

Legger man sammen disse kommer styrketallet neppe over 8000 mann, mens Armfeldt rapporterte 30. november at han hadde 14 540 mann. De overskytende troppene skal ha kommet fra de Norrlandske regimentene og nylig opprettede tre- og femmeningsregimenter. I tillegg skal Dalaregementet vært inkludert i armeen, det samme en bataljon av generalmajor Otto Zöge von Manteuffel d.e sitt regiment. Men bare rundt 10 000 skulle sendes over grensa og inn i Norge. Størsteparten av avdelingene i Jämtlandsarmeen var finske. Spesielt i svensk litteratur brukes begrepet «karolinere», om Armfeldts soldater. Navnet er utledet av kongenavnet «Karl» og betegnelsen er dekkende for en styrke av blandet etnisitet. Finnene hadde lang krigserfaring fra kampene i hjemlandet og i Baltikum. Men de hadde lidd tunge tap, noen av hullene var fylt av rekrutter hentet blant finske krigsflyktninger i Sverige, men formasjonene var for en stor del sterkt underbemannet. Jämtlands regemente under generalmajor Henrik Horn hadde derimot vært stasjonert i distriktet gjennom hele krigen og var fulltallige, men som andre svenske avdelinger i armeen var de nyutskrevet og uøvde.

Høsten 1717 og våren 1718 var general Armfeldt selv ute og rekognoserte i grenseområdene, spesielt med tanke på det vanskelige terrenget og værforholdene i det fjellrike grenseområdet. Logistikk og kommunikasjon

Frisenheim og Hamilton under arbeidet med å samle forsyninger (Ill. A. Lännerbäck).

FORAN SEG HADDE DE EN 190 KILOMETERS MARSJ, MEN TIL TROSS FOR ARBEIDET SOM VAR NEDLAGT, VAR VEGEN OVER FJELLET NESTEN UFREMKOMMELIG ETTER MYE NEDBØR.

ville med andre ord by på enda større utfordringer enn hva de svenske styrkene opplevde i Sør-Norge. Han besluttet å føre hæren fra Duved, om Skalstugan på svensk side og over grensa til Sul øverst i Verdal og deretter mot Stene Skanse. Vegene over fjellet var imidlertid elendige, og det ble igangsatt et omfattende arbeid for å gjøre dem i stand, og flere bruer og kavleveger ble anlagt etter hvert. Det ble også gjort utbedringer av vegene mot Storlien og Tydal. Allikevel ville framføring av hovedhæren bare kunne gjøres på sommeren mens bakken var på sitt tørreste, på barfrost om høsten eller skare om våren. En ny postrute ble i tillegg anlagt mellom Värmland og Jämtland. Dårlige veger førte også til forsinkelser i samlingen av både forsyninger, kløvhester og mannskaper.

Hälsinge og Jämtland regementer hadde kort reiseveg og var på plass allerede i midten av juli, mens de finske avdelingene, hvorav flere måtte gå fra grensa til det nå russisk-okkuperte hjemlandet, var ikke framme før i starten av august. Österbotten regemente hadde lengst reiseveg og måtte gå 700 km fra sine forlegninger i Nyköping, sør for Stockholm. Og jo mer forsinket de ble, desto mer rakk de troppene og dyrene som var på plass å tære på de forsyningene som var ment å vare under selve felttoget. I utgangspunktet hadde karolinerne ordre om å behandle den trønderske sivilbefolkningen godt, noe som kan tyde på at svenskekongen hadde planer om å innlemme området permanent i Sverige. Men forsyningsproblemene skulle få skjebnesvangre konsekvenser ikke bare for soldater, men også for norske sivile som kom i deres veg. I Karl XIIs planer skulle troppene nå Trondheim på bare seks uker. Da skulle de innta og bruke Stene og Skånes skanser som støttepunkt og forsyningsbaser.

Det tok tre dager, fra 29.–31. august, før hele armeen var underveis. Marsjen var på forhånd nøye planlagt. Soldatene gikk tjue kilometer i to dager og hvilte den tredje dagen. Søndager var hviledag med gudstjeneste. Ifølge Karl XIIs operasjonsordre skulle de ha vært undervegs 15. august. Foran seg hadde de en 190 kilometers marsj, men til tross for arbeidet som var nedlagt, var vegen over fjellet nesten ufremkommelig etter mye nedbør. Armfeldt fikk derfor bare med seg fire lette feltkanoner, resten måtte settes igjen i Duved. En fortropp av Jämtlands regemente forsøkte å utbedre vegen foran dem. Kvistbunter måtte legges ned der det var våtest, og nye bruer måtte bygges. 4. september kom de til grensa ved Skalstugan og passerte to dager senere. Her utstedte

Svenskene samler sine menn og forsyninger ved Duved (Ill. A. Lännerbäck).

ARMFELDT SENDTE 2000 MANN NED FJELLET FOR Å FORBEREDE ET ANGREP MOT STENE SØRFRA VED DAGGRY. DE TVANG EN NORSK KRIGSFANGE TIL Å VISE VEG, MEN HAVNET VED SULELVA, LIKE NEDENFOR SKANSEVERKET VED MOLDA.

Armfeldt et «patent» til befolkningen i Trøndelag der det het at dersom de holdt fram med sine daglige sysler, ville de få være i fred. Forsøkte de derimot å hindre karolinernes frammarsj, ville de «med eld och svärd på det häftigaste till liv och gods förfölja dem, som gjorde någon skada.»

50 mann av kaptein Långströms kavalerikompani og 100 grenaderer under major Palmstruck ble sendt fram for å rekognosere framrykkingsvegen inn i Norge. De fant at ferdselsvegen mot Sul var fullstendig sperret og besatt av norske tropper. Armfeldt besluttet derfor å gå over fjellet Hermannsnasa på nesten 1000 moh. Også på norsk side måtte de flere steder legge ned kavlebruer for å komme over myrene, og etter hvert som de kom over tregrensa, ble de tvunget tilbake i lavlandet for å hente materialer. På Guddingsvolden ved Feren lot Armfeldt hæren hvile før de fortsatte 10. september, men strabasene kostet, og hæren måtte hvile også neste dag ved Grønningen. Særlig fikk mange av hestene problemer, og 650 måtte sendes tilbake til Duved. En forklaring som historikeren Jöran Nordberg kom med, var at 1718 var et lemenår, noe som førte til at bekker og vann over fjellet var forgiftet.4

Vincents Budde hadde på dette tidspunkt 6800 mann, først i november skulle antallet øke til 8174. Budde hadde etterretning god nok til å kunne legge 1900 i Verdal, resten lå ved de andre grenseovergangene mot Trøndelag hvor svenskene også sendte patruljer for å «demonstrere». I tillegg var det kalt ut mannhusinger i bygdene rundt. Stene skanse lå på tvers av Inndalen, en sidedal til Verdal. I tillegg var det anlagt tømmerbastioner ved Restad og Buran og satt av en reserve på 410 infanterister, to dragonkompanier og tre feltkanoner for å gi forsvaret dybde. Svenskene var observert av norske patruljer allerede 6. september, men de så ikke ut til å ha kurs for Sul, og det var usikkerhet om hva deres intensjoner var. De første trefningene mellom svenskene og norske patruljer fant sted 10. september. Ved 22-tida, 11. september, besluttet Budde å la vardene tennes, og noen timer senere var meldingen om invasjonen nådd fram til Trondheim og spredde seg videre til hele Trøndelag og Møre.

Armfeldt sendte 2000 mann ned fjellet for

å forberede et angrep mot Stene sørfra ved daggry. De tvang en norsk krigsfange til å vise veg, men havnet ved Sulelva, like nedenfor skanseverket ved Molda. Svenskene åpnet ild og la igjen 170 mann, mens resten trakk mot Trangdøla hvor de overrasket den lille vaktstyrken ved brua. Denne rakk å avfyre en salve før den trakk seg tilbake, og varslet dermed Budde om at fienden var i ferd med å rulle opp hans høyre flanke. Oberst Meitzners Nordre Trondhjemske regiment (1. Trondhjemske) satte opp skytterlinje ved Levringom, samtidig som Verdalske- og Gauldalske dragonkompanier gikk til motangrep. Motangrepet mislyktes, 20 dragoner ble drept eller såret, og Verdalske mistet fanen sin, men svenskene ble stoppet av skytterlinja. De svenske tapene skal bare ha vært én såret og to drepte, men manøveren forhindret at Buddes styrker ble omringet, og de kunne trekke seg vestover ned dalen, mens fienden var for sliten til å oppta forfølgelse.

Etter Stenes fall møtte ikke svenskene mye motstand i Verdal. Nede ved fjorden lå Skånes skanse strategisk til ved vegen sørover mot Trondheim. Her var det også en del kanoner, men besetningen besto av bare 138 dragoner ledet av eldre offiserer, en håndfull artillerister og utkommanderte bønder. Bare da svenskene sendte fram en parlamentær, rømte femti mann. Skansen overga seg deretter uten kamp, og Armfeldt erobret samtidig fjorten dagers forsyninger til hæren. Da meldingen om det svenske innfallet nådde Slottsloven i Kristiania 20. september, ville Lützow gå til motangrep, men visestattholder Fredrik Krag avviste dette på grunn av krigsfaren Sønnafjells. Det ble i stedet sendt to infanteribataljoner og fire dragonkompanier som forsterkninger. Fra København ble det også sendt en marinestyrke med forsyninger til Trondheim.

Armfeldts menn passerte Levanger relativt uforstyrret. Men et illevarslende tegn var det at det ikke var noen mannfolk å se – nesten alle var enten innrullert eller kalt ut som mannhusinger. Imens hadde Budde kommet fram til Stjørdal hvor han reorganiserte styrkene og satte opp sperringer over Forrabygda, Skjelstadmarka og Langstein. Sistnevnte sted er et defilé der vegen i fire km nærmest var hugget inn i berget med djupbratte fjellsida rett ned i fjorden. Vegen var sperret og forsvart av 300 nordmenn under major Lorens Brun. Svenske patruljer forsøkte uten hell å finne en rute rundt. I teorien kunne bare en liten håndfull menn klart å holde et ubegrenset antall fiender stangen i lang tid. Både antallet forsvarere og geografien (i alle fall med Hollywood-versjonen) hadde en slående likhet til det berømte slaget ved Thermopylene i år 480 f.kr., hvor 300 spartanerne holdt stand i to dager mot den persiske hæren.

Men der stopper likhetene. Svenskene lot

Det tok tre dager før hele armeen var på vegen (Ill. A. Lännerbäck).

Å krysse grensa skulle bli strabsiøst selv uten å møte norsk motstand (Ill. A. Lännerbäck).

som om de hadde funnet en veg rundt ved å begynne å klatre opp fjellsida. Nordmennene lot seg lure og flyktet med båt. Men de trange passasjene var vanskelige nok å komme gjennom selv uten forsvarere. Det tok tre dager å få hæren forbi, og i et brev til Karl XII karakteriserte Armfeldt Langsteindefileet som «alla slemma wägars sammandrag». Trenet var ikke gjennom før 22. september. Etterpå slo de leir ved Skatval kirke, bygde bru over Stjørdalselva og begynte å sende kavaleripatruljer etter nordmennene. Men da var Budde allerede trygt tilbake i Trondheim. Da de retirerende norske styrkene nådde Trondheim 20. september, spredde panikken seg i byen, og misnøyen over at Budde hadde trukket seg tilbake bredte seg. Borgerskapet sendte kvinner, barn og verdisaker i sikkerhet sjøvegen. Byrådet, som allerede hadde hatt sine konflikter med krigsledelsen i Trondheim, skrev brev til Slottsloven og ba om at byen måtte forskånes fra at hæren forskanset seg i byen. Men Budde fortsatte

LOGISTIKKPROBLEMENE FØRTE TIL AT ARMFELDT FORKORTET FORSYNINGSRUTA VED Å TREKKE STYRKENE TILBAKE TIL LEVANGER, HVOR DE BLE FORLAGT 11. OKTOBER.

å gjøre byen klar til å møte en svensk beleiring. Husene i forstedene på Bakklandet og Ila ble revet for ikke å gi fienden dekning og kvarter. Bryggehusene ned mot elva ble barrikadert og nye skanseverk reist.

Men svenskene hadde andre bekymringer. 28. september befant de seg fortsatt ved Skatval, og forsyningene var i ferd med å ta slutt, og etterforsyningene strakk ikke til. Kongens forbud mot plyndring sto fortsatt ved lag, og mangelen på proviant begynte å merkes ved at flere av mennene ble syke, moralen sank og flere deserterte. Ved Hälsinge regemente brøt det ut regelrett mytteri, noe som ble møtt med knallharde straffer for å hindre at det spredde seg. Siden karolinerne ikke rykket videre, sendte Budde ut patruljer og besatte stillinger i Gjevingåsen. Det ble samtidig drevet bevisst psykologisk krigføring mot de svenske styrkene ved at det ble satt ut rykter om at norske forsterkninger var på veg fra Sør-Norge, og at det skulle landsettes tropper bak dem dersom de rykket nærmere Trondheim.

Logistikkproblemene førte til at Armfeldt forkortet forsyningsruta ved å trekke styrkene tilbake til Levanger, hvor de ble forlagt 11. oktober. Det er spekulert i om han kunne ha inntatt Trondheim på dette tidspunktet, noe for eksempel den svenske historikeren Gustaf Petri har hevdet. Hvor vidt dette er korrekt får vi naturlig nok aldri vite, men det virker noe tvilsomt siden Armfeldt fortsatt ikke hadde det tunge artilleriet på plass. Men den svenske retretten, om enn midlertidig, ga i alle fall Budde mer tid til å forsterke Trondheims forsvarsverker. Han lot hele tiden mindre patruljer forstyrre fienden. Disse demonstrerte ved leirplassene og tvang karolinerne til å bruke energi og mannskaper til feltarbeid og vakthold. Patruljene angrep også tren, noe som ikke bare gjorde forsyningssituasjonen mer anstrengt, men også førte til at flere tropper måtte avsettes til eskorte av transportene. Nordmennene snappet også opp kurerer med bl.a. meldinger til og fra Karl XII, noe som ikke bare førte til svikt i kommunikasjonen men også til at verdifull etterretning kom Budde i hende. Det gikk heller ikke én dag uten at de kom inn med fanger og desertører som ga opplysninger om svenskehærens miserable tilstand.

Akkurat som på Østlandet, var prestene i Trøndelag aktive i innsamling av informasjon og undergraving av svenskene. Allerede ved innmarsjen hadde sogneprest Niels Muus i Snåsa blitt pågrepet av svenskene. Han var edderkoppen i et utstrakt spionnettverk som strakte seg ut over Jämtland, og presten videreformidlet informasjon videre til Trondheim. Ved juletider ble også presten Johan Lobes i Holtålen pågrepet og sendt til Røros for å ha sørget for at tre svenske kurerer ble avskåret av de norske skiavdelingene. Budde lot oberst Storm ligge igjen med Søndre Trondhjemske regiment (2. Trondhjemske) og tok med seg oberstene Myhlenphort og Meitzner fram for å holde kontakten med Armfeldt. Budde avsto imidlertid fra å oppsøke åpent slag og etablerte seg på Inderøya. En svensk styrke under oberst Stiernschantz hadde også satt

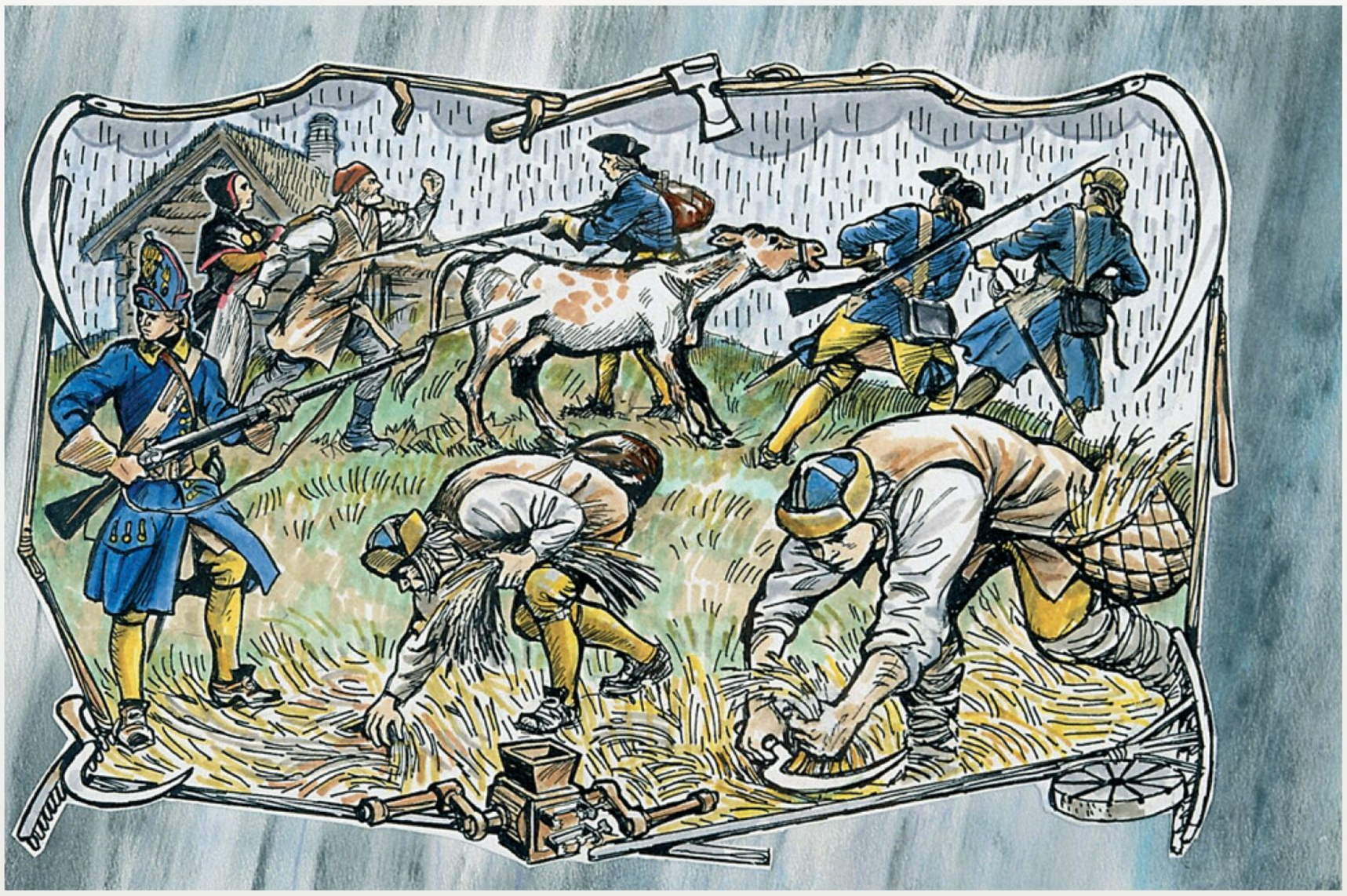
Norsk fange tvinges til å vise veg (Ill. A. Lännerbäck).

over til Ytterøya med 200 mann, men ble drevet vekk av et norsk motangrep der 26 svensker ble tatt til fange og 55 overga seg ute på fjorden. Stiernschantz og resten klarte å komme seg i sikkerhet på Skånes.

Karolinernes dagsrasjoner var nå nede i tre kavringer og en ¼ kanne mel pr. mann. Så lenge bakken ikke frøs, ble heller ikke overfarten over fjellet fra Duved enklere. Armfeldts krigskasse var også snart tom, og karolinerne måtte begynne å rekvirere forsyninger fra lokale bønder. Men det varte ikke lenge før det var tomt hos dem også. Å kjøpe proviant fra sivilbefolkningen ble nok ikke noe lettere av at svenske mynter var kjent for sine lave sølvverdier og sto nok ikke høyt i kurs i Trøndelag. Flere av soldatene ble sendt ut på jordene for å skjære korn og bringe sammen høy som lokalbefolkningen hadde latt stå igjen av mangel på arbeidskraft. Armfeldt ble også lovet forsterkninger sørfra, men disse uteble på grunn av de vanskelige forholdene. Skotøy, uniformer og utrustning begynte i tillegg å bli utslitt. Personlig utrustning ble derfor tatt fra de syke og døde, og husdyr ble slaktet for lær til reimer og seletøy. Mellom 24. og 29. oktober forflyttet Armfeldts menn seg opp i Verdal og lå i kvarter fra Øra nede ved fjorden og opp til Vuku.

Snart kom generaladjutant Marcks von Würtemberg ridende med melding fra Karl XII som var mildt sagt misfornøyd med framgangen i Trøndelag så langt. Innsamlingen av forråd fra lokalbefolkningen måtte framskyndes, og deretter skulle hæren gå mot Trondheim igjen. Hele dalen ble tømt for proviant, og 10. november satte hæren i marsj sørover. For å unngå å måtte passere Langstein igjen og i håp om å avskjære Budde, la Armfeldt denne gangen marsjruta over Skogn og Markabygda. Det siste lyktes ikke, men frost gjorde forflytningen lettere, samtidig som en del tren og utstyr ble satt igjen for å øke mobiliteten. På vegen fortsatte plyndringen av bygdene de fòr igjennom. Det som var igjen av høy, halm og korn etter at de norske troppene hadde forsynt seg, ble tatt sammen med kyr, hester, småfe, klær og mat. De tok også med seg redskaper, innbo og tømmer, til og med bordkledning ble revet av husene for å tjene som brensel. 13.–14. november var en styrke på 1180 kavaleri og 4000 infanteri framme i Hegra. Dagen etter nådde en framskutt kavaleristyrke under general de la Barre fram til utkanten av Trondheim, mens Armfeldt slo leir ved Tesli gård øst for byen. Men så satte regnet inn igjen, og hovedstyrken brukte tid på å komme fram.

Befestningsarbeidene i Trondheim var kommet langt, og med fienden så nært, ble mannhusingene sendt hjem da det fra før var nok munner å mette om byen skulle bli omringet. Ved midten av november hadde også den verste panikken lagt seg blant byborgerne, og de hadde til og med gått til utrustning av et skjærgårdsfartøy. Samtidig hadde forsterkninger sørfra nådd fram, og Budde hadde nå 6200 infanterister, to borgerkompanier, 720 landdragoner, 1014 dragoner og 40 artillerister til å forsvare byen med. Besetningen på Kristiansten var også økt til 1000 mann under oberst Myhlenphort, og på Munkholmen lå det 400 under major Frants Brun. Nordre Trondhjemske regiment lå fra Kongsgården til Brattøra, Søndre Trondhjemske hadde stillingsområde fra Kongsgården til Skansen. Infanteristene som hadde kommet som forsterkninger sørfra, bemannet selve skanseporten, mens dragonene ble samlet på torget som taktisk reserve. Seg imellom hadde de rundt hundre kanoner av dels grovt kaliber. I tillegg var Tiller bru over Nidelva, cirka sju kilometer sør for Trondheim, besatt av Nordenfjelske dragonregiment under oberst Peter von Motzfeldt. Marinestyrken som var lovt fra København hadde også ankommet. Orlogsskipet Södermanland hadde 46 kanoner og 300 mann under kaptein H.J. Rostgaard,

Kornet sto fortsatt på åkrene flere steder fordi mennene på gårdene var kalt inn til krigstjeneste. Svenske soldater måtte derfor selv ut og skjære kornet, samtidig som de begynte å ta dyr og mat fra lokalbefolkningen uten å betale (Ill. A. Lännerbäck).

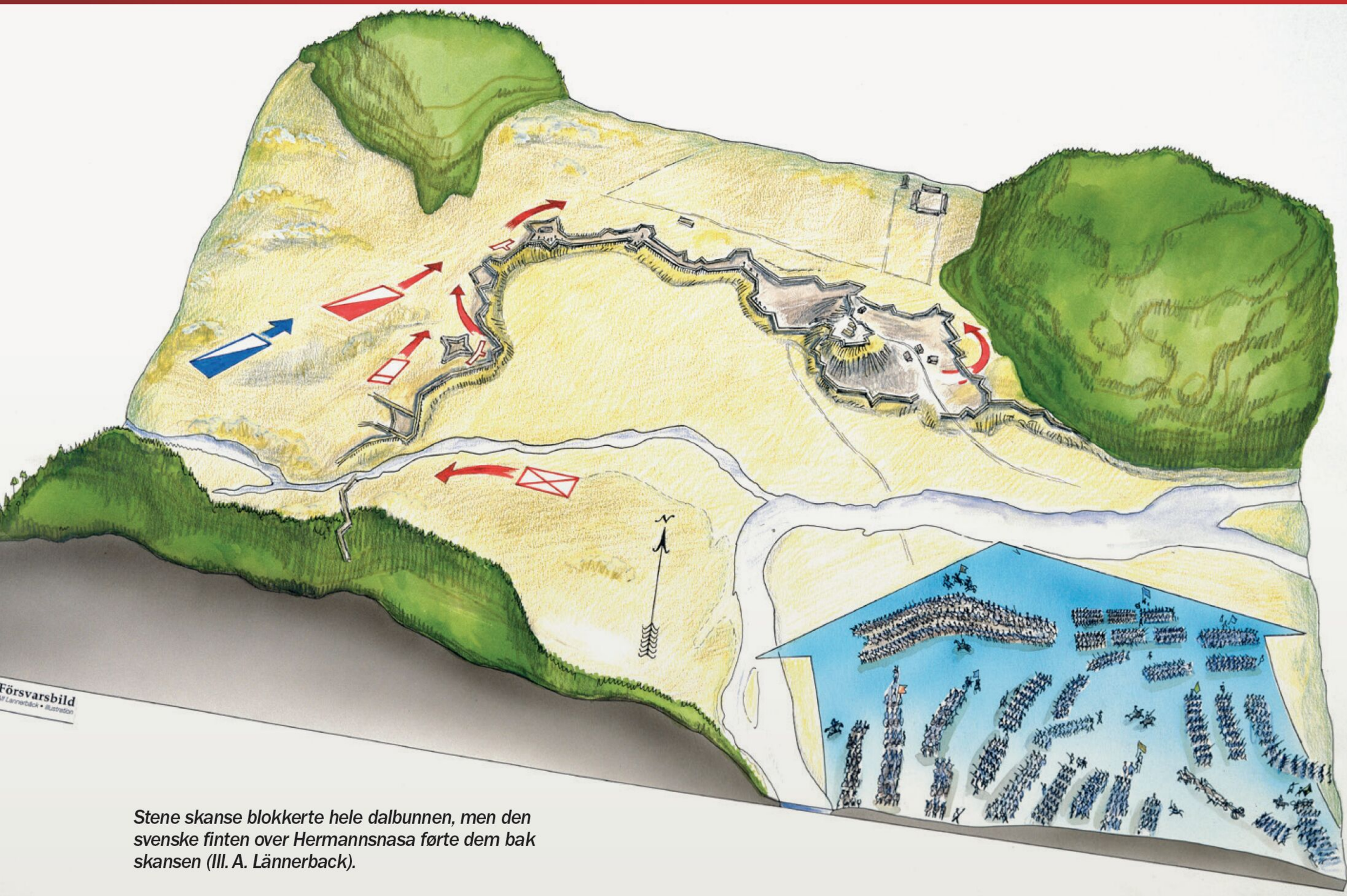
MED MARINESTYRKEN KOM OGSÅ FLERE FRAKTESKUTER MED FORSYNINGER SOM SKULLE GJØRE BUDDE I STAND TIL Å HOLDE UT EN FIRE MÅNEDERS BELEIRING.

fregatten Søridderen hadde 28 kanoner og 120 mann, mens hukkerten Landsort hadde 14 kanoner og 44 mann. Borgerskapet i Bergen hadde også utrustet og sendt fregatten Haab Gallei med 24 kanoner og 80 mann. Disse befestet nå byens sjøside fra Ilsvika til utløpet av Nidelva.

Med marinestyrken kom også flere fraktskuter med forsyninger som skulle gjøre Budde i stand til å holde ut en fire måneders beleiring. Men forsyningene ble ikke tatt godt vare på, og mye ble ødelagt. Etter hvert ble mannskapene om bord på marinefartøyene en belastning for byen siden også de krevde sin andel av penger og proviant. I tillegg hadde bybefolkningen økt på grunn av flyktninger fra bebyggelsen rundt byen, og mange var blitt husløse på grunn av brann. Det var derfor ikke husrom til alle soldatene, som måtte bo i telt, noe som økte sykdomsfrekvensen blant dem. Men synet som møtte Armfeldt da han personlig skuet ut over byen 15. november, kan ikke ha vært særlig oppløftende. Fra en høyde som trolig var Kuhaugen, kunne han se ut over festningen og byen som var proppfull av soldater, samt krigsskipene utenfor. Mot dette kunne han stille sju mindre feltkanoner. Den eneste muligheten var å angripe sør- og vestfra når elva frøs til.

Flere svenske patruljer tok seg etter hvert fram til forsvarsverkene, men det kom ikke noe stormangrep. En kavaleriavdeling rykket også fram til Tiller bru, men bruvakta tente på brua og trakk seg tilbake til tross for ordre om å holde stillingen. Motzfeldt sendte da fram livkompaniet som klarte å drive svenskene tilbake. Den 19. november kom to adjutanter fram til Armfeldt med ordre fra Karl XII om å angripe Trondheim, noe som førte til økt rekognosering fra svensk side. Samme dag fikk Budde melding om at en større svensk styrke hadde satt seg i bevegelse mot Tiller bru. En patrulje på 50 dragoner under Buddes bror, oberstløytnant Fredrik Budde, ble sendt for å undersøke. Men idet de krysset Sunnlandbrua over en sideelv til Nidelva, ble de forsøkt avskåret av svensk kavaleri, og det var med nød og neppe at de klarte å slå seg gjennom og komme i sikkerhet på Kristiansten. Samtidig måtte Armfeldts menn stadig flytte på seg etter hvert som ressursene i nærområdet ble uttømt. 28. november krysset de over en pongtongbru de hadde bygd ved Leira og slo leir ved Skjetne gård. Trolig skjedde forflytningen også som forberedelse til å angripe byen fra sør og vest.

Svenskenes forflytning til posisjoner sør for Trondheim gjorde nå situasjonen vanskeligere

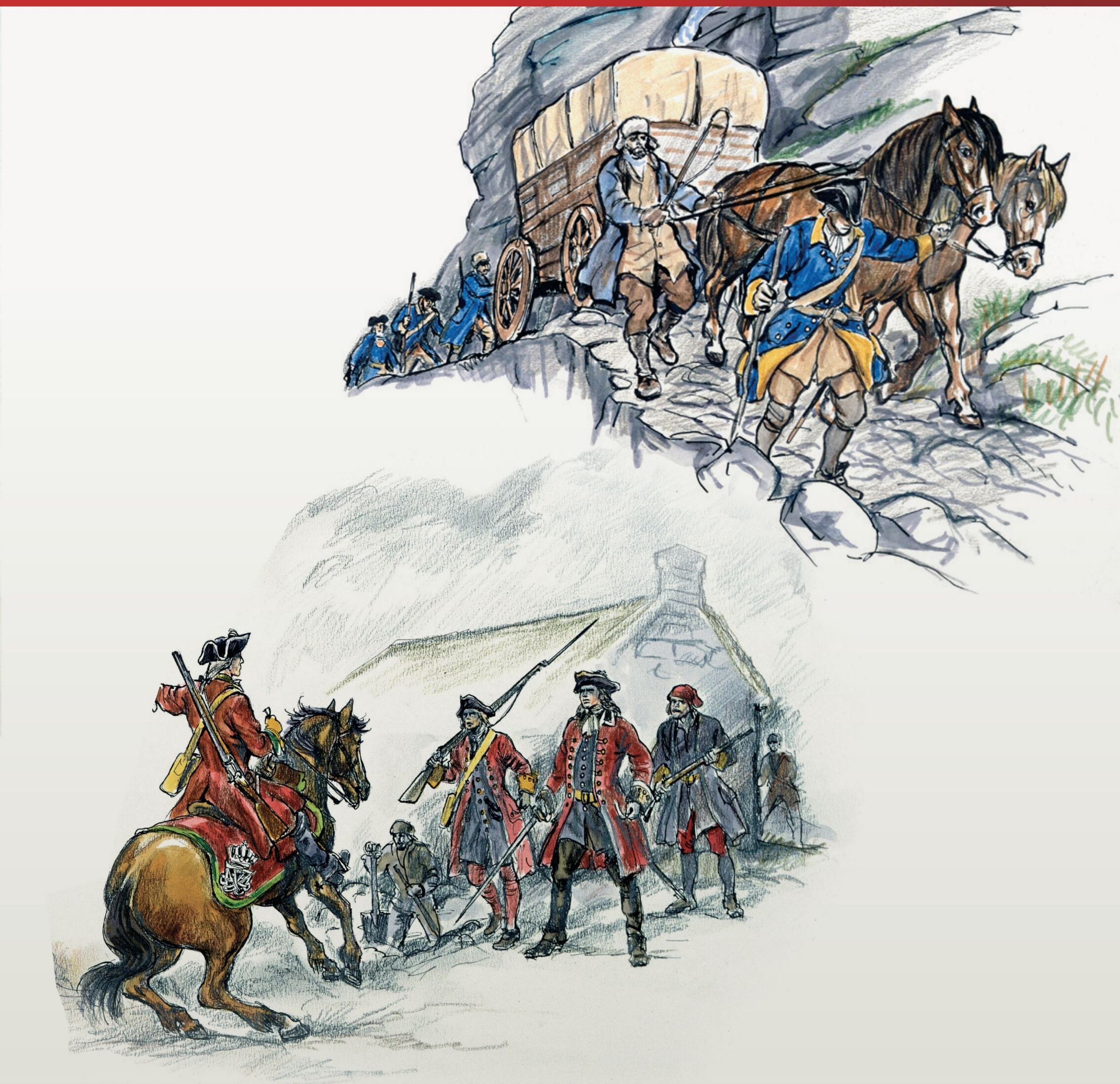

Stene skanse blokkerte hele dalbunnen, men den svenske finten over Hermannsnasa førte dem bak skansen (Ill. A. Lännerback).

ET BYTTE SOM SVENSKENE VAR OPPSATT PÅ Å SIKRE SEG VAR KOBBERBEHOLDNINGEN FRA GRUVENE PÅ KVIKNE OG RØROS.

for Motzfeldt og hans dragoner. Han dimitterte mannhusingene som han hadde i støtte, og etter å ha mistet ti mann, trakk han seg sørover og etablerte en stilling ved Nyhus i Melhus. En svensk kavaleristyrke under general de la Barre tok opp forfølgelsen av Motzfeldt som hadde forlatt stillingen ved Nyhus. Med svenskene halsende etter, fortsatte de opp Soknedal og mot Berkåk hvor baktroppen kom i kamp med de la Barres kavalerister. Etter foreløpig å ha stanset svenskene, fortsatte Motzfeldt over Dovrefjell hvor skysstasjonene ved Drivstua, Kongsvold, Fokkstua og Hjerkinn ble svidd av for å nekte fienden ly og fôr. Men på grunn av uvær hadde svenskene gitt opp forfølgelsen allerede ved Kongsvold, mens Motzfeldt og hans menn kom fram til Sel i Gudbrandsdalen 4. desember.

Et bytte som svenskene var oppsatt på å sikre seg var kobberbeholdningen fra gruvene på Kvikne og Røros. På førstnevnte sted hadde direktør Brostrup Tax samlet en del bønder og bergverksfolk og gått i stilling ved Nåverdal, mens bergkorpset på Røros hadde gått i stilling ved Holtålen. Da de la Barre dukket opp på Kvikne med 500 mann og truet med å svi av hele verket, overga Tax seg med 32 mann. De la Barre hadde imidlertid ingen mulighet til å transportere bort kobberet, så Tax måtte love å passe på det til svenskene kom tilbake. Da sjefen for bergkorpset, kaptein Benjamin Mentzonius, fikk vite om hendelsen, sendte han melding tilbake til Røros om å ødelegge de kanonene og magasinene som var der. Bergmennene krevde derimot å få dra hjem, korpset ble oppløst, og de la Barre kunne innta bergstaden uten motstand 21. desember. Det verdifulle kobberet var senket ned i en vannfylt gruvesjakt, men ble hentet opp under

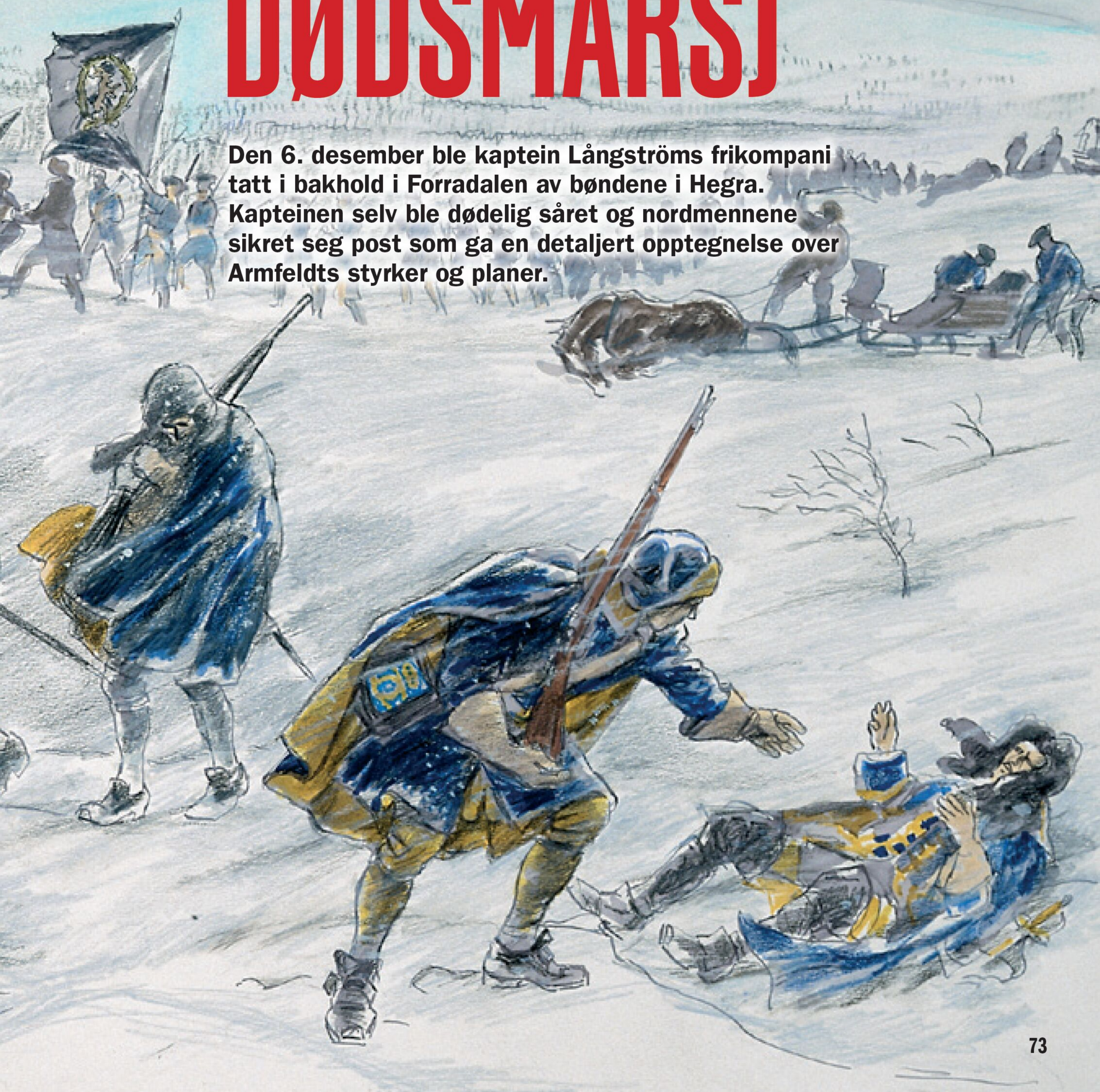
trusler om at hele bergverket ville bli avsvidd. Rikdommene ble hentet opp, arbeidet i gruvene beordret gjenopptatt og bygdene omkring utplyndret. Bøndene ble også kommandert til å tråkke veg gjennom snøen over fjellet, og over denne vegen ble kobberet og våpen og faner fra bergkorpset ført.

Men på Kvikne hadde mannskaper fra Sønnenfjelske Skiløperkorps under major Even Kraft vært og brakt kobberet i sikkerhet. Da de la Barre fikk vite det, sendte han 250 mann under major Ramsay etter dem i retning Tynset. Julekvelden kom 70 svenske kavalerister til Øverby i Tyldalen hvor de ble overfalt av de norske skiløperne. Dagen etter ble nordmennene selv angrepet av den svenske hovedstyrken. Seks norske skiløpere ble såret, omfanget av de svenske tapene er ukjent bortsett fra at en rittmester Stockmann ble dødelig såret. Ramsay ble deretter på Tynset resten av felttoget. Etter den svenske aktiviteten på Kvikne og Røros, sendte Budde tropper til Løkken verk for å hindre at svenskene bemektiget seg gruvene der også.

Karolinernes skjebne på Tydalsfjellene er trolig det største enkelttapet av soldater i krig noen sinne i Norge (Ill. A. Lännerbäck).

KAROLINERNES DØDSMARSJ

Den 6. desember ble kaptein Långströms frikompani tatt i bakhold i Forradalen av bøndene i Hegra. Kapteinen selv ble dødelig såret og nordmennene sikret seg post som ga en detaljert opptegnelse over Armfeldts styrker og planer.

Hukkerten Landsort ble også sendt inn i fjorden mot Skånes for å hindre at svenskene brukte sjøvegen til transport. Imens beveget Armfeldt seg stadig sørover. Da de var kommet til Melhus var retretten enda ikke begynt, og de laget fortsatt stormstiger mens de fór hardt fram for å tiltvinge seg forsyninger fra en befolkning som allerede levde på sultegrensa. Plyndringspatruljene dro nå stadig lenger fra hovedstyrken. 400 mann under oberst Meidel havnet så langt unna som Surnadal på Nordmøre. Undervegs fikk de så hard medfart av lokale bønder og Buddes menn at patruljen til slutt gikk i oppløsning.

11. desember var det bare 5320 stridsdyktige svenske soldater igjen i Trøndelag. Resten hadde desertert, blitt drept eller tatt til fange, blitt sendt hjem eller dødd på grunn av skade og sykdom. 17. desember, mens hovedstyrken lå mellom Melhus og Støren, fikk Armfeldt melding om kongens død ved Fredrikshald (se nedenfor). Tre dager etter fikk de ordre om å trekke seg tilbake til Sverige. Armfeldt var en stund i tvil om meldingen var korrekt, men dersom hovedstyrken i Sør-Norge trakk seg ut, ville hans posisjon bli farligere. Han ble enig med sine høyere offiserer om å holde nyheten hemmelig for mannskapene og begynne tilbaketrekkingen over Tydal og til den svenske bygda Handöl. Men prøvelsene var på langt nær over. Trolig ble ruta om Gauldal valgt fordi lokalsamfunnene her enda var relativt uberørt av plyndringene. Stormstigene ble etterlatt på Melhus, retretten var begynt, og 29. desember hadde baktroppen nådd like nord for Støren kirke. I starten gikk forflytningen sakte siden de stadig måtte vente på mindre poster og patruljer som sluttet seg til hovedstyrken. Ved Dragåsen i Midtre Gauldal sluttet også de la Barre seg til Armfeldt.

Straks etter at Lützow fikk melding om Karl XIIs død, begynte han å organisere en ekspedisjon som skulle forsøke å avskjære Armfeldt sørfra. Først ble fire bataljoner infanteri og 100 kavalerister sendt til Elverum i et mislykket forsøk på å innhente de la Barres avdeling i Østerdalen. Hovedstyrken i ekspedisjonen på 6000 mann ble samlet på Skjeberg under von Sponneck. Samtidig som disse rykket nordover, skulle Budde bryte ut av Trondheim slik at svenskene ble fanget i en knipetang, men de norske styrkene i Trøndelag var for utmattet til at det ble til mer enn patruljer som tok til fange flere svenske etternølere, bl.a. 20 mann som ble pågrepet på Horg i Melhus. Julenatta etter den svenske kalenderen, overnattet karolinerne ved prestegården i Haltdalen (Gammelgården) og samlet seg til julegudstjeneste ved stavkirka.

Kaptein Långström blir drept i bakholdet i Forradalen og en norsk bondekone snapper postsekken fra sleden etter at hesten som trakk den ble truffet i mulen og løp løpsk (Ill. A. Lännerbäck).

Dødligheten blant norske soldater og sivile var høy på grunn av sykdom og matmangel. Men meldingen om Karl XIIs død ble feiret med kanonsalutt fra Kristiansten (Ill. A. Lännerbäck).

Presten selv var jo bortført av svenskene under mistanke om deltakelse i motstandsarbeid, og prestefrua satt alene igjen på prestegården med 13 unger.

Da karolinerne forlot Melhus hadde temperaturen begynt å falle, og allerede begynte mange å dø av kombinasjonen mellom utmattelse, underernæring og kulde. Til karolinernes fordel var det fortsatt barfrost, og mangelen på snø hemmet bevegelsen til de norske skiløperne som under major Emahusen, hadde befunnet seg i Tydal siden desember. Etter å ha fått melding om at en svensk forsyningspatrulje var på veg over fjellet, ble det kastet opp en skanse ved Hilmo. Og 4. januar kom den svenske major Johan Henrik Fieandt med et tren på 57 mann og 20 hester med post og proviant til Armfeldts menn. Nordmennene åpnet ild, og svenskene etterlot seg tre sleder før de rømte tilbake dit de hadde kommet fra. Emahusens menn sikret seg også postsekken som kolonnen hadde med seg.

7. januar var Jämtlands regemente først til å bryte opp fra Haltdalen, mens resten av armeen fulgte etter. Fortroppen under generalmajor Horn nådde Hilmo om kvelden. Men snøen var løs og snødrevet tett, og under påkjenningene nektet soldatene å fortsette mot fjellet, og de slo leir kort tid etter ved Aunegårdene. Dagen etter fortsatte de over fjellet Bukkhåmmåren, hvor det blåste opp til snøstorm. Styrken ble splittet i tre kolonner, og flere gikk seg bort. Før de nådde fram til Tydal, hadde 200 mann omkommet, flere av dem fra Hälsinge regemente. Nede i dalen fant soldatene ly i skogen, mens Armfeldt selv tok inn på Storaunstua som fortsatt står på samme sted den dag i dag. Imens ble de betraktet på avstand av Emahusen og hans menn. De norske skiløperne hadde sørget for at de nedre delene av dalen var tømt for forsyninger, men lengre oppe trodde de at svenskene ville snu vestover, og her ble alt buskap og forråd plyndret og ført bort. Svenske patruljer tok seg også ned til Selbu, men her hadde norske soldater stillinger på Rønsberget og hadde hengt opp røde tøystykker i trærne for å illudere uniformer slik at fienden skulle tro de var mange flere. Svenskene lot seg bløffe og snudde med uforrettet sak.

Dagen etter fortsatte Armfeldt til Ås og opp til gården Østby. Derfra er det bare cirka tre mil til Handöl på svensk side, som var målet for den svenske marsjen. Turen tar normalt ikke mer enn 8–10 timer på ski. Men svært få av karolinerne hadde ski. To tydalinger ble tvunget til å være vegvisere, i tillegg tok de med tre kvinner som gisler, en av dem hadde nettopp født tvillinger. Fem av dragonene som ble tatt til fange ved Sunnland bru var også fortsatt med Armfeldt og hæren hans. 11. januar hadde en svensk skipatrulje med en offiser, en underoffiser og tolv menige lagt over fjellet på ski, som de hadde tatt fra tydalingene, for å varsle Frisenheim som satt i Duved om at karolinerne var på veg. Frisenheim satte straks i gang med å gjøre klar til å ta imot dem, samtidig som en bonde med hest og slede ble sendt opp på fjellet for å geleide dem ned til Handöl. Natt til 12. januar begynte de første avdelingene oppstigingen i måneskinn oppunder Blåhåmmåren på 1200 m.o.h. Styrken var nå trolig på rundt 5000 mann. Ved middagstider blåste det opp til en forrykende snøstorm. De forreste med Armfeldt og vegviserne i spissen, hadde nådd nordenden av Essandsjøen – som for ettertiden er kjent som «Svenskhaugane», mens baktroppen slo leir ved et vann som siden har fått navnet «Svenskleirtjønna», bare en mil fra Østby. Her fikk de kvinnelige gislene lov til å snu. Andre soldater hadde ikke rukket å starte marsjen før uværet brøt løs og ble igjen nede i Tydal.

STYRKEN BLE SPLITTET I TRE KOLONNER, OG FLERE GIKK SEG BORT. FØR DE NÅDDE FRAM TIL TYDAL, HADDE 200 MANN OMKOMMET, FLERE AV DEM FRA HÄLSINGE REGEMENTE.

AV DE 5320 SOM STARTET FRA HALTDALEN, KOM BARE 2000 FRAM TIL HANDÖL. MEN ALT VAR IKKE ROSENRØDT FOR DEM HELLER ...

Ovenfor tregrensa, som på grunn av klima og husdyrbeiting gikk lengre ned enn i våre dager, fantes det ikke ved til brensel. Karolinerne fyrte derfor opp med geværkolber, sleder og annet de måtte ha med seg av tre.

Alt den første morgenen etter oppfarten fra Tydal, lå mange igjen frosset i hjel. Noen lå ved de utbrente bålene, andre stående rygg mot rygg for å få varme av hverandre. To av de norske vegviserne døde også. Blant dem som reiste seg, kastet mange fra seg våpen og utrustning. Stormen fortsatte og visket snart ut sporene etter dem som gikk foran. Da de kom til foten av Blåhåmmåren, delte kolonnen seg i tre. En gikk sør for fjellet, og to andre passerte nord for det. Om kvelden 13. januar slo den største gruppa leir ved Bustvola like ved grensa. Her skal noen av soldatene ha slått hull på isen på elva Rangåa og konstatere at vatnet rant østover. De var med andre ord over vannskillet og inne i Sverige. Om morgenen 14. januar var det enda færre som fortsatt reiste seg, men nå hadde været begynt å lette. Kvelden 15. januar begynte de første fra hovedstyrken å komme ned til Handöl, med Armfeldt selv i spissen. Generalen selv hadde bare lettere frostskader, i motsetning mange av de soldatene som var så heldige – eller uheldige – fortsatt å være i live. Etter hvert ble det tent varder for å vise veg ned fra fjellet, og folk med hest og sleder ble sendt opp for å redde det de kunne av folk og utrustning.

Av de 5320 som startet fra Haltdalen, kom bare 2000 fram til Handöl. Men alt var ikke rosenrødt for dem heller, noe alle gravene og monumentene langs länsvegen fra riksgrensa

Julegudstjeneste i Haltdalen (Ill. A. Lännerbäck).

til Järpen vitner om. Ytterligere 700–900 døde etter at de hadde kommet ned fra fjellet, dette kan ha hatt flere årsaker. På en steinhelle som siden ble funnet på Handöl står det skrevet «Anno 1719 de 20 Jan begrofs här 600 Menniskor.» Grenda besto den gang bare av tre småbruk, og det var langt fra plass til alle overlevende innomhus. Karolinerne presset seg likevel sammen så godt de kunne, og mange skal ha dødd også etter at de kom inn i varmen. Dette kan ha hatt flere årsaker. Idet kroppen begynner å bli varm og pulsen øker, blir nedkjølt blod transportert fra armer og bein inn til hjerte og hjertestans kan oppstå på grunn av sjokket. Av de som ble nødt til å stå ute fortsatt, var nok eksponering for vær og vind dødsårsaken.

Feltskjæreren i Jämtlands regemente innredet en provisorisk sykestue eller snarere et slakteri i et av uthusene. Hans geskjeft ble nå å kappe av forfrosne lemmer for å hindre at det satte seg koldbrann i dem etter hvert som vevet døde og det oppsto blodforgiftning på grunn av nekrose. Amputeringene skjedde uten bedøvelse og sannsynligvis under tvilsomme hygieniske forhold med lite annet enn sprit og kauterisering (sviing) til å rense sårene med. Hvor mange som døde på kort eller lenger sikt som følge av dette, vites ikke, men undersøkelse av de svenske generalrullene avslører at 451 ble dimittert på fordi de var tjenesteudyktige, altså var de blitt invalidisert.

Mange døde nok også som følge av trengselen som oppsto innendørs, spesielt om de var svekket fra før. På bakgrunn av erfaringer med overlevende fra konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig, vet man også at mange dør i redningsøyeblikket. En årsak, det så kalte Refeeding Syndrom, ble først beskrevet vitenskapelig hos amerikanske krigsfanger som ble frigjort fra japansk fangenskap. Det samme rammet trolig også karolinerne ved Handöl. Etter en periode med sult er kroppens produksjon av insulin svekket som følge av redusert inntak av karbohydrater og at kroppen i stedet har begynt å fortære fettreserver og til slutt muskelvev. Når de begynte å spise igjen og opplevde en brå overgang fra fett til karbohydrater, oppsto en tilstand som kalles hypofosfatemi (forstyrrelse i elektrolyttballansen med lav

Norske skiløper-soldater fulgte karolinerne som skygger (Ill. A. Lännerbäck).

AMPUTERINGENE SKJEDDE UTEN BEDØVELSE OG SANNSYNLIGVIS UNDER TVILSOMME HYGIENISKE FORHOLD.

konsentrasjon av fosfationer i blodet), noe som kan føre til døden innen fire dager.

De overlevende ble etter hvert samlet på Duved. I løpet av de neste ukene fortsatte det å komme grupper av overlevende over fjellet, men disse hadde nok oppholdt seg i Tydal eller funnet annen ly mens uværet raste på fjellet. Andre gikk seg bort og havnet i norske bygder som Selbu, Meråker og Klæbu, hvor de kunne gå en ublid skjebne i møte i hendene på norske bønder. Det ble holdt gudstjeneste for de overlevende i Frösö kirke den 18. januar. Den ble forrettet av feltpresten i Åbo regemente, Nicolao Idman som selv hadde vært med på retretten over fjellet. Preken ble senere publisert med tittelen Folcketz Roop på Norska Fiällerne, og utgjør en av de første øyenvitneskildringene av Jämtlandarmeens skjebne som ble nedtegnet for ettertiden.

De norske skiløperne dro opp på fjellet straks stormen hadde lagt seg. Rapporten major Emahusen skrev da de kom ned til Østby igjen, var nøktern og beskrivende. Men i et brev til sin venn, offiseren og komponisten, krigskommissær Georg von Bertouch, kom de mer menneskelige sidene av opplevelsen fram. Synet beveget tydeligvis den hardbarkede majoren som bokstavelig talt hadde vært ute mang en vinternatt tidligere. I moderne norsk språkdrakt lyder beskrivelsen som følger:

Jeg er ikke i stand til å skildre den svenske hærs undergang slik som jeg har sett den. På hele fjellet er det ikke noe ved å finne, og da de siste marsjerte opp, begynte uværet som vedvarte i fire dager. Det var et sørgelig og gyselig syn. Menneskene lå døde i hauger på 30, 40, 50 og flere, i full mundering, med ransel på ryggen, noen med geværet i armen; andre lå døde med mat i hånda, ja til og med i munnen; rytterne sto på hodet i snøen langs vegen der de hadde blitt kastet av hestene, mange hadde slått kolbene av sine geværer for å gjøre opp ild med – nei jeg kan ikke beskrive det!

Jo lengre man kom inn på fjellet, desto flere døde mennesker og hester fikk vi se. Verken av infanteriet eller kavaleriet kan særlig mange ha kommet seg over fjellet, de som har klart det, må være forfrosne, uansett hvilken rang de enn

Svenskene tar farvell med bonden på Østby i Tydal (Ill. A. Lännerbäck).

har; da uværet og kulda har vært altfor gjennomtrengende (…) Sledene sto lastet og med fastspente hester. Både hestene og kuskene var døde.1

Det ble funnet store mengder utstyr, musketter og korder som bl.a. ble benyttet til å bevæpne bergkorpset på Røros på nytt. Seks mindre kanoner ble også tatt ned fra fjellet. Sivilbefolkningen i både Tydal og Haltdalen forsynte seg i tillegg av de døde soldatenes etterlatenskaper. Noen ble gravlagt på stedet, andre fraktet ned til kirkegårder på begge sider av grensen. Men mange av likene ble liggende til glede for rovdyra. Den svensk-norske grensekommisjonen som var i området i 1742, fant enda rundt 100 hodeskaller og beinrester etter døde karolinere. Det ble også gitt ordre om retrett til de svenske troppene som fortsatt befant seg nord for Trondheim, og skansene på Skånes og Stene ble brent og rømmet. De svenske troppene her passerte Sul 9. januar og hadde også tap på grunn av norske bakhold og været, men på langt nær i samme størrelsesorden som de som dro over Tydal. Armfeldt forlot snart Jämtland og overlot det militære ansvaret i lenet til generalmajor Horn. På grunn av det store frafallet og frykt for en norsk motoffensiv, måtte det også skrives ut nye soldater, bl.a. for å befeste skanser og grenseposter.

Armfeldts tog mot Trondheim mislyktes på flere nivåer, hvorav mange lå utenfor hans kontroll, og kan tilskrives alt fra den militærteknologiske utviklingen de siste hundre år i tillegg til klima. Krigsråd Frisenheim og landshövding Hamilton utrettet mirakler når det gjaldt å samle forsyninger til felttoget, men til sjuende og sist var det logistikken videre som var flaskehalsen. Vegforbindelsen over grensa var rett og slett for dårlig, og det var her klimaet spilte inn. Med så korte, våte og kalde somre, ble ikke vegene tørre nok til å bære hest og vogn i særlig mange dager av året. Dermed var det nærmest umulig å forsyne en hær som kunne hamle opp med det som ventet på andre siden av fjellet. Enda verre var det at forholdene var så dårlig at det var umulig å få fram tungt nok artilleri til å få has på en tidsmessig festning slik som Kristiansten. Og om Armfeldt hadde lagt byen under effektiv beleiring fra landsiden, hadde dansk-norske sjøstridskrefter fortsatt kontroll på fjorden utenfor. Skal man likevel følge for eksempel Petris påstand om at det hadde vært en reell sjanse for Armfeldt til å kunne innta Trondheim i september/oktober, ble både sivilbefolkningen og hans egne soldater paradoksalt nok offer for feltherrens humanisme. Hadde han pisket på sine soldater og drevet inn rekvisisjonene med hard hånd

allerede fra starten av, ville lidelsene til begge parter blitt forkortet i tid uansett hva utfallet av et stormangrep hadde kommet til å være.

Av de rundt 10 000 karolinerne som kom inn i Norge høsten 1718, døde totalt 4273 menige og underoffiserer. Dødstallene over fjellet var naturlig nok påvirket av at mange ikke bare var svekket etter strabasene under felttoget i seg selv, men også av mangelfull forpleining, dårlig bekledning og innkvartering over lang tid. Også sosial bakgrunn og livssituasjon forut for at de ble soldater virket nok også inn, noe som kommer godt fram om man sammenligner dødeligheten for soldater med den for offiserer. Eksakt antall døde for offiserene og sivil-militære «likemenn» (feltskjærere, prester, auditører), er ikke kjent siden de var under kommisjon (ansatt) og ikke sto i de militære rullene som er bevart for ettertiden. For Jämtlands dragonregemente finnes det derimot detaljerte nedtegnelser som kan gi en viss pekepinn på den relative avgangen blant offiserer og likemenn i forhold til de rulleførte soldatene. Mens regimentet mistet 67 % av sine korporaler og menige, døde bare 24,1 % av offiserer og likemenn. Soldater og underoffiserer kom fra fattige bondefamilier hvor hardt arbeid var vanlig fra barnsbein av. Offiserene kom i utgangspunktet fra høyere sosiale lag og var vokst opp med bedre kosthold og hadde ikke opplevd barnearbeid. Selv om reglementene tilsa at høy og lav skulle ha samme rasjoner og innkvartering, spilte nok standsforskjellene likevel inn på slike forhold også. De hadde også råd til bedre bekledning, for eksempel pelser, og kunne med sin autoritet og midler, i praksis sikre seg bedre innkvartering og forpleining.

Felttoget var naturlig nok også en stor tragedie for sivilbefolkningen i Trøndelag, selv om det er vanskelig å isolere de dødstallene som hadde sin årsak i generelt forverrede levekår på grunn av krigen i en tid hvor uår og epidemier førte til store avganger også i fredstid. Fisket spilte også inn, i 1718 hadde det vært svart hav utenfor Trøndelagskysten. Strandsittere og fiskerbønder var ofte avhengig av å kjøpe korn og mel, så mindre fisk betydde også mindre av dét også. Antall begravede som er ført inn i kirkebøkene i de prestegjeldene som ble hardest berørt, viser i alle fall en topp i dødeligheten i 1719. For eksempel er det i Verdal notert 316 begravelser for 1719, mot 117 året før, altså mer enn en dobling. Til gjengjeld er antallet døpte halvert (fra 68 til 33), tilsvarende tall

Karolinerne kommer frem til Handöl (Ill. A. Länner-bäck).

Norske bønder dro opp på fjellet og forsynte seg med karolinernes etterlatenskaper etter at stormen hadde lagt seg (Ill. A. Lännerbäck).

AT TOPPEN NÅS ETTER FELTTOGET ER OVER UNDERSTREKER AT SULT OG SYKDOM KREVDE LANGT FLERE LIV ENN KRIGSHANDLINGENE I SEG SELV.

finnes for prestegjeld som Stod (nær Steinkjer) og Ytterøy. At toppen nås etter felttoget er over understreker at sult og sykdom krevde langt flere liv enn krigshandlingene i seg selv, og matmangelen må ha vært ekstra stor de siste ukene på våren og sommeren før avlingen for 1719 kom i hus. Der hvor karolinerne bevegde seg, var det knapt en gård eller husmannsplass som ikke ble berørt. Mange ble tvunget fra gård og grunn de kommende årene og endte opp som tiggere. Skadene på eiendom førte ikke bare til vanskeligere kår for den enkelte, men også stor nedgang i skatteinngangen. Felttoget har også satt sine spor i landskapene i form av stedsnavn som Svenskeplassen, Soldatåsen, Svenskberget, Svenskedalen og Svenskemyra i Gauldalen, samt Svenskeleiren og Hærtjønna i Tydalen.

Men direkte fysiske overgrep mot sivilbefolkningen slik man for eksempel kunne se i Russland og Baltikum, samt en del konfliktområder fra nyere tid, hørte til sjeldenhetene.2 Årsaken var nok dels den strenge disiplin som karolinerne var underlagt, men også fraværet av etniske og religiøse motsetninger mellom partene. Svenske desertører ble i noen tilfeller tatt hånd om av sivilbefolkningen, mens andre ble drept, trolig som hevn for plyndringen. Enkelte av Armfeldts soldater som ble funnet skyldig i overgrep, ble overlatt lokalbefolkningen som straff. Det var nok også med en viss grad av skadefryd mange haltdalinger og tydalinger gikk opp på fjellet på nyåret og kunne forsyne seg av karolinernes etterlatenskaper. Størst glede var det nok likevel hos kong Frederik IV i København. I mars 1720 utga han et reskript som sa at det hvert år den 13. januar skulle holdes takksigelsesfest til minne om den «gudommelige» inngripen i krigen, og følgende vers skulle leses opp i kirkene:

Gud til Ære, Lov og Tak, især for den store Naade mod Kongen, Riget og Undersaatterne, at al den Svenske fientlige Magt, efter samme grunngode Guds uransakelie Raad, blev tvungen til, sig derud af Riget at forføie, og Riget derfor benævnte Dag blev ganske befriet; samt til Ihukommelse for Efterkommerne.

Reskriptet sto ved lag het til den dansk-norske prinsesse Sofie Magdalena ble viet til den senere Gustav III av Sverige i 1766.

BELEIRINGEN AV FREDRIKSTEN FESTNING

Karl XIIs lik bæres tilbake til Sverige
(Ill. C. Cederström).

Forut for det svenske angrepet på Sør-Norge i 1718, ønsket Lützow å overlate grensebevoktningen til bondeoppbud og landdragonene, og gå til et forkjøpsangrep med linjehæren mot magasinene som svenskene hadde etablert langs grensa.

Men han var pålagt å konsultere offiserene Cicignon og Arnold, og de mente at et svensk innfall i Sør-Norge var lite sannsynlig, dessuten fant de at hæren var for spredt og i for dårlig forfatning til slike operasjoner. Til Lützows protester ble det beordret en omorganisering av hæren, midt under felttoget i 1718. Den 22. september fikk han også melding om Armfeldts innmarsj i Trøndelag, og en flåtestyrke ble sendt nordover av frykt for at svenskene skulle sette seg i forbindelse med jakobittene i Skottland. I krigsrådet 4. oktober ble fordelingen av de norske avdelingene til forsvar av Sør-Norge avgjort. Styrkene ble delt i to korps og speilet dermed Karl XIIs angrepsplaner. Det Smaalenske korps i sør ble kommandert av generalløytnant Sponeck og besto av seks eskadroner med kavaleri, ti dragonkompanier (hvorav to til fots) og 11,5 bataljoner infanteri. Disse skulle innkvarteres fra Fredrikstad til sørenden av Øyeren og besette grensa langs samme strekning. De viktigste postene var ved Svinesund hvor 24 kompanier sto under oberst Huitfeldt; Tistedal, Ganerød og Skodsberg var besatt av 24 kompanier under generalmajor Rømeling; Strømfossen med fem kompanier under oberstløytnant Haxthausen; og Ørje bru med seks kompanier under oberst von Zepelin. Det Oplandske korps under generalmajor Gaffron besto av to eskadroner med kavaleri, seks dragonkompanier (hvorav to til

KARL XIIS PLAN VAR I KORTE TREKK Å TA FREDRIKSTEN FØRST OG DERETTER GÅ VIDERE MOT KRISTIANIA FOR Å UNNGÅ EN REPETISJON AV DET SOM SKJEDDE TO ÅR TIDLIGERE ...

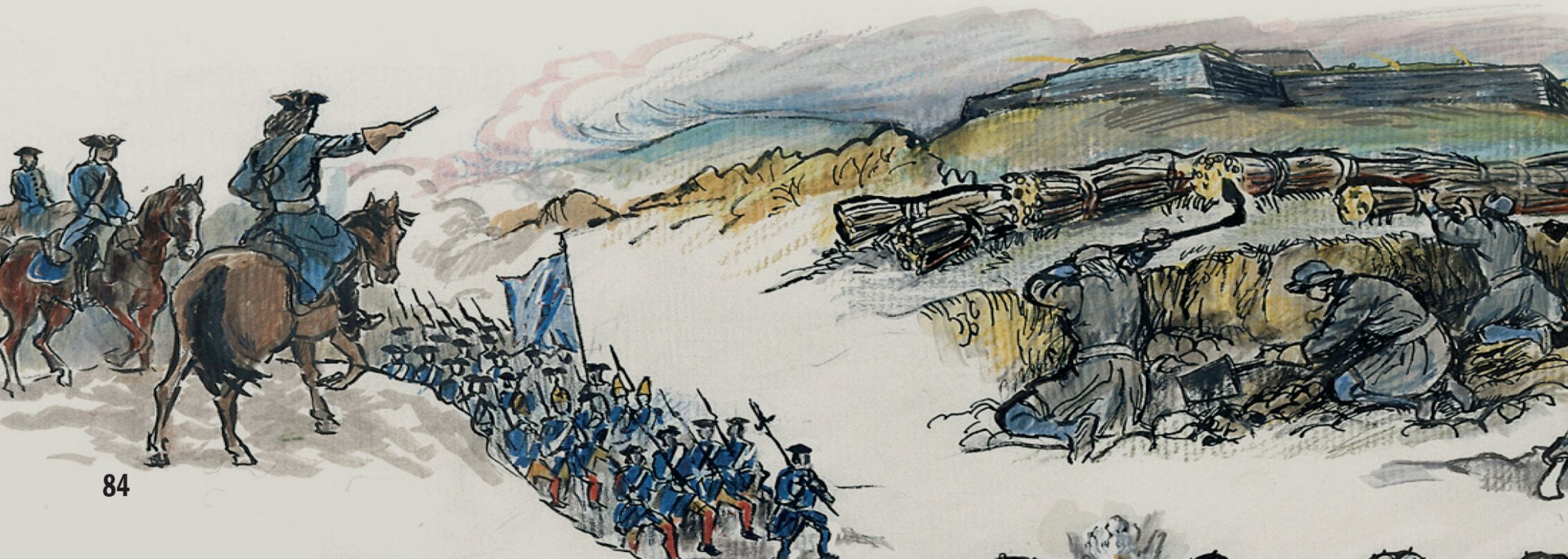
fots) og ti infanteribataljoner, og hadde ansvar for grensa videre nordover til utløpet av Vorma. I tillegg skulle 3,5 bataljon avgis til flåten, og til festningene var det avsatt 11 bataljoner. Først i oktober ble alle de nasjonale regimentene samlet under korpskommandoer.

Den norske hæren på Østlandet sto altså overfor 40 000–30 000 mann. Karl XIIs plan var i korte trekk å ta Fredriksten først og deretter gå videre mot Kristiania for å unngå en repetisjon av det som skjedde to år tidligere da han ikke klarte å kontrollere kommunikasjonslinjene tilbake til Sverige. Styrken var ikke bare større i forhold til den som hadde gjort innfall i 1716, den skulle også operere mer konsentrert. 12. juni flyttet Karl XII hovedkvarteret sitt fra Lund til Strömstad, og i slutten av september hadde svenskene samlet så mye forråd i magasinene langs grensa at Karl XII kunne begynne å dra sammen invasjonshæren. Värmlandskorpset under kommando av generalløytnant Albedyll samlet seg ved Eda skanse og i Holmedal, siden ble størsteparten av dets 4000–5000 mann konsentrert i Holmedal. De skulle angripe over Ørje og Strømfoss. Bohuslän-korpset ble også samlet på to steder. Gruppen som skulle angripe fra Västra Ed ble ledet av Karl XII selv, og besto av 5300 kavalerister og 6000–7000 infanterister. Denne skulle angripe først gjennom Enningdal og Idd, jage de norske styrkene i Tistedal vekk og tvinge nordmennene til å oppgi Svinesund. Dermed skulle de 5000 kavalerister og 9000 infanterister under general Dücker som var samlet i Strömstad kunne slå bru over og rykke fram sørfra.

Den svenske offensiven på Østlandet startet 9. november med at Karl XII samlet 900 kavalerister ved Fossane bru, mellom Midtre og Søndre Kornsjö. 100 mann dro om Nordre Bullaren og ned Enningdal. De norske grensevaktene trakk seg tilbake til Prestebakke, hvor brua ble kasta av og kompaniet ble stående på nordvestsida av Ørelva. Litt senere kom Karl XII over Finsvik med de resterende 800 mann fram til Prestebakke. Det ble så sendt 200 mann over Lundene mot Bøkleiva, mellom Idd kirke og Aspedammen i nord. Det norske kompaniet ved Prestebakke sto dermed i fare for å bli avskåret og trakk seg tilbake. Karl XII rykket samtidig fram med resten av styrken langs Iddefjorden til Snekketorpkleiva. Her sendte han fram 40 Waloscher, et polsk kavaleriregiment som hadde gått i svensk tjeneste. De angrep over Iddesletta mot 150 danske kyrasser og en bataljon småleninger. Den dansk-norske styrken ble tydelig skremt av polakkenes kamprop og flyktet i panikk inn mot Overberget sør før Fredriksten. Det polske kavaleriet fulgte etter, men ble stanset av ild fra festningen. De dansk-norske tapene under trefningen løp opp i 19 kavaleri og et tilsvarende antall infanterister.

Kongen ble på Iddesletta for å samle troppene der. Den delen av Bohuslän-korpset som var samlet på Västra Ed satte seg så i bevegelse og krysset grensa ved Hallerød 10. november, og fikk nå ordre om å skynde seg å gå over Seljukleiva til kongens posisjon, der de var framme 15. november. Karl XII ble likevel i ro også 16. november. Det ble i tillegg sendt patruljer for å rekognosere mot de norske stillingene. 200 mann ble sendt via Bjørnstad mot Tistedal, mens en mindre styrke ble sendt øst for Aspern til Ørje bru for å opprette forbindelse med Värmlands-korpset, og nådde fram 13.–

Illustration:
Alf Lannerbäck.

14. november. Den første fase av den svenske offensive hadde gått over all forventning. Men videre framgang forutsatte et forbindelsen over Svinesund ble sikret for framsending av forsyninger fra magasinet i Strömstad, og for å kunne utmanøvrere general Sponeck og hans Smaalenske korps i Fredrikstad. For å oppnå dette fikk den svenske Iddefjordsflåtiljen ordre om å presse seg igjennom for å vinne kontroll over sundet. 14. november klokka 08.30 satte de seg i bevegelse, men den norske skjærgårdsflotiljen under kommandør Paulsen lå klar. De to styrkene brakte sammen en halv time senere, og svenskene ble trengt tilbake etter tre timer med harde kamper. Den svenske flotiljen måtte til slutt søke ly under dekke av sine egne batterier i Hälleviken.

Sponeck hadde ordre om å forsvare Tistedal og Svinesund, men fikk feilaktig melding fra uviss kilde om at svenskene kom til å angripe posisjonene i Tistedal 17. november. Det ble også meldt om svensk framrykking fra Ørje til Strømfoss. Av frykt for å bli avskåret, trakk han seg derfor tilbake om kvelden 16. november. Ammunisjon og skyts fra Iddefjordsflåtiljen ble transportert opp til Fredriksten, mens båtene ble senket. Ved Tistedal og Svinesund ble kanonene fornaglet og postene trukket tilbake og krysset Glomma 18. november. Men svenskene forholdt seg foreløpig i ro og oppdaget ikke engang tilbaketoget før 17. november, men da ble de forlatte skansene besatt, og karolinerne begynte arbeidet med å bygge bru over elva. Om ikke stillingene i Tistedalen og ved Svinesund kunne ha stanset Karl XII, ville det i alle fall ha kostet tid og krefter å forsere om de hadde blitt forsvart, Lützow på sin side var svært kritisk til Sponecks avgjørelse om å slå retrett, noe som bidro til ytterligere å forsure forholdet dem imellom.

1. Jyske kyrassregiment i Carl Bertrams strek fra 1761. Jyske kyrassregiment var blant de danske avdelingene som ble sendt til Norge i 1717. 150 av regimentets menn kjempet på Iddesletta mot polsk kavaleri i svensk tjeneste (Ill. C. Bertram).

18. november bygde svenskene bruer i Tistedal og Skåningsfoss og rykket fram til Berg, så Fredriksten var i praksis omringet. Andre svenske avdelinger rykket fram til Hafslund og Sandesund i dagens Sarpsborg. I de følgende ukene kom det til flere trefninger her. 20. november slo svenskene bru over Svinesund, og dermed kunne Strömstadgruppen rykke inn i Berg prestegjeld og linke opp med Västra Edgruppen. Før han avanserte videre, ønsket Karl XII å rense østsiden av Glomma for norske tropper. Han sendte derfor mesteparten av kavaleriet sitt under generalmajor Gierta nordover. Fra hovedkvarteret i Eidsberg red også patruljer ut mot Degernes, Rakkestad og videre til Askim

og Trøgstad. Gierta fikk også forbindelse med Värmland-korpset som hadde blitt stående øst for Haldenvassdraget, og begynte ikke framrykkingen over Høland før 2. desember etter at generalmajor Leutrum hadde tatt over kommandoen. Svensk framrykking fra Trøgstad truet også med å avskjære oberst Reichwein og hans to infanteribataljoner og to dragonkompanier, og Reichwein besluttet å trekke seg tilbake til Aurskog. Dragonene hans fortsatte også over Glomma ved Fetsund. fMaigret rykket nordover langs Øyeren mot Fet med en styrke på 1200 mann, men trakk seg tilbake etter å ha etterlatt fire kompanier.

Samtidig besatte sjefen for 2. Akershusiske regiment, oberst Andreas August Prætorius, Blaker skanse med en bataljon. Obersten var også kommandant på skansen. For å nekte svenskene kvarter, sved han av Svarstad gård som lå like nedenfor. Leutrum nådde deretter Blaker 6. desember. Nordmennene der gjorde flere utfall mot angriperne, og 17. desember ga svenskene opp og forlot skansen. På slutten av november konsoliderte de norske styrkene stillingen bak Glomma. I krigsrådet 27.–29. november ble det besluttet å gruppere 600 dragoner og 2400 infanterister under generalmajor Sponeck fra Fredrikstad til Strømsnes i Tune; linja nordover opp mot Øyeren skulle besettes av 1000 dragoner og 2400 infanterister under generalmajor Rømeling, og den nordligste delen fra Fetsund opp til Nes der Vorma renner ut i Glomma, skulle forsvares av 600 dragoner og 2400 infanterister under generalmajor Gaffron. Med den fortsatt åpne Glomma foran seg, ble det vanskeligere å forstyrre fienden med de nålestikkangrepene som de norske styrkene tidligere hadde hatt suksess med. Når elva frøys til var de imidlertid også mer sårbare for svenske angrep, og det ble besluttet at da skulle hæren samle seg mellom Onstadsund og Blaker samt etablere en forsvarslinje mellom Drøbak i sør til Gjelleråsen i nord, og en annen mellom Fet og Blaker. Til fortifikasjonsarbeidene skulle det settes inn to norske og to danske bataljoner, i tillegg til 2000 utkalte bønder.

Lützows ledelse av felttoget i 1718 sto nok tilbake for 1716-utgaven. Det hadde riktignok vært imot hans eksplisitte ordre å gjøre retrett fra stillingene i Tistedalen og ved Svinesund uten kamp og det å oppgi flåten på Iddefjorden. Da er det vanskeligere å forstå hvorfor han etter tilbaketrekkingen til Glommalinja ikke gjorde noe forsøk på å forstyrre fienden mens Fredriksten var beleiret. Det Oplandske korps lå i ro eller deltok i befestningen av innfallsvegen til Kristiania. Uten stridskontakt med fienden, tok det åtte dager fra Karl XIIs død til Lützow fikk nyheten. Og imens kunne svenskene trekke seg uforstyrret tilbake over grensa.
19.–21. november hadde svenskene omringet Fredriksten og begynte beleiringen. Nesten alt infanteri i Bohuslän-korpset – 12 000 mann, ble benyttet i kringsettingen, mens kavaleriet besatte området øst for Glomma. Oberstløytnant Landsberg, kommandanten på festningen, hadde 16. november under seg følgende styrke:
En bataljon av 1. Akershusiske regiment, En bataljon av danske Dronningens Livregiment, Fire kompanier av Rømelings vervede regiment, Ett kompani av 1. Smaalenske regiment under kaptein Zurhelle, Ett kompani av Bergenhusiske regiment under kaptein Butler Fredrikstens artillerikompani på 85 mann. Av artilleri var oppsetningen omtrent den samme som i 1716.

24 DRAGONER

I tillegg kom mannskaper og artillerister fra Iddefjordflotiljen. Den samlede styrken var på 1800 mann, men bare 1550 var tjenestedyktige mens resten var syke. Inne på festningen

Arbeidet med den svenske løpegraven ved Fredriksten (Ill. A. Lännerbäck).

NATT TIL 6. DESEMBER BEGYNTE SVENSKENE OGSÅ GRAVINGEN AV EN LØPEGRAV FRAM TIL SKANSEMUREN.

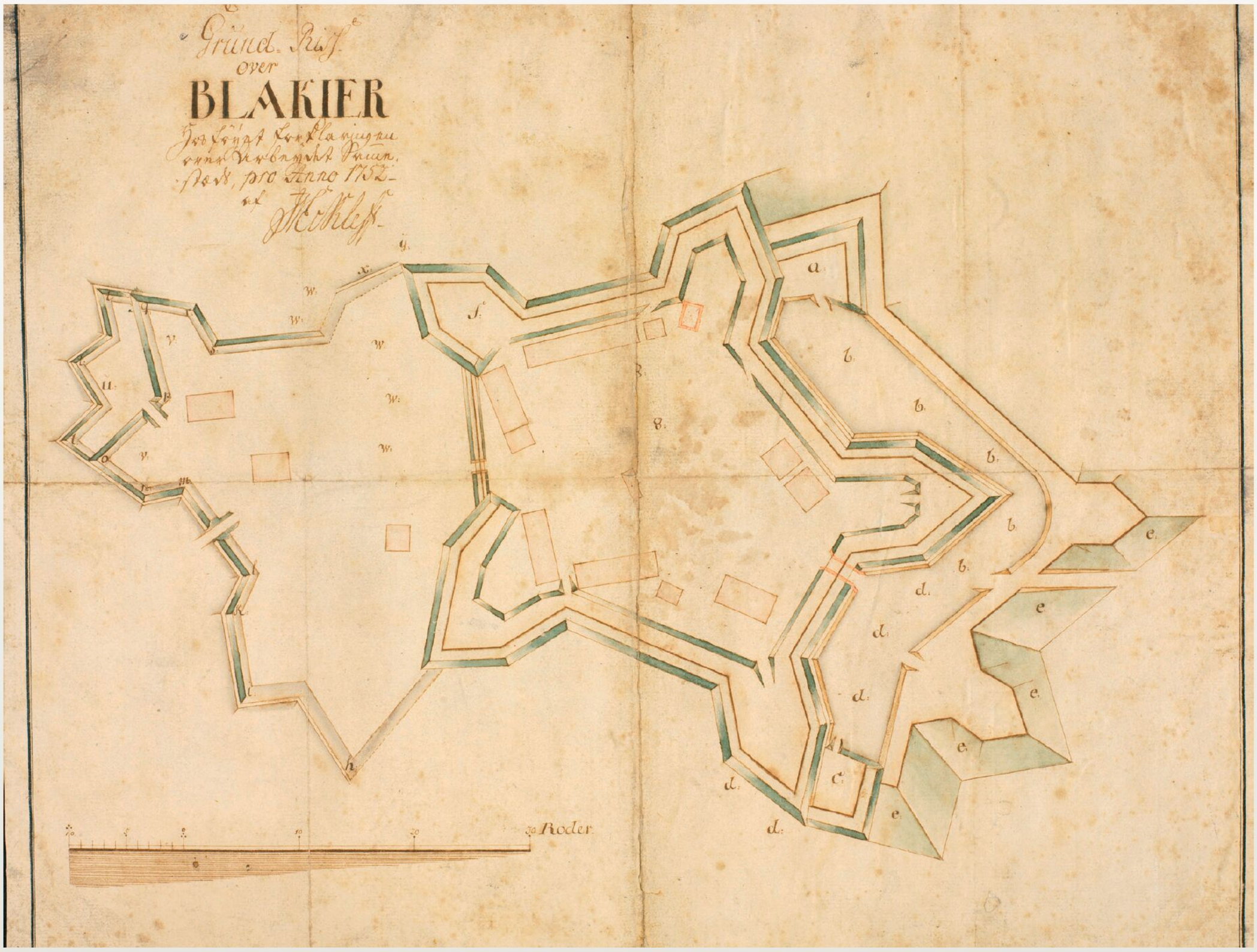
var det trangt, og sikker dekning mot fiendtlig artilleri var det smått med. Det ble oppført en del trehytter, men det var likevel trangt, noe som ytterligere forverret de hygieniske forhold og økte spredningen av sjukdommer og ikke minst brannfaren. Bedre kan det neppe ha blitt av at bruleggingen ble fjernet, noe som må ha gjort borgrommet til et gjørmehav når det regnet. Dette ble trolig for å minske virkningen av eksploderende granater, splinter og kanonkuler, eller for å kunne kaste brusteinene mot svenskene dersom de forsøkte å klatre opp murene. Av ytre forsvarsverker var Overberget i sør besatt av 200 mann. 30 mann besatte Stortårnet, en liten tårnfestning mellom Overberget og festningen. I Gyldenløve fort øst for festningen, lå det også 30 mann, det samme gjorde det i Indre borgerskanse. Selve byen var imidlertid ikke besatt denne gangen. Proviantbeholdningen på Fredriksten var beregnet til å holde til cirka fem måneders beleiring.

Karl XII bestemte seg for å angripe festningens nordøstre front, og den franske ingeniøren Philippe Maigret ledet arbeidet med å anlegge beleiringsverkene. Det møysommelige arbeidet med å grave løpegraver og fylle faskiner (risknipper fylt med jord) og skansekurver tok nå til. Beleiringsartilleri ble fraktet med den svenske Iddefjordflotiljen fra Sundsborg opp til Furuvarp, og 30. november begynte transporten videre fram til batteriposisjonene hvorfra beskytningen skulle skje. Det måtte imidlertid bygges kavleveger over myrene og anlegges brystvern, da transportvegen gikk gjennom skuddfeltet til de norske kanonene på Overberget og Stortårnet. Men heldigvis for svenskene la tåka seg slik at besetningen på de norske batteriene ikke kunne se målet like godt. 24.–30. november sendte svenskene nattpatruljer inn mot byen, men uten å lykkes med å overraske forsvarerne. 1. desember anla svenskene et batteri på den 135 meter høge Stutekollen, 426 meter østsørøst for den noe lavere Gyldenløveskansen på 118 meter. Batteriet bestod av fire 18-pundere, to 12-punder og to mortere på henholdsvis 35 og 75 pund. Med disse skulle de forsøke å slå hull på murverket på Gyldenløveskansen. Fem dager senere åpnet de ild med fem av skytsene, og fra 8. desember fyrte svenskene løs med alle åtte skytsene i batteriet. Da var taket på Gyldenløveskansen allerede skutt av og kanonene gjort ubrukelige. Trolig var lavettene skutt i stykker siden kanonene ble fornaglet og ammunisjonen båret opp til festningen.

Natt til 6. desember begynte svenskene også gravingen av en løpegrav fram til skansemuren. Grava gikk fra Tistedalselva, opp dalen over Bakken og langs der Iddeveien går i dag. Svenskene fortsatte å grave i lengden om nettene til den gikk opp til sletta øst for selve festningen. Om dagene ble grava utvidet, samtidig som to bataljoner dekket arbeidet i tilfelle nordmennene skulle våge seg på utfall. Etter hvert ble det også skutt hull i muren på Gyldenløveskansen, og bresjen vokste fram til 8. desember da Karl XII selv ledet 200 grenaderer til storm av skansen. Et motangrep fra festningen klarte ikke å hindre svenskene i å bemektige seg skansen. 25 av forsvarerne ble drept eller tatt til fange, mens bare løytnanten som hadde kommandoen og seks mann klarte å redde seg inn i festningen.

De svenske kanonene på Stutekollen nådde derimot ikke fram til selve festningen, så nå gjaldt det for karolinerne å grave seg så nært murene at de kunne ramme murverket, dvs. inntil om lag 230 meters hold. Svenskene lå på knærne og grov, og selve grava var ikke mer enn rundt en halvmeter dyp. Jord og stein ble fylt i skansekurver som ble satt på kanten for å danne brystvern. Men arbeidet var likevel farefullt. Nordmennene på festningen skjøt lysgranater og hengte opp tjærekranser på murene, og i det spøkelsesaktige lyset kunne nordmennene plukke sine mål, trolig ble svenskene særlig beskutt med kardeskladninger. Natt til 9. desember ble fire mann drept i løpegrava og

Tegning av Blaker skanse fra 1752

SELV FULGTE SVENSKEKONGEN ARBEIDET PÅ NÆRT HOLD OG RIGGET SEG TIL MED STOLER, BORD OG SENG NEDE I SKYTTERGRAVENE.

natta etter ytterligere 55. Svenskene hadde nå kommet over skråningen og var mer utsatt for ilden fra festningen. Beskytningen gikk tydeligvis ut over moralen og framdriften, fordi Karl XII fant det nødvendig å treffe tiltak for å overbevise mannskapene om at oppgaven ikke medbrakte uforholdsmessig risiko. Med seg fra Sverige hadde han hatt med en kortvokst mann kalt Luxembourg for å more seg og sine offiserer. Luxembourg fikk beskjed om å gå opp til festningsmurene, og da han kom uskadd tilbake var jo det bevis bedre enn noe på at oppgaven ikke var så farlig likevel. Hvorvidt de norske forsvarerne i det hele tatt fikk seg til å skyte på den stakkars forsvarsløse mannen som kom alene opp til muren, vites ikke.

Selv fulgte svenskekongen arbeidet på nært hold og rigget seg til med stoler, bord og seng nede i skyttergravene. Men han syntes framdriften var for dårlig og økte arbeidsstyrken til 400 og så til 1200 mann. De grov seg fram i sikksakk på sørsida av Gyldenløve. Natt til 11. desember ble det anlagt en ny parallellgrav ca. 170 meter fra festningsmurene og gravd en materialgrav på nordsida av Gyldenløve for å legge opp forsyninger og utstyr som var nødvendig til stormingen av festningen. Utpå dagen begynte svenskene også å anlegge et nytt bresjebatteri i tilknytning til denne materialgrava mens artilleri var i ferd med å fraktes fram fra Skriverøya. 11. desember var en søndag, og om morgenen dro Karl XII til hovedkvarteret i Tistedal for å overvære gudstjeneste og gjøre unna en del stabsarbeid. Men han var tilbake i løpegravene igjen ved 16-tida. Fra den andre parallellgrava (Gamla linjen) skulle det graves en til i vestlig retning, noe som vil bringe de svenske posisjonene overfor det nordøstre hjørnet av Kontreeskarpen.

Retningen på den nye grava ble stukket ut, og 200 mann startet gravingen. De ble nå også beskutt med muskettild fra festningen,

og de svenske tapene begynte å vokse. Etter å ha spist kveldsmat cirka klokka 20.00, gikk kongen opp på brystvernskråningen der Nya linjen gikk ut fra den Gamla linjen. Han sparket tåspissene fast i veggen på grava for å komme opp og var udekket over skulderpartiet. Karl XII skal ha ligget slik en time og betraktet arbeidet og terrenget mot vest da han klokka 21.15 ble rammet i hodet. Kula gikk inn i venstre tinning med en fart som har blitt beregnet til 120 meter i sekundet. Lyden ble beskrevet av øyenvitner som en dump, ploppende lyd, som om man kaster en stein ned i gjørme. Venstre tinningbein ble smadret, og kula gikk gjennom hjernen, rev venstre øye inn i øyehula og kasta ut det høyre øyet. Kula gikk deretter ut på høyre side. I alle fall ifølge det mest sannsynlige forløpet. Det var ingen tvil om at Karl XII døde momentant, det var heller ikke noe dødskramper å se etter beretningen som øyenvitnet løytnant Wilhelm Carlsberg etterlot. Venstrehånda som hadde støttet opp hodet sank ned og hodet falt framover. Offiserene som befant seg i nærheten la Karl XII på ei båre og fikk fraktet ham

Karl XII synker sammen ved brystvernet (Ill. A. Lännerbäck).

Utenverket Overberget (Foto: P.E. Olsen).

STRAKS ETTER KARL XIIS DØD, OPPSTO DET SPEKULASJONER OM HVOR DEN DØDELIGE KULA KOM FRA.

bort til Stutekollen og så videre til hovedkvarteret i Tistedal. Derfra ble liket kjørt til Strömstad 16. desember.

Straks etter Karl XIIs død, oppsto det spekulasjoner om hvor den dødelige kula kom fra. Han døde barnløs, og mistankene ble spesielt rettet mot Frederik av Hessen som var gift med hans søster, Eleonora, og kongens død ville gjøre ham til en av Sveriges mektigste menn og kandidat til å etterfølge Karl XII som konge. Karl Frederik av Holstein hadde også utsikt til å profitere fra kongens død, i og med at han var sønn av Karl XIIs eldre søster Hedvig Sophia og derfor en mulig kandidat til tronen. Kort tid etter kongens død kalte Frederik av Hessen sammen de øverste offiserene for å meddele dem at kongen var død og at hæren skulle trekke seg ut av Norge. Samtidig delte han ut rundelig av krigskassa, offisielt som plaster på såret for de strabasene de hadde måttet gjennomgå. Men i virkeligheten var det bestikkelser for å sikre deres støtte i den maktkampen han visste ville komme. Både Karl Frederik og Frederik hadde sine støttespillere i Sverige. Ryktet om at en krigstrett karoliner hadde gjort det av med kongen oppsto snart også, og på folkemunne het det at en navngitt soldat fra Älvsborg regemente hadde skutt Karl XII. Denne hypotesen har siden også blitt forfulgt av forskere uten at definitive bevis har blitt avdekket.

Det første Frederik av Hessen gjorde for å sikre sin posisjon vis-à-vis Karl Frederik var å fjerne alle holsteinere i framtredende posisjoner i Sverige, deriblant Görtz som ble arrestert og henrettet 19. februar. Tanken om et attentat kom da også først fra Holstein, hvor man påpekte at Frederik av Hessen så ut til å ha planlagt på forånd hva som skulle skje dersom Karl XII skulle dø. Gitt kongens opptreden på slagmarka, hvor han ofte satte seg selv i personlig fare, var det for øvrig ikke noe mistenkelig å gjøre seg opp slike tanker. Karl XIIs lik ble balsamert og siden undersøkt flere ganger, i 1746, 1799, 1859 og 1917. Teorien var at dersom kongen var skutt fra venstre side, måtte det ha vært en attentatmann som hadde skutt, var han skutt fra høgre, kom kula sannsynligvis fra festningen. Den foreløpige konklusjonen i 1917, da det også ble brukt røntgen, var imidlertid at kongens kranium hadde blitt tuklet med for mye til å kunne avgjøre hvilket av de to hullene som var inngangssåret og hvilket som var utgangssåret. På norsk siden ble også en navngitt soldat, Jo Vedlo Hodne fra Nordhordalandske kompani i Bergenhusiske regiment, kreditert med å ha truffet kongen på 160 meter fra sin posisjon på Fredriksten. På hans hjemsted i Myking er det til og med reist en bauta til ære for Hodne. En annen teori som ble styrket

av ballistiske undersøkelser i 1988, var at kongen ble drept av en kule fra en kardeskladning avfyrt fra Overberget, ca. 600 meter unna der kongen ble drept.1

Det foreløpig siste og den mest velfunderte framsettingen av snikmorderteorien ble gjort av den svenske historikeren Rolf Uppström i 1994, som mente at størrelsen på kulehullet i Karl XIIs kranium passer mye bedre med en svensk enn en norsk kule, da de siste var noe mindre.2 Peter From, som brukte både ballistiske så vel som nyere rettsmedisinske metoder, konkluderte med at kongen ble truffet av en 18 mm norsk blykule fra Lynetten, et batteri på hovedfestningens østside.3 Han gjorde imidlertid ingen nye undersøkelser av kraniet, men baserte seg på eksisterende røntgenbilder tatt i 1917. I 2008 ønsket forskere ved Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm å undersøke kongens lik på nytt med elektronmikroskop i et forsøk på å finne det endelige svaret, men det har så langt ikke blitt publisert noen resultater fra de eventuelle undersøkelsene.

Nyheten om kongens død ble foreløpig holdt hemmelig for hæren mens prinsen av Hessen tok kommandoen. Hans første ordre var å heve beleiringen, og 20.–21. desember forlot karolinerhæren Sør-Norge, dels over Idd til Västra Ed og dels over Svinesund til Bohuslän. Samtidig brøt også Leutrums Värmlandskorps opp fra Blaker og krysset grensa over til Holmedal. På Fredriksten var de først i villrede om hva som hadde skjedd, men de kunne merke alt samme kveld at arbeidet med løpegravene hadde stanset opp. Beskytningen av de svenske posisjonene fortsatte, og trolig tok det da også tid å få fjernet kanoner, bombekastere og forsyninger som var lagt opp som forberedelse til beleiringen. 15. desember kunne patruljer som ble sendt ut konstatere at løpegravene var tomme, og ødeleggelsene av gravene kunne begynne. Videre ble det sendt ut patruljer for å overvåke den svenske retretten. Tapene under beleiringen av Fredriksten i 1718 hadde vært små på begge sider, først og fremst fordi den varte i så kort tid at sykdommer ikke rakk å få tak. Svenskene hadde tap på mellom 200 og 250 mann, men på vegen tilbake brøt organiseringen sammen, og problemene vokste sannsynligvis på vegen over grensa.

Gyldenløveskansen (Foto: P.E. Olsen).

TORDENSKJOLDS SOLDATER

OG EROBRINGEN AV MARSTRAND

Etter Karl 12.s bortgang forberedte de dansk-norske styrkene seg på å utnytte Sveriges svekkede situasjon ved å invadere Bohuslän fra Norge sommeren 1719. Kong Frederik 4. av Danmark-Norge var selv til stede for å tilføre prestisje til operasjonen.

Peter Wessel Tordenskjold.

ISTEDENFOR Å INNTA EN PASSIV ROLLE, BESTEMTE TORDENSKJOLD SEG FOR Å TA INITIATIV OG ANGRIPE DEN SVENSKE ESKADREN I MARSTRANDS HAVN.

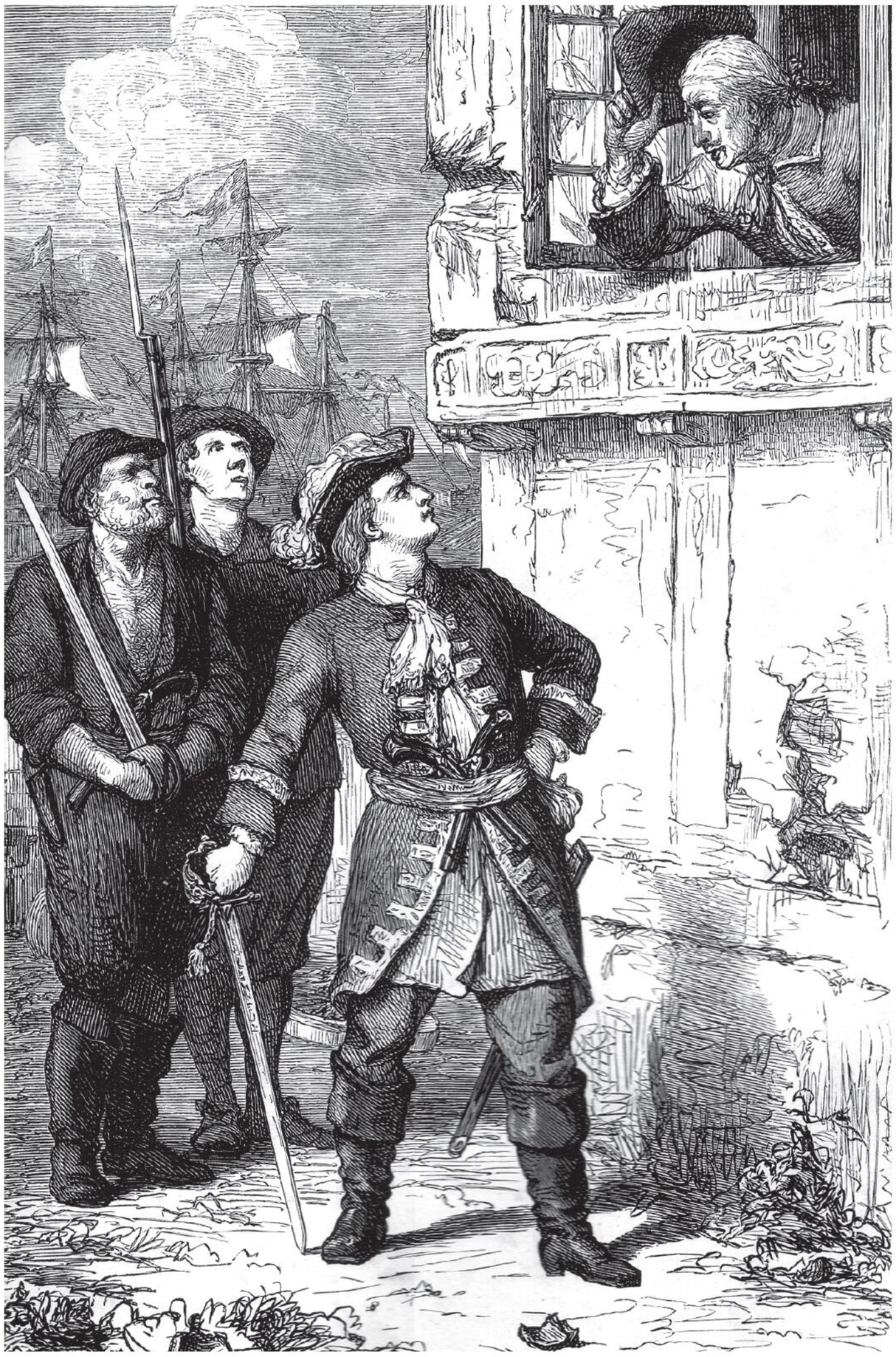
Med en hær på omkring 30 000 mann rykket de fremover i juli og erobret raskt Strömstad. Samtidig opererte en betydelig dansk-norsk flåtestyrke langs kysten sørover mot Göteborg. Til tross for overlegenhet både på land og til sjøs, viste de allierte seg forsiktige, noe som ga svenskene mulighet til å trekke seg tilbake i ordnede former.

Et unntak fra denne forsiktige tilnærmingen var kontreadmiral Peter Wessel Tordenskjold, som ledet en sterk eskadre i skjærgården utenfor Göteborg. Hans oppdrag var å holde de svenske flåtestyrkene i Göteborg og Marstrand i sjakk. Men istedenfor å innta en passiv rolle, bestemte Tordenskjold seg for å ta initiativ og angripe den svenske eskadren i Marstrands havn.

Havnebassenget i sundet mellom Marstrand-øya og Koön i nordøst var sterkt befestet med kanoner fra festningen Karlsten, som lå på en høyde vest for byen. I tillegg var det opprettet batterier langs sjøkanten både nord og sør for byen, samt et kraftig batteri på Hedvigsholm i den sørlige delen av sundet. I havnen lå fem svenske linjeskip, flere fregatter og andre krigsfartøyer. Skipene var beman-

Tordenskjold
ved Götheborg.

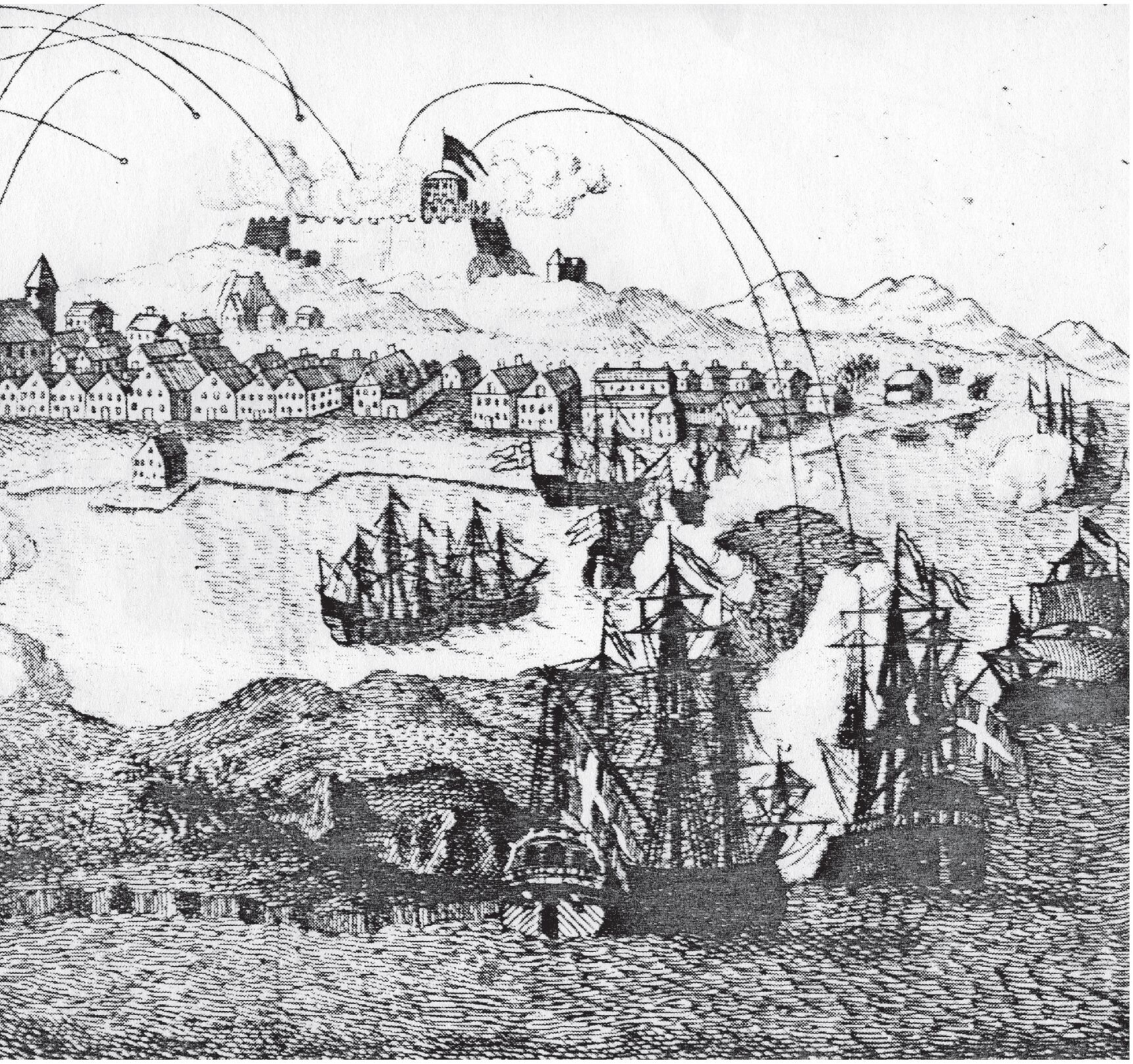

Tordenskjold overbeviser Kommandanten på Karlsten, oberst Henrich Dankwart om å overgi seg.

net med nok folk til å betjene kanonene, selv om de ikke hadde tilstrekkelig mannskap til å seile. Kommandanten på Karlsten, oberst Henrich Dankwart, og eskadresjef Erik Sjöblad hadde dermed betydelig ildkraft til rådighet. Likevel var ikke Tordenskjold i tvil om å gå til angrep. Han hadde personlig rekognosert de svenske forsvarsverkene på nært hold og muligens oppdaget at Dankwarts styrke var relativt liten – mindre enn 400 mann, inkludert Sjöblads sjøfolk. Med sine rundt 800 soldater om bord på egne skip, mente Tordenskjold at han hadde gode sjanser.

Den 21. juli om kvelden gikk Tordenskjold i land med 600–700 soldater på nordøstsiden av Koön. De rykket raskt sørvestover mot sundet vis-à-vis Marstrand og Karlsten, hvor de begynte å etablere artilleristillinger. Svenskene forsøkte å forpurre arbeidet ved å åpne ild med sine kanoner, men dansk-norske styrker holdt stand. Tordenskjold rapporterte senere at fienden "ingen flid sparte" i sin beskytning, men til tross for dette klarte hans menn å etablere flere batterier med lette mortere. Den 22. juli på formiddagen åpnet dansk-norske styrker ild, primært rettet mot det svenske batteriet på Hedvigsholm. Selv om skadene var begrensede, skapte bombardementet panikk, og samme ettermiddag meldte den svenske batterisjefen til Dankwart at han ikke lenger kunne holde stand. Etter ordre fra Dankwart ble batteriets kanoner gjort ubrukelige, og stillingen evakuert.

Med Hedvigsholm nå under kontroll, økte Tordenskjold presset. Om natten ble de dansk-norske stillingene på Koön forsterket med store mortere som fra morgenen 23. juli begynte å bombardere Karlsten. Samtidig angrep Tordenskjolds skip den nordlige innseilingen til Marstrand havn. Svenskene trakk seg fra sine strandbatterier, og Tordenskjold sendte en styrke i land som raskt inntok byen. De sven-

Det norske bombardementet av Karlsten fort.

ske sjøfolkene på skipene fryktet å bli avskåret og flyktet i land, etter å ha forsøkt å senke fartøyene sine. Tordenskjolds menn klarte å berge ett linjeskip, en fregatt, en galeas og en stykkpram, men resten av de svenske fartøyene gikk tapt.

Selv om svenskene fortsatt holdt festningen, fortsatte Tordenskjolds bombardement. Et heldig treff traff et kruttlager, som eksploderte og startet en brann i Karlstens tårn. Selv om brannen ble slukket, påvirket den de svenske soldatenes moral. Samtidig innledet Tordenskjold psykologisk krigføring mot Dankwart. Han sendte flere oppfordringer om å overgi seg og lokket med gode betingelser. I tillegg smuglet han inn brev til garnisonen, hvor han lovet belønning til dem som bidro til kapitulasjon.

Den 25. juli inngikk partene våpenhvile, og dagen etter kapitulerte Dankwart mot at hans menn fikk beholde sine håndvåpen og bli transportert til Sverige. Klokken tre på ettermiddagen skulle svenskene marsjere ut, men da tiden kom, skjedde ingenting. En utålmodig Tordenskjold gikk da selv til porten, akkompagnert av en trommeslager, og krevde å bli sluppet inn. Svenskene åpnet portene, og Tordenskjold traff Dankwart på festningsplassen. Om han virkelig utbrøt "Hva djevelen nøler I etter?" er usikkert, men han deltok senere i en sammenkomst med de svenske offiserene hvor de drakk rødvin.

Seieren var betydelig, men fikk alvorlige konsekvenser for Dankwart, som senere ble dømt til døden av en svensk krigsrett og henrettet. Tordenskjold ble imidlertid belønnet og forfremmet til viseadmiral. Krigen gikk mot slutten, men i oktober 1719 gjennomførte han et siste angrep mot Göteborgs flåtehavn, hvor han satte åtte svenske krigsfartøyer i brann og erobret en galei. Freden mellom Danmark-Norge og Sverige ble inngått året etter. Tordenskjold døde i en duell i 1721.

1788
TYTTEBÆRKRIGEN

AV **TORE DYRHAUG**

I en meget triumferende vise om "Inmarschen i Sverrig og Atakken ved Quistrum Broe", heter det i vers nr. 12:

Med lidt Brød vi ere tiente,
Naar en Dram dertil vi faae,
Og da ka man af os vente
At vi skal som Løver staae.
Norske Mænd er kommen her,
For at banke Svenskens Lær.

Slaget ved Kvistrum bro. Maleri av A.C. Rüde. Statens Museum for Kunst. København.

Hva er krig? En klok definisjon er at krig er ” politikkens fortsettelse, men nå med militære stridsmidler .” En forutsetning for krig er nesten alltid nærhet. Eller naboskap. Få politikere har noensinne gått til krig mot andre stater med et aparte språk, en fremmed religion eller en helt fremmed kultur. Nei, kriger fører man helst i sine egne nærområder. Målet er nesten alltid det samme; politikere ønsker å opprettholde egen stats makt eller å vinne naboprovinser. Eller, etter å ha tapt forrige krig, å få områder tilbake.

I dag er det ingen fare for krig mellom de nordiske land. Slik var det ikke på 1700-tallet. Sverige var en nordisk stormakt, både økonomisk og militært. På 1600-tallet hadde landet erobret store deler av arealet til både Danmark og Norge. Det fantes kretser som ønsket å få disse områdene tilbake, men den kloke danske utenriksminister Bernstorff ville ikke innlate seg på nye kriger. Han betraktet områdene som tapt. For alltid.

GUSTAV III

I Sverige var den unge Gustav III blitt nærmest eneveldig konge ved et statskupp i 1772. Gustav var en mangesidig begavet mann og kunne ikke glemme Karl XII. Kongen som døde ved Fredriksten festning i 1718 i et forsøk på å ta Norge fra Danmark. Dette visste danskene. Føler man seg militært underlegen, finnes et probat middel til å redusere faren for angrep: Man kan inngå en allianse med fiendens fiende. Nettopp dette skjedde i 1773, Danmark-Norge inngikk en defensivpakt med Russland. Valget av Russland var klokt. Russland kunne true svensk herredømme over Finland og svenske interesser i Østersjøen. Men Russland hadde andre motstandere enn Sverige. Akkurat i 1788 førte russerne krig mot Tyrkia. Det ville Gustav III utnytte til et angrep på Russland. Også Sverige hadde mektige venner, først og fremst Frankrike. Men franskmennene hadde liten sans for Gustavs planer om ”att bestamme øfver Asiens øde”. Uten støttespillere og med treg innenlandsk støtte, slo Gustav til. Han ville angripe russerne på grensen mellom Finland og Russland. Og Gustav benyttet et lurt knep. Angrepet ble startet av russerne! Som altså hadde startet krigen. Men det var ikke russere, bare svenske soldater, forkledd i kosakk-uniformer som var utlånt fra operaen i Stockholm… Og ikke nok med det: Gustav hadde laget falsk mynt, kopier av de russiske 5 kopek-myntene. Disse myntene skulle svenskene bruke i småhandel med de russiske ”angriperne ”.

Målet for svenskene var St.Petersburg. Gustav sendte sine harde krav til tsarina Katarina II. Kravene ble ikke besvart. Resten av det svenske felttoget endte i fiasko. Et stort sjøslag brakte bare uavgjort, og verst var at general Armfeldt og over hundre offiserer begikk mytteri og tilbød tsarinaen fredsforhandlinger - uten kong Gustavs vitende og vilje. Gustav var knust: ”Min ara ar førlorat, jag kan ej mer återse min Hufvudstad .” I siste del av august 1788 var Gustav på tilbakereise til Sverige for å ta et oppgjør med de militære mytteristene. På Åland fikk han en viktig note. Den var fra den danske utenriksminister Bernstorff : Danmark-Norge ville innfri sine forpliktelser etter defensivakten fra 1773.

Man kan undre seg over hvorfor beskjeden kom så sent. Da må man huske at i 1788 gikk ingen melding eller brev raskere enn en hest kunne ri eller en båt kunne seile. Kommunika-

Gustav III

Carl av Hessen

Friedrich Videnmark

sjon var underlagt naturens lover. I tillegg kom en annen forsinkende faktor. Den danske enevoldskongen Christian VII var sinnsyk. Og i realiteten uten enhver innflytelse. Makten lå i kongens råd og hos Christians sønn, den unge kronprins Frederik. Men han befant seg i Norge. Og på Hokksund, av alle steder.

Forfatteren ber om tålmodighet fra de som utålmodig venter på beretningen om Tyttebærkrigen. Vi kommer dit. Garantert. Men først en nødvendig omvei. Til Hokksund. Høsten 1787 avla Gustav III et overraskende besøk ved det danske hoff i København. I og for seg ingen stor nyhet, Gustav var gift med Christian VIIs søster, Sofia Magdalena. Men Gustav kom ikke for å gjøre visitt hos sin svoger. Christian ble så forskrekket at han sprang og gjemte seg. Gustav ønsket å prate Danmark ut av defensivalliansen med Russland. Utspillet fikk ingen følger, bortsett fra at den danske ledelsen forsto at Gustav ønsket ryggen fri ved et kommende angrep på Russland. Det ble derfor besluttet å gjøre mottrekk. Påfølgende sommer, altså sommeren 1788, skulle Norge få storfint besøk. Å sende kong Christian var utelukket, men kronprins Frederik fikk duge.

SOMMERREISEN I 1788

Målet var å knytte enda tettere båndene som var mellom Norge og Danmark, eller sagt annerledes: Å bevare helstaten. Metoden, ved siden av et nært kongebesøk, var å samle den norske hæren til store parader, en i Fredrikstad og en i Trondheim. Med seg på sommerreisen skulle kronprinsen ha kommanderende general i Norge siden 1772, landgreve Carl av Hessen. Han var bosatt i Gottorp i Schleswig-Holstein, så langt fra Norge som det var mulig å komme innen dobbeltmonarkiets grenser. I likhet med Gustav III var også Carl av Hessen gift med en søster av Christian VII. Sommerreisen ble godt forberedt. Hæren skulle samles og øves for de to lystleire. En egen reisedaler med patriotisk tekst skulle utformes, kronprinsen forberedes på å besvare norske ønsker, og i Norge skulle lokale rimsmeder skrive sine hyldningsdikt til de høye gjester. Selve reisen varte i snaue to måneder, fra København, via Fredrikshavn til Fredrikstad. Så til Christiania, opp Gudbrandsdalen til Trondhjem. Retur via Røros og Østerdalen, så en avstikker til Kongsberg, og så til slutt nedover Sørlandet til Christiansand.

Nyheten om at Gustav III hadde angrepet

RESTEN AV DET SVENSKE FELTTOGET ENDTE I FIASKO. ET STORT SJØSLAG BRAKTE BARE UAVGJORT, OG VERST VAR DET AT GENERAL ARMFELDT OG OVER HUNDRE OFFISERER BEGIKK MYTTERI ...

Det norske felttoget i Sverige 1788.
Kart av Sigve Solberg

43
Das 1ste Aggerhusiſche National-Regiment.

Chef.	Stärke.		Garniſon.
Obr. de Poumeau.	Jede Compagnie beſteht ohne Ober-Officiers aus 107 Mann. eine Comp. Landvärn aus 157 Mann.	2 Bataillons. 12 Compagnien. 4 Comp. Landvärn.	Im Aggerhuſiſchen Diſtrict.

Første Akershusiske Nasjonale regiment

46
Das 2te Smaalehnſche National-Regiment.

Chef.	Stärke.		Garniſon.
G. M. v. Schnell.	Jede Compagnie beſteht ohne Ober-Officiers aus 107 Mann. eine Comp. Landvärn aus 157 Mann.	2 Bataillons. 12 Compagnien. 4 Comp. Landvärn.	Im Smaalehnſchen Diſtrict.

Andre Smålendske Nasjonale regiment

Russland nådde kronprinsen og Carl av Hessen den 29. juli på Hokksund. Den hadde brukt en hel måned på veien. Hva skulle skje nå? At tvillingrikene måtte oppfylle traktaten med Russland fra 1773, var hevet over tvil, men kunne man oppnå mer?

Carl skrev et brev til utenriksminister Bernstorff der han foreslo at hele den norske hær på 40 000 mann og hele den dansk-norske flåten burde settes inn mot Sverige. Russerne burde betale et bidrag på 6 millioner speciedaler. Det endelige målet var å frata Sverige de norske og danske provinser som var tapt ved freden i København i 1660. Bernstorff lot seg ikke friste. Revansjekriger skaper nye. Det var flere faktorer med i spillet, ikke minst Preussen og England, som begge ønsket fred og balanse i Norden. Konklusjon: Et norsk ekspedisjonskorps på 10 500 mann skulle sendes inn i Sverige i slutten av september. Men ikke i egenskap av norske soldater, de skulle hete "russiske hjelpetropper". Målet for utenriksministeren var å oppfylle forpliktelsene overfor Russland og samtidig unngå at Danmark-Norge kom i krig med Sverige.

CARL AV HESSENS KRIGSPLAN

Carl av Hessen fikk det travelt. Han skulle lage en plan for sine "russiske hjelpetropper". Planen omfattet fire akser. Admiral Arenfeldt skulle operere langs den svenske vestkysten. General von Krogh skulle angripe Jemtland fra Trøndelag med 1650 mann og spre det rykte at deres mål var selveste Stockholm. Den tredje angrepsaksen var et innfall fra Kongsvinger mot Karlstad. Men denne del av planen ble kjent med det samme og derfor oppgitt.

Hovedangrepet skulle føres inn i Sverige over Iddefjorden, avansere sørover, besette Strømstad og Uddevalla og så erobre Gøteborg og eventuelt ta vinterkvarter der - om konflikten dro i langdrag. Til dette hovedangrepet hadde

Carl av Hessen i alt 10 500 mann. De besto av et hovedkvarter på 250 mann, infanteri, organisert i brigader, i alt 8000 mann, kavaleri: 1440 ryttere, artilleri 600 mann og ingeniørtropper på 320 mann.

DEN NORSKE SOLDAT

Den norske hær besto i året 1788 av vernepliktige og vervede soldater. De siste var organisert i to regimenter, et sønnenfjellske og et nordenfjellske. I tillegg kom de vervede garnisonskompanier på hver 150 mann, fordelt på byer som Bergen, Trondhjem, Christiansand, Kongsvinger og Stavern. Også artilleristene var vervet. Men det store flertall av soldatene i Carl av Hessens hovedangrep var vernepliktige norske bygdegutter. De måtte stå i rullene i 14 år og gjøre tjeneste ca.15 dager hvert år. Selve verneplikten lå ikke på den enkelte mann, men på gården han bodde på. En storgård skulle stille en mann, to mindre det samme eller fire småbruk kunne slå seg sammen om å stille en mann. Det ble en hær av bondesønner, drenger, tjenestekarer og husmenn.

Uniformen var en rød ullfrakk. Under den en knappet vest over trøyen. På hodet en tosnutet filthatt. Buksene var lyse og på føttene hadde soldatene støvler, dekket av lårhøye gamasjer. Uniformen var den samme for parade som for strid og skulle vare i to år for de vernepliktige under krig. Selv om alt ulltøyet ga varme også i vått vær, var slitestyrken liten. Støvlene var ofte dårlige i utgangspunktet og ble ikke bedre av lange marsjer i fuktig vær og på sølete landeveier. Altså; ingen vanntett stridsuniform, ingen varm feltlue, ingen egen ryggsekk, og fremfor alt, ingen varm sovepose. Og selvsagt ingen skuddsikker vest.Mat måtte soldatene ha. Dette problemet ble forsøkt løst med et eget kostregulativ. Hver dag skulle soldaten få 30 gram smør, 42 gram flesk, 15 gram tobakk og 3 dl brennevin. Hver 8. dag skulle han i tillegg motta 5 stykker sild, en liter erter og tilsvarende mengde gryn, et halvt kilo ost og samme kvantum saltet oksekjøtt eller fårekjøtt og til slutt 3 dl.salt. Brød og øl var ikke nevnt, men var viktige ingredienser i soldatenes kosthold. For å få kjøpt de nødvendige varer skulle soldaten i 1788 i lønn og kostpenger motta 8 skilling om dagen. 625 gram ”hardt brød” eller et kvart kilo kjøtt kostet to skilling. Forsyningene skulle ordnes av handelsmenn som fulgte hæren, eller ved uttak i store magasiner bak fronten.

VÅPEN OG KRIGSTAKTIKK

Ved siden av uniform og kost er, stadig, det viktigste for enhver soldat hans personlige våpen. I 1788 var det et glattløpet flintlåsgevær som med påsatt døllebajonett veide 5 kilo. GeværeIMAGE_ref_1

Andre Trondheimske Nasjonale Regiment

ne var produsert i Danmark, måtte lades forfra og hadde en indre diameter på 17,5 millimeter. Ladingen var omstendelig, og en øvet skytter kunne knapt avfyre mer enn tre skudd i minuttet. For å lette ladingen var det ”slark ” i løpet slik at selve prosjektilet lett kunne presses på plass. Praktisk skuddvidde oversteg ikke 100 meter.Selve krigstaktikken var tradisjonell, lik den som har eksistert siden tidenes morgen. Man marsjerte frem, møtte fienden, stilte seg opp på geledd og gav ild når fienden var innfor skuddhold. Den part som mistet færrest menn, kunne så styrte frem og gå på motstanderen med gevær, bajonett og sabel - inntil motstanderen flyktet fra slagfeltet. Pussig nok skulle denne krigsformen forbli nær uforandret til begynnelsen av første verdenskrig.Også artilleriet var primitivt, sammenlignet med nåtidens. Kanonene ble ladet forfra med krutt og kule. Kanonene var kalibrert etter vekten av prosjektilet. En 6 punds kanonen skjøt en jernkule som veide 3 kilo. Den vanligste kanon i Carl av Hessens felttog var såkalte amusetter, ettpundskanoner. De var lette å dra med

Svensk offiser til venstre og menig infanterist til høyre fra Skaraborgs regiment.

seg, med avfyrte bare en kule som veide et halvt kilo. Kanonen ble betraktet som nærmest et leketøy, derfor betegnelsen amusette, noe man morer seg over. Det bør også tillegges at man hadde annen ammunisjon enn jernkuler. Det var kardesk, eller metallbiter som ga samme effekt som et hagelgevær, altså med stor spredning, men farlig på kort hold.

ANGREPET STARTER

Sommeren 1788 hadde vært varm i Norge. Høsten kom med regn. Den 23. september var alt klart for de "russiske hjelpetropper". Hovedkvarteret brøt opp fra Fredrikstad og red via Fredrikshald til gården Ystehede på norsk side av Iddefjorden. Her overnattet man. Med hovedkvarteret fulgte hovedstyrken, fire eskadroner kavaleri, seks bataljoner infanteri, noen artillerister og et kompani fra det norske jegerkorps. Hovedstyrken ble gjennombløte av høstregnet, men angrepet fortsatte. En sterk fortropp krysset Iddefjorden i løpet av natten, dyvåte, slitne og sikkert sultne. Først på kvelden den 24. var alle på plass på svensk side, ved stedet Krogstrand.

Carl av Hesssen hadde innledet en krigslist. Han visste at den svenske kommandanten i Båhuslen var den 70 år gamle general Hierta som hadde postert sine styrker ved Svinesund.

De norske styrkene skulle via en pontongbro angripe Svinesund. Planen var å innvikle svenskene i kamp, og så avskjære dem retretten med hovedstyrken som sto lengre syd, ved Krogstrand. En militær plan kan være genial, men er lite verdt hvis den ikke bygger på realiteter. Og de faktiske forhold var at det sto ingen svenske soldater ved Svinesund og at marsjen opp fra Krogstrand tok alt for lang tid.

Carl av Hessen kunne rykke videre sydover, uhindret, men uten å sette den svenske hovedstyrken ut av spill. Svenskene sto ved Wettlanda, like ved Skee kirke. Der stilte kommandanten, oberst Tranefeldt opp sine få soldater på geledd eller linje. Geleddet var et forsøk på psykologisk krigføring, nordmennene ville kanskje tro at nye svenske geledder sto klare bak det første – og eneste.

For å vinne tid, gjorde Tranefelt ytterligere et trekk. Han sendte frem en offiser, ledsaget av trommeslager. Offiseren ble eskortert til hovedkvarterets øverste ledelse og bukket for Carl av Hessen. Men ikke for kronprins Frederik som hadde mast seg til å få følge felttoget som frivillig. Svensken kjente ikke kronprinsen av utseende og hadde vel knapt kunne forestille seg en dansk kongelig høyhet på svensk mark en regntung dag i september. Carl av Hessen svarte på spørsmålet om hvorfor norske styrker befant seg i Sverige med å gi offiseren et eksemplar av det manifest han hadde latt trykke i Christiania, der nordmennene kalt seg russiske hjelpetropper.

HIMMELENS TÅRER VED WETTLANDA

Carl av Hessen ville ha en militær avgjørelse. Der og da. Svenskene var underlegne i antall. Nordmennene var totalt overlegne. Men så skjedde noe merkelig. Det virket som om him-

melens makter ville hindre kamp og et blodbad på de svenske soldatene. Det kom i form av et intenst regnskyll som gjorde begge parter våte til skinnet. Og gjorde fengkruttet ubrukelig. Oberst Tranefelt var reddet av himmelens gongonger, men ville vinne enda mer tid. En ny offiser ble sendt frem. Det var punkter i Carls manifest som måtte utdypes. Svar ble gitt, og svenskene fikk et tilbud om å overgi seg. Høflig ble tilbudet avslått. Det gikk mot kveld denne 25. september. Carl av Hessen lot hente oberst Tranefelt og lot ham vite - på flytende fransk - at han ville unngå å bruke sin overmakt mot så tapre menn og ville la obersten få retirere. Men obersten måtte trekke de riktige konklusjoner av episoden. I så fall ville de to stadig være venner. Men i motsatt fall…

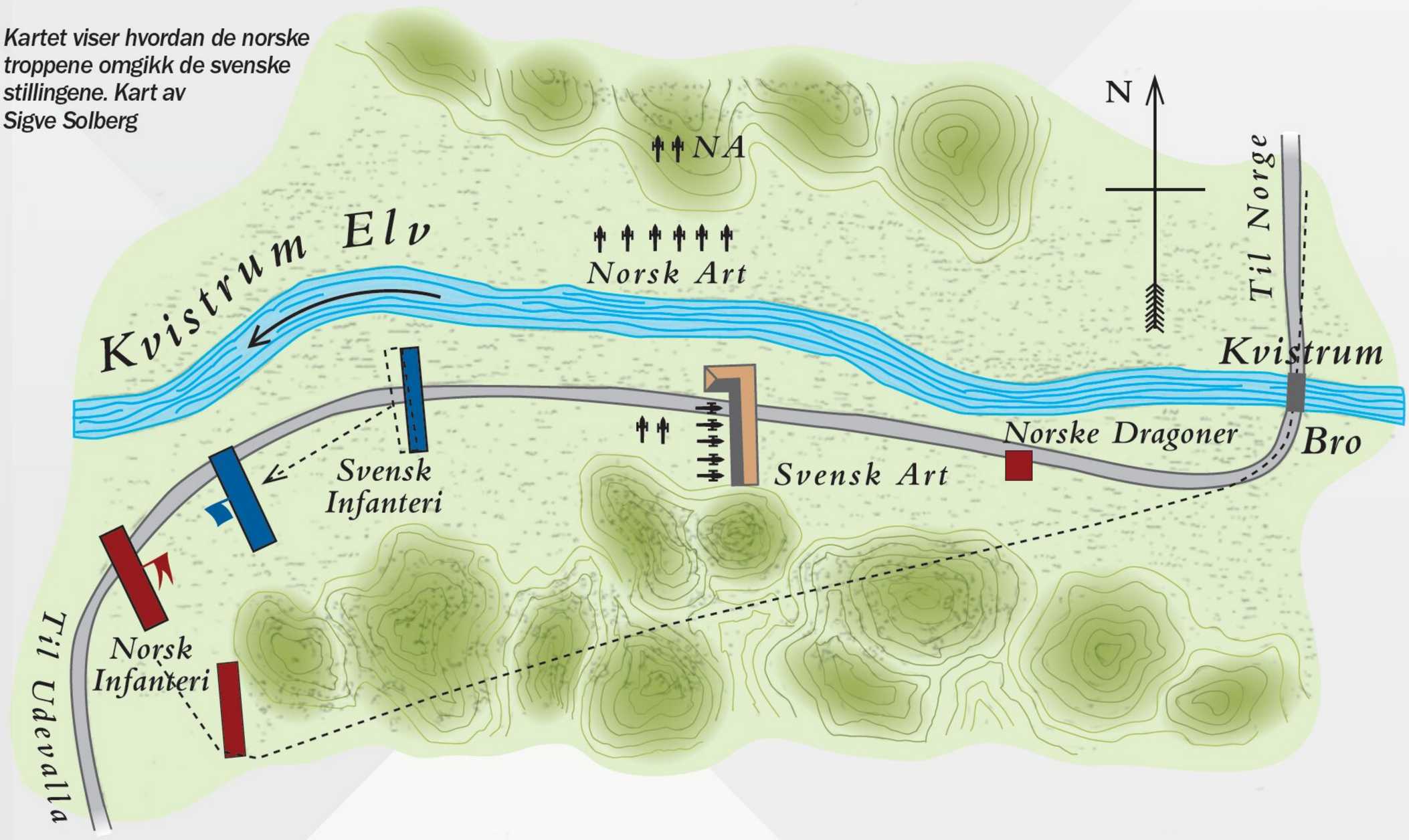
Felttoget i Sverige høsten 1788 hadde forløpt uten at et skudd var avfyrt. Alt så ut til å gå nordmennenes (russernes) vei. Først Uddevalla, senere Gøteborg! Langsomt rykket soldatene videre sørover. Det finnes en skriftlig kilde til selve fremrykkingen. Den skriver seg fra året 1816 - og er ikke samtidig. Forfatter var oberst Nicolai Tidemann, som hadde vært med i 1788 og ikke var noen venn av dansker generelt og Carl av Hessen spesielt: ”I stedet for i strategisk sammensatte og militært ordnede marsjer og bevegelser, rykket vi frem som asiatiske horder under en tyrkisk pasja. Ingen skikkelig fortropp, ingen sidepatruljer, ingen ettertrygd dekket kolonnens marsj: kavaleri, artilleri, infanteri og tren marsjerte om hverandre i vill uorden…” Men fremover gikk det. Skulle den norske hæren stanses, måtte det skje ved Kvistrum. Der fantes gamle forsvarsstillinger, rettet mot nord, der nordmennene kom vandrende. Stillingen var god på sydsiden av elven og den kryssende broen like ved Kvistrums vertshus (som i parentes bemerket ligger der den dag i dag.)

OBERSTLØYTNANT FUNCK

I enhver krig er våpen og ildkraft viktige faktorer. Men enda viktigere er de menn som skal styre ildkraften. På svensk side har vi allerede møtt oberst Tranefelt som på mirakuløst vis ble reddet av en gråtende himmel ved Wettlanda. Den neste er oberstløytnant Fredrik Adolf Ulrich Funck. Han bodde på gården Bråland, like nord for Kvistrum. Midt i september hadde selveste general Hierta tatt inn på Bråland.

CARL AV HESSEN VILLE HA EN MILITÆR AVGJØRELSE – DER OG DA. SVENSKENE VAR UNDERLEGNE I ANTALL. NORDMENNENE VAR TOTALT OVERLEGNE. MEN SÅ SKJEDDE NOE MERKELIG.

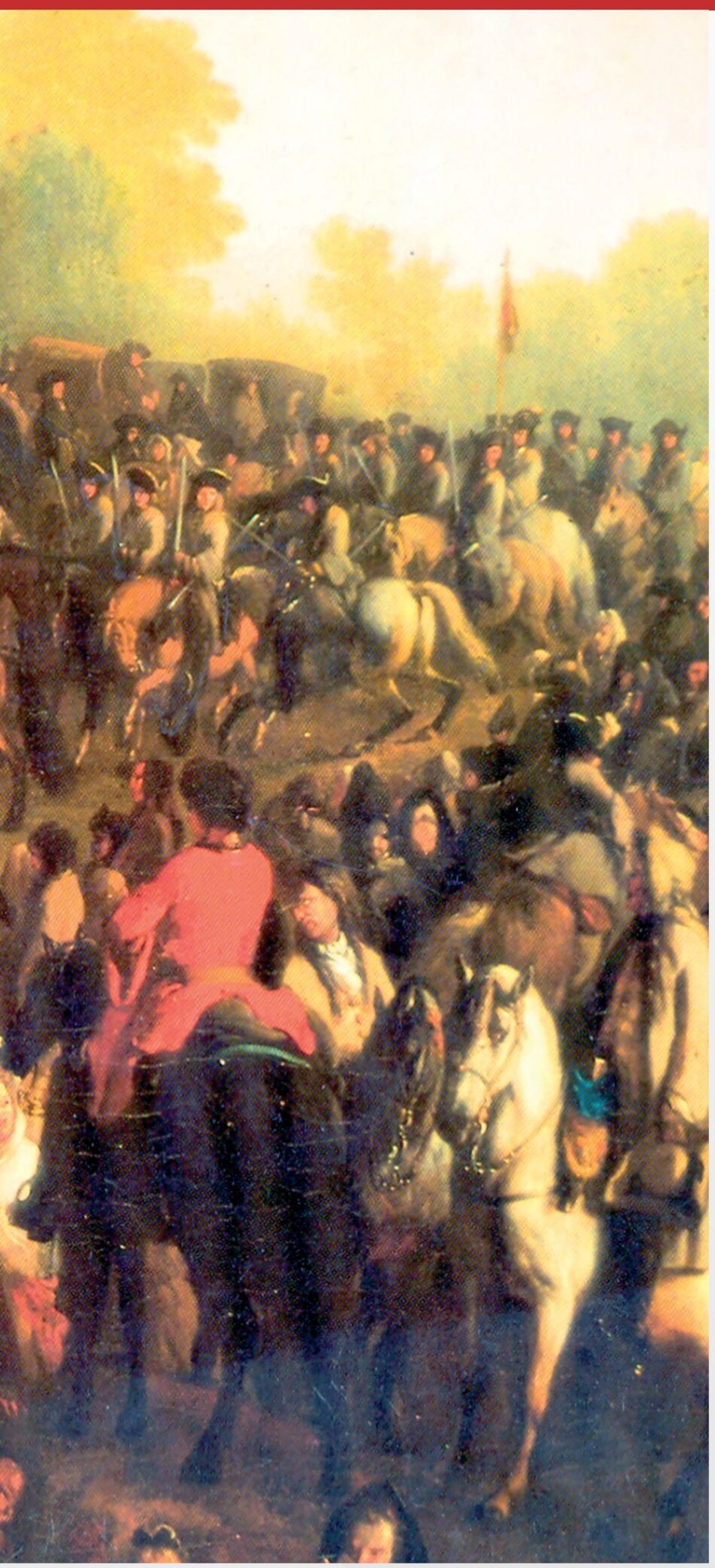
Kartet viser hvordan de norske troppene omgikk de svenske stillingene. Kart av Sigve Solberg

Krigen var erklært, men selve angrepet var ennå ikke kommet. Hierta skulle til Strømstad for å snappe opp nytt om nordmennene. Funck maste for å få en operativ kommando - hvis angrepet kom. Det kunne ikke generalen love ham, bortsett fra en løs posisjon som ”konsulent”, for å bruke et moderne uttrykk. Da nyheten om angrepet nådde Bråland, gjorde Funck huset klar for krig. Alt innbo ble pakket og stablet på vogner. Gulvene på gården Bråland ble overstrødd med halm slik at den innrykkende fienden skulle ha noe å ligge på. Så begynte konsulent Funck å rekognosere for å finne en god forsvarsstilling ved Kvistrum. Søndag 28.september 1788 red og marsjerte de norske soldatene fra Tanum mot Kvistrum.

Da hovedkvarteret passerte Bråland, sto Funck klar. Om prinsene Carl og Frederik ville ta nattkvarter på hans ringe bolig på Bråland? Scenen må ha vært bisarr. Prinsene, trette og overspøytet med søle fra den regnvåte veien fra Tanum, takket ja! Uten frykt for at Bråland kunne være underminert eller at stedet ville kunne bli utsatt for et bakholdsangrep under den kommende natten. Krig i 1788 var et oppgjør mellom menn av ære - og hadde ikke Funck snakket flytende fransk? Imidlertid rykket de norske troppene inn i selve Kvistrum, besatte Vertshuset og rykket over broen. Ikke et skudd ble løsnet.

Konsulent og vert og oberstløytnant Funck red straks hjem, fikk fjernet all halm fra

Vi ser situasjonen dagen etter slaget med Carl von Hessen på hvit hest. Malt av Christian August Lorentzen. Originalen henger på Glücksburg slott.

PRINSENS BEFIPPELSE MÅ HA VÆRT STOR DA SELVESTE OBERST TRANEFELT BLE MELDT PÅ BRÅLAND. HAN BLE SELVSAGT INVITERT TIL FROKOST, MEN HADDE TYDELIGVIS INGEN STOR MATLYST. HAN TRENGTE TID.

gulvene og satt sitt møblement på plass. Det er lite kjent om hvorvidt prinsene hadde en god natt på Bråland. Men Carl av Hessen må ha sovnet i den tro at oberst Tranefelt hadde oppgitt å forsvare den gamle skansen ved Kvistrum og heller trukket sine soldater enda lengre sørover.

ET SIGNALKUPP

Så kom mandag 29.september. Fortsatt regn. Carl av Hessen var i godt humør. Svenskene måtte ha retirert. Nå lå veien åpen helt til Uddevalla! Men så kom to overraskelser. To norske adjutanter hadde tilbrakt natten på Kvistrum vertshus. I samme rom der oberst Tranefelt hadde bodd natt til lørdag. Tranefelt hadde konferert med Funck og funnet hans forslag til forsvarsstilling utmerket. Obersten hadde mottatt et brev fra sin svigerfar, general Hierta. Etter at brevet var lest, hadde obersten revet det i småbiter. Det var disse småbitene de to norske adjutantene var kommet over. Med meget tålmodighet og fingerferdighet lyktes de i å sette brevet sammen igjen. For det første gav det opplysninger om de svenske forsvarsstyrkene ved Kvistrum. For det andre: Kong Gustav III var i Karlstad og var ventet sydvestover. Adjutantene brakte straks brevet opp til Bråland. Carl av Hessen fikk vite innholdet av etterretnings-kuppet mens han spiste sen frokost i Funcks gemakker. Han hadde god tid og håpet inderlig at Tranefelt hadde trukket seg ut av Kvistrum. Da ville veien videre til Uddevalla ligge åpen - og det uten at skudd var avfyrt.

Prinsens befippelse må ha vært stor da selveste oberst Tranefelt ble meldt på Bråland. Han ble selvsagt invitert til frokost, men hadde tydelig ingen stor matlyst. Han trengte tid. Kanskje Gustav ville komme, kanskje kunne general Hierta sende forsterkninger, kanskje fikk hans egne soldater ytterligere hvile. Først klokken 15 ble det oppbrudd fra taffelet. Det siste som visstnok ble sagt var følgende fra Carl av Hessen til Tranefeldt: ”Gud gi, min kjære oberst, at De hadde retirert sist natt ”. Svaret var : ” Jag har mine order, dem jag som rattskaffen krigsman bør följa ”. Det gikk mot slag.

SLAGET VED KVISTRUM

Konsulent Funck hadde ikke valgt den gamle skansen på sydsiden av broen som svensk forsvarsstilling, men heller sperret veien en kilometer mot vest. Broen ble ikke sprengt. I løpet av ettermiddagen mandag 29.september trengte general Mansbachs to norske bataljoner over broen og opp i fjellene bak den ubenyttede skansen. Dermed kunne de

VED 17 TIDEN BLE ORDRE OM ILD GITT FRA NORSK SIDE. MEN KANONENE VAR SMÅ OG PUSLETE OG GJORDE MINIMAL SKADE, OM NOEN.

i en lang marsj omgå den svenske stillingen. General Durings dragoner rykket også over elven og sto klar til å rykke langs veien, rett mot den svenske veisperringen. For de (få) som måtte ønske å se slagstedet Kvistrum, 220 år senere, er det lett å orientere seg. Vertshuset på Kvistrum ligger der som før. Det norske artilleriet var stilt opp der feriestedet Sødra Åtorp ligger på nordsiden av elven. Der svenskene hadde sperret veien, ligger nå en norsk Statoil-stasjon…

Ved 17 tiden ble ordre om ild gitt fra norsk side. Men kanonene var små og puslete og gjorde minimal skade, om noen. Sur krutt-røk fra kanoner og musketter innhyllet snart krigsskueplassen, og dette, sammen med kveldsmørket, gjorde oversikten vanskelig. Mansbachs soldater hadde fullført sin omgående bevegelse og sto nå vest av svenskene - som altså var omringet. En svensk kanonsalve felte norske soldater. Nordmennene svarte med muskett-ild. Krigshandlingene hadde vart i over tre kvarter. Da lot general Hierta sin trommeslager slå signalet ”chamade ”, et tegn på umiddelbart ønske om våpenhvile. Det var på høy tid. Durings dragoner sto klare for å hugge inn på svenskene.

SLAGET OVER PÅ TRE KVARTER

De svenske offiserene fikk ordre om å innfinne seg på Kvistrums vertshus. Hver og en ble presentert for prinsene som benyttet anledningen til å komplimentere dem for mot og tapperhet. Mandagen gikk mot sin ende. På tirsdag innfant norske offiserer seg i den svenske leiren, overvar at svenske la sine våpen ned på bakken og uttalte at de fleste soldater var fri og kunne dra hjem. Offiserene måtte avlegge æresord om ikke å delta i videre krig mot Danmark og Russland. Beslutningen ble hilst med svenske hurrarop. Et problem gjenstår. Hvor mange menn falt i slaget ved Kvistrum? Begrepet ”tap ” er en usikker størrelse, i likhet med det engelske ”casualties”. Det omfatter de direkte falne, de alvorlig sårede, de savnede og fanger. Ingen nordmenn ble fanget ved Kvistrum. Ingen var savnet. Men fire mann var drept og 19 var ”questede ”, altså såret. De svenske tilsvarende tapene var: Fem drepte og 62 sårede.

Med andre ord, små tap i et slag der ca 8000 soldater hadde deltatt. Men som i enhver krig var det også i 1788 en tendens til å overdrive fiendens tap. Svenskene mente at deres egne tap hadde vært på 400, men at nordmennene hadde mistet 1800 mann! De falne ble begravet ”paa Pladsen” - hvor nå det måtte være, ikke på den nærliggende Foss kirkegård , som ville ha vært mer naturlig. For Carl av Hessen lå veien til Uddevalla åpen. Og senere selveste Gøteborg. Bare ikke Gustav III hadde vært i Karlstad.

SÅ OVERTAR DIPLOMATIET

Samme dag, mandag 29.september 1788 hadde Gustav III , stadig i Karlstad , et meget viktig møte. Den britiske ambassadør Sir Hugh Elliot hadde omsider lyktes i å oppspore kongen.

Ambassadøren hadde et viktig mål for møtet: Å sørge for fred i Norden. Storbritannia var avhengig av fri handel i Østersjøen, derfor måtte ikke Sverige bli svekket og Russland styrket. Sverige burde derfor støtte seg til de to maktene England og Preussen heller enn Frankrike. Dessuten var forholdet mellom Danmark og Preussen betent, danskene fryktet et tysk angrep mot sitt hertugdømme Holstein. For Gustav III var situasjonen vanskelig. Han hadde tapt krigen i Finland, men håpet på å seire i vest, mot Danmark–Norge, russernes allierte.

Onsdag 1.oktober dro Gustav i all hast sørover med Gøteborg som mål. Og Carl av Hessens norske hær? Samme dag hadde hæren okkupert Uddevalla. Først den 4. oktober rykket soldatene videre. Tiden i Uddevalla hadde blitt brukt for å gi soldatene hvile og tid til å sette skotøyet i stand og til å stoppe strømper… Gustav III nådde Gøteborg før Carl av Hessen. Hans ankomst inspirerte byens forsvarere, dessuten hadde han England og Preussen i ryggen. Dagen i forveien, den 3., hadde Carl av Hessen fått et overraskende brev fra Karlstad. Det var skrevet av Sir Hugh Elliot og advarte prinsen om England og Preussens støtte til Sverige. Han anbefalte seg selv som megler og ville foreslå våpenhvile.

Den 8. oktober nådde den norske hæren sitt sydligste punkt under angrepet. Det var byen Kungalv med ruinene av den gamle norske festningen Båhus. Nå var det klart at Gustav III befant seg i Gøteborg og at bare våpnenhvile kunne sikre en trygg tilbakemarsj til Norge. Og

våpenhvile ble inngått. Men den omfattet bare tropper til lands. Altså hadde Gustav III frie hender til sjøs. 25 norske transportskip med forsyninger til Uddevalla ble oppbrakt og fraktet inn til Marstrand. Enda søtere var nok erobringen av to norske skip lastet med krigsbytte fra Kvistrum. Løytnant Bildt sto for affæren, en fjern slektning av dagens svenske utenriksminister…

Søndag 19. oktober brøt hovedkvarteret opp fra Kungalv og begynte marsjen nordover. Stadig regn og tiltagende høstmørke. Den 6.november: De siste norske soldatene forlater Uddevalla. 12. november: Hovedkvarteret krysser Svinesund og mottas i Halden med salutt og hurra-rop!

DØDEN I KRIGENS KJØLVANN

Det var liten grunn til å rope hurra. Ingenting var oppnådd, tross seieren ved Kvistrum. Og utover høsten var dødeligheten i den norske hær begynt å grassere. Særlig dysenteri og gallefeber var hyppige dødsårsaker, sammen med mangelen på kyndig pleie og smitte mellom hjemvendte soldater. At tre til fire tusen mann skulle være omkommet, er nok alt for høyt, men tallet 1000 til 1500 lyder ikke usannsynlig.

Hva gjorde de norske soldatene så følsomme for sykdommer? Kosthold har vært nevnt. Men forsyningssituasjonen var god, målt ut fra tidens standard. Viktigere var nok fuktigheten. Dårlig personlig utrustning, vedvarende høstregn og dårlige støvler og strømper må ha utsatt soldatene for store påkjennelser, noe som lett kunne føre til lungebetennelse, for å ta en faktor.

TYTTEBÆRKRIGEN

Ett spørsmål gjenstår å besvare: Hvorfor går felttoget i 1788 under betegnelsen ”Tyttebærkrigen”? Tre ulike forklaringer kan antydes:

1) Tyttebær er en beskjeden og uanselig vekst. Det var felttoget også, særlig resultatet.
2) Magert kosthold fikk soldatene til å raspe med seg tyttebær under fremrykkingen.
3) De norske soldatene hadde røde våpenfrakker. Rødfarven ligner på tyttebær i høstvegetasjonen.

Ingen kan i dag gi noe leksikalt svar. Forfatteren tror mest på en kombinasjon av 1) og 3).

OM FORFATTEREN

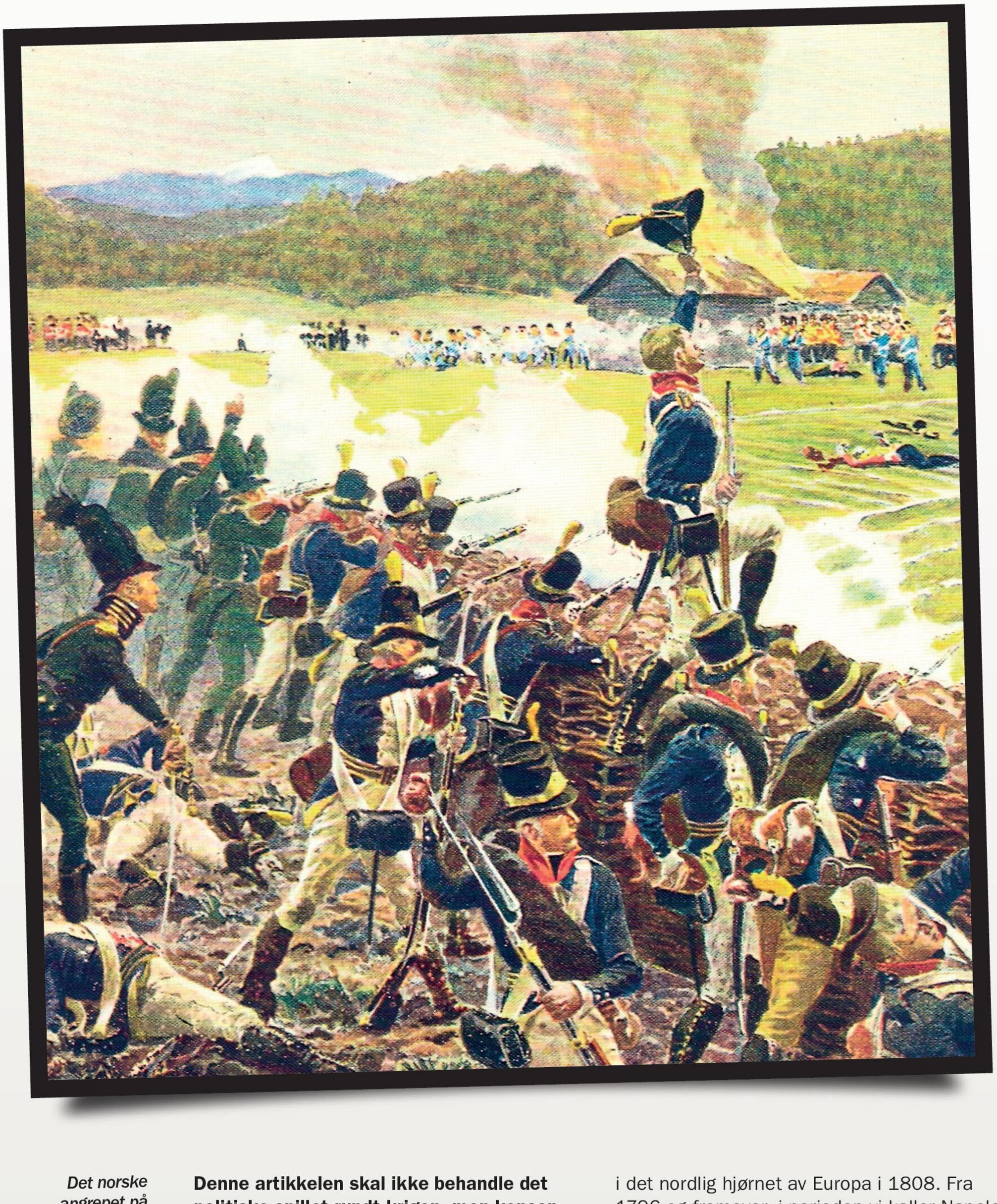
TORE DYRHAUG, født i 1942 tok etter examen artium i Sandefjord en befalsskole i Hæren. Deretter studerte han og ble cand.philol. med historie hovedfag i 1968. Han bosatte seg på Nøtterøy og ble lektor på det lokale gymnas. Han har vært aktiv i det lokale historielag og skrevet både bøker og en rekke artikler om lokal og nasjonal militær-historie. Han ble pensjonist i 2004.

1808
KRIGEN MELLOM NORGE OG SVERIGE

Det er nå over 200 år siden vi var i krig med vårt naboland Sverige. Dette var Norges frihets- og selvstendighetskamp mot våre naboland, som hadde tvunget oss inn i unioner vi ikke ønsket å være en del av.

Kaptein Dreyer på stubben under slaget ved Trangen 25. april. Illustrert av Sigve Solberg.

Det norske angrepet på Mobekk-skanse (A.Bloch)

Denne artikkelen skal ikke behandle det politiske spillet rundt krigen, men konsentreres om de norske soldatenes kamp mot svenskene. Det er derfor hendelser det ikke blir fortalt noe om. Det viktigste er å gi en oversikt over de slag og trefninger som fant sted. Noen trefninger dekkes grundig, mens noen vil bare kort bli nevnt, andre helt utelatt. Det må gjøres begrensninger i en artikkel av denne størrelse.

Til tross for at mørke skyer hadde hengt over Europa i over ti år, var Norge en fredlig plett i det nordlig hjørnet av Europa i 1808. Fra 1796 og fremover, i perioden vi kaller Napoleonskrigene, hadde store slag blitt utkjempet på mange steder i Europa. Med Frankrikes keiser Napoleon Bonaparte på den ene siden og Europas konger og fyrster på den andre siden. Allianser skiftet stadig. De som ved det ene slaget sto mot Napoleon, sto på hans side i det neste. Land og stater forsøkte å manøvrere seg i en best mulig posisjon for å unngå krig, overfall og plyndring. Ved siden av Frankrike var de viktigste landene: England (Napoleons erkefiende nummer en), Østerrike,

Prøysen, Polen, Spania, Russland, Sverige og til slutt Danmark – Norge.

Napoleon hadde utkjempet slag helt fra 1796 da han slo Østerrike og Sardinia i slaget ved Montenott i Italia, slaget ved Austerlitz (1805), Jena (1806) osv. Han hadde til og med ført den franske hæren helt til Egypt og kriget mot Mamelukene i slaget ved Pyramidene der han vant, men ble slått senere av engelskmennene i slaget ved Aboukir Bay i 1798. I tillegg til å måtte etterlate en stor hær i det nordlige Afrika, mistet han nesten hele sin flåte.

Napoleon kom tilbake – reiste nye hærer og la så og si hele Europa under seg på noen få år. Etter freden i Tilsit i 1807 – der Russland sluttet fred med Frankrike, var det bare England og Sverige igjen å bekjempe. Danmark-Norge kom i klemme. Valgte de engelsk side, ville franske tropper marsjere inn i Danmark. Valgte de fransk side, ville de engelske orlogsfartøyene lage en handelsblokade av landet. Norge hadde England som en svært viktig handelspartner. Engelskmennene la press på kong av Danmark for at de skulle gå i allianse med dem. Da kongen hadde problemer med å bestemme seg, avgjorde engelskmennene dette ved å røve hele den Dansk-Norske flåten og bombardere København høsten 1807.

Dette var ikke første gang engelskmennene angrep København. Den første gangen var i 1801 - da hele flåten ble bombarder på reden på utsiden av byen - og på ettermiddagen den 1. april var det hovedsakelig pinneved igjen. Tidlig 1808 gikk Russland til angrep på Finland. Finland var den gangen en provins av Sverige. Russland var Napoleons allierte og dette medførte at Danmark- Norge ble forpliktet til å erklære Sverige krig. Dette skjedde den 14. mars 1808.

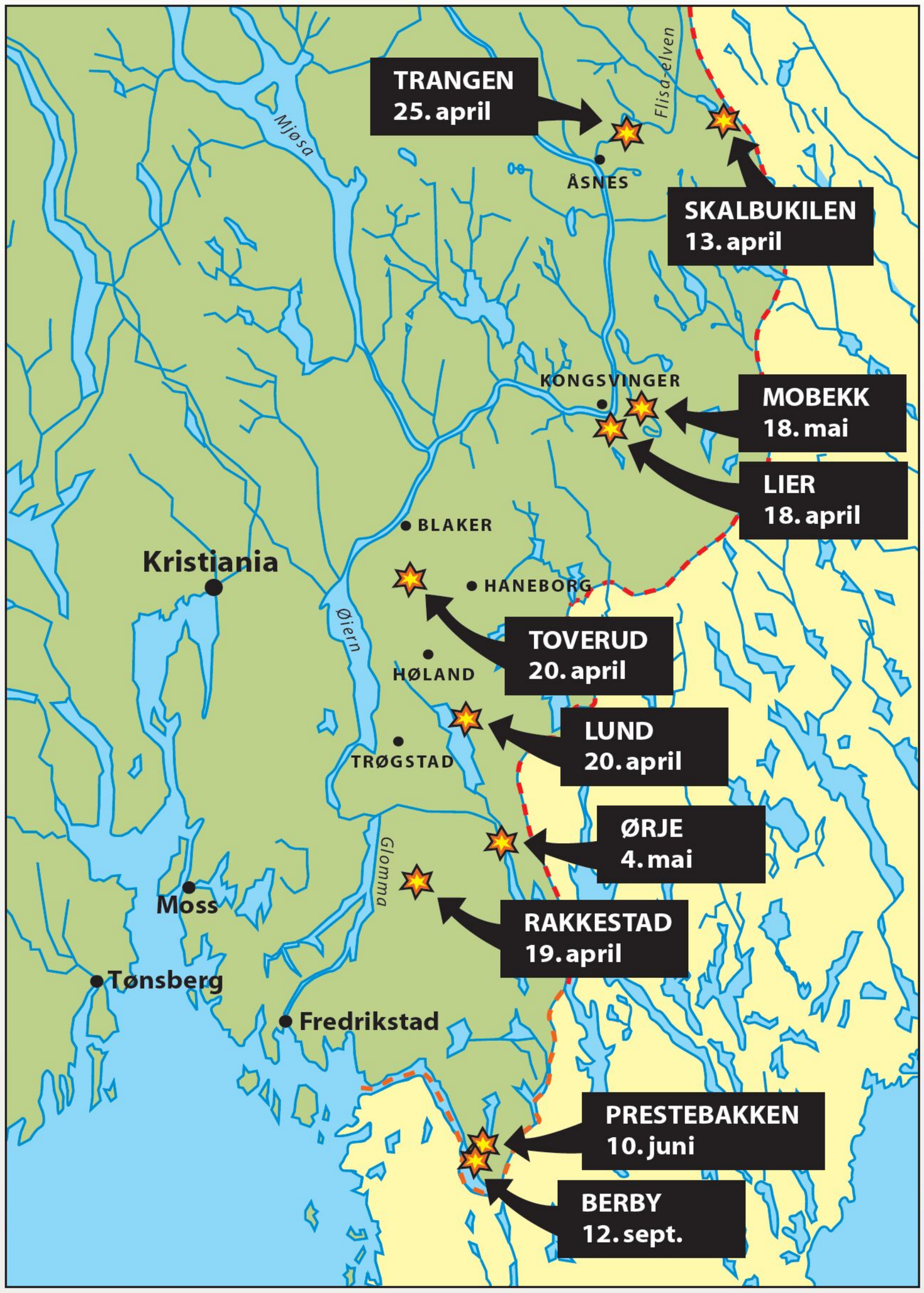
Sverige var på denne tiden en erfaren krigsmakt. Ikke av de største i Europa, men de hadde vært en ledende krigsnasjon gjennom flere hundre år og hadde ord på seg for å ha gode soldater. De hadde riktignok blitt slått av Napoleon etter slaget ved Jena, men hoveddelen av hæren kom seg relativt uskadd tilbake til Sverige i 1806. Dette, ikke minst takket være den fremtidige svenske kongen Jean Baptist Bernadotte – senere Karl XIV Johan. Da krigstilstanden mellom Danmarks-Norge og Sverige var et faktum, begynte begge parter å forberede seg på krig. I Danmark sto en stor fransk hær ledet av nettopp Jean Baptist Bernadotte klar til å gå over Øresund og angripe Sverige. Utenfor kysten av Norge patruljerte engelske orlogsfartøyer for å stoppe alt av varer og forsyninger til og fra landet. Dette, sammen med misvekst i jordbruket, skapte nød og sult i den norske befolkningen - og er kjent som Nødsårene.

I Norge mobilisert den norske hærsjefen, prins Kristian August av Augustenborg, de norske styrkene utover høsten 1807. Han var kommanderende general søndefjeldsk og hadde fullmakt til å rekvirere styrker fra nordenog vestenfieldsk, hvilket han gjorde.

Som sagt ble Sverige angrepet i Finland, og av den grunn hadde ikke Norge den helt store prioriteten. Allikevel hersket det nå en krigstilstand mellom de to nabolandene, og ingen av dem visste hva den andre ville finne på. Norge skulle angripe Sverige som støtte for russernes felttog i Finland, men situasjonen og nivået på de norske styrker var av en slik art at det ikke lot seg gjøre. Svenskene grep initiativet. Imidlertid var vestarmeen ikke av Sveriges beste. Svenske kongen hadde derfor en plan om å angripe Norge på flere forskjellige steder samtidig, og på denne måten forvirre den norske hærledelsen. Målet var å rykke så raskt som mulig frem til Christiania, beleire den og få en overgivelse. Angrepet skulle foregå på to fløyer.

SVERIGE VAR PÅ DENNE TIDEN EN ERFAREN KRIGSMAKT. IKKE AV DE STØRSTE I EUROPA, MEN DE HADDE VÆRT EN LEDENDE KRIGSNASJON GJENNOM FLERE HUNDRE ÅR OG HADDE ORD PÅ SEG FOR Å HA GODE SOLDATER.

Oversiktiskart over alle større trefninger under felttoget i 1808 (laget av Sigve Solberg)

En i sør mot Smålenen ledet av generalmajor Vegesack med 5200 mann og en i nord ledet av armesjefen Armfeldt med ca.12 000 mann. Totalt en styrke på 17 200 mann.

Mot seg hadde svenskene i overkant av 15 000 nordmenn. Derav ca. 5 000 forlagt ved festningene Fredriksten, Fredrikstad, Akershus og Kongsvinger. I tillegg til disse fantes det en del soldater i det Vesterlenske regiment som lå i Kristiansand og langs kysten.

I grensetraktene mot Sverige hadde da Kristian August følgende styrker til disposisjon: 3 brigader: nord ved Elverum 3200 mann under Staffeldt, sør for han de Seue med ca 3200 mann og lengst sør Holst også med 3200 mann. Reserven besto av ca 800 mann ved Blaker under Lowzow og 600 man syd ved Øyer under Ohme. I tillegg lå det en styrke på ca 2160 mann på Røros under Bang og ca 1200 mann i Inherrad under Schmettau.

I slutten av mars begynte svenskene å bevege seg over grensen i mindre og mer tilfeldige oppdrag. Nordmennene og svenskene møttes ofte til mindre trefninger. Stort sett var stemningen gemyttlig mellom de to naboene. Det hendte at de tok hverandre til fange, men siden de ikke helt viste hva de skulle gjøre med fangene, sendte de dem hjem igjen. Dette skulle snart endre seg.

Det var april måned som skulle bli den viktigste måneden for kampene. Den 1. april gikk en liten styrke med svensker over grensen mot Røros. Ved Brekkene møtte de en norsk forpost, det ble løsnet noen skudd og så trakk de seg tilbake. Dette gjorde nordmennene nervøse for at svenskene skulle angripe den veien mot Trondheim. Derfor ble Oberst Bang stående på Røros nesten hele våren uten at det viste seg en svenske der igjen.

Området rundt Flisa utgjorde den venstre fløyen for de norske troppene i Sør-Norge. Her sto en trøndersk grenaderbataljon, en trøndersk skarpskytter divisjon, Søndenfieldske skiløper-bataljon, Lærdalske lette infanterikompani og noen få dragoner. Styrkens oppgave var å stanse svensk inntrengen i området. Skulle svenskene komme denne veien mot Glommadalføret, ville de true det viktige Kongsvinger avsnittet nordfra. På den andre siden av grensen sto Oberst Gahn som en trussel med sitt korps på ca. 500 mann. (Ca 600 var den opprinnelige styrken, men etter trefningene ved Skalbukilen og Nyen ble det en del sårede). Videre ble det satt igjen vaktstyrke ved Midtskogen den 25, slik at angrepsstyrken Trangendagen ble i overkant av 500.

På denne tiden av året lå det mye snø i traktene. Forflyttningene av tropper ble derfor

nødvendig å foreta langs de få veiene som var i området. Det eneste valget for svenskene var å marsjere inn i Norge via hovedfartsårene. Dette gjorde forsvarsjobben for nordmennene enklere. De kunne konsentrere vaktstyrkene på utvalgte gunstige steder på disse veiene.

SKALBUKILEN 13. APRIL

Den 13. april beveget en 180 manns sterk svensk rekognoseringsstyrke seg innover langs den nordre veien over Rønnesæter. Den besto av 100 jegere og 80 infanterister. Målet for oppdraget var Nyen og de norske styrkene i området. De skulle lage så mye rabalder for de norske styrkene som mulig. På veien mot Nyen passerte de gården Skalbukilen.

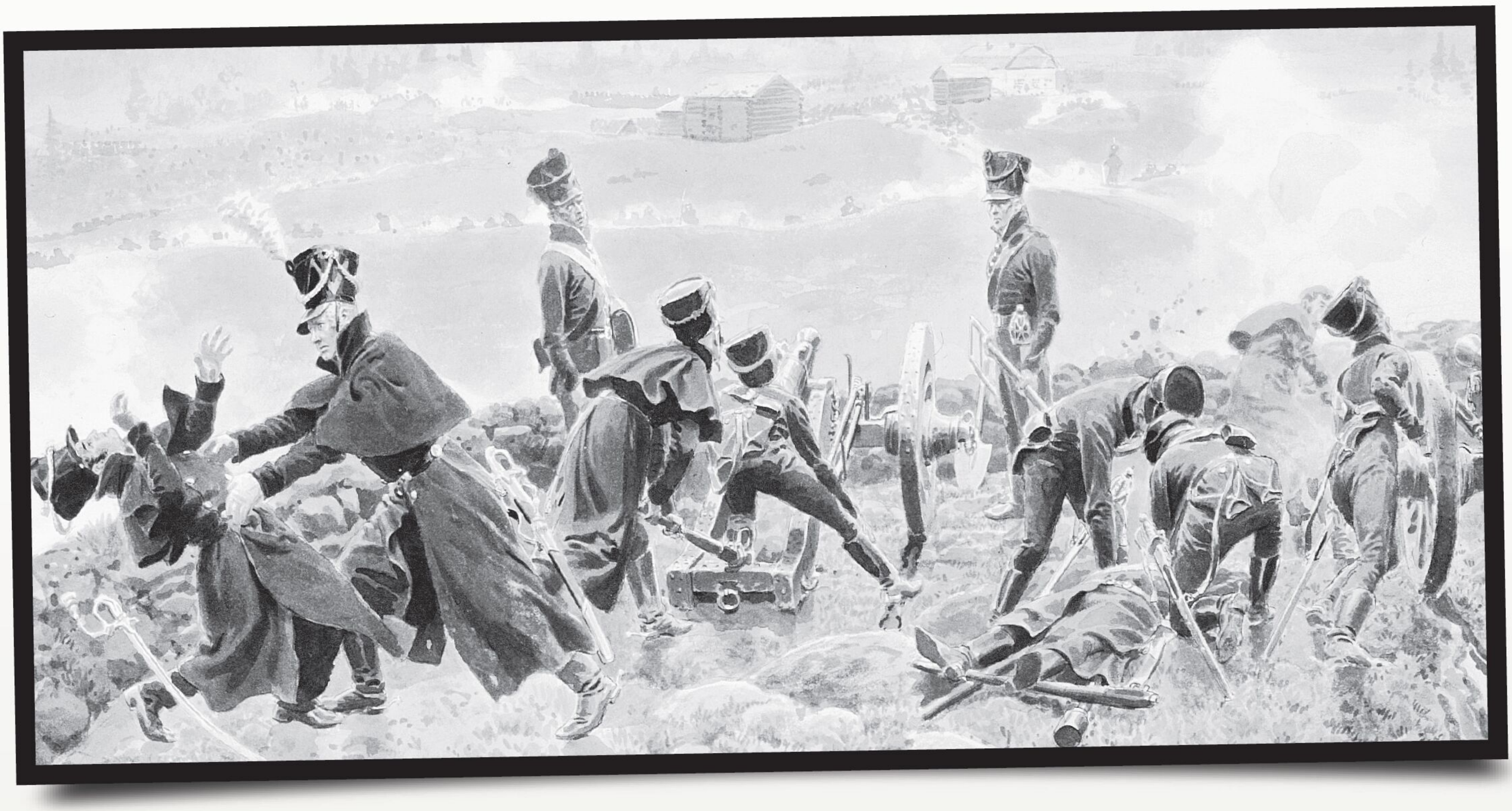
Ved Rønnesæter møtte svenskene en fremskutt vaktstyrke. Det kom til skuddveksling, men den norske styrken trakk seg tilbake. Dette var helt i tråd med datidens reglement. Vaktstyrken skulle stoppe, oppholde, melde tilbake til hovedkvarteret om kontakt og så trekke seg tilbake. Etter trefningen på Røineseter plasserte svenskene en sikringsstyrke der på ca 30 mann og sendte en mindre styrke sydover til gården Utneset. Resten av styrken, nå redusert, fortsatte mot Nyen. Da de passerte Skalbukilen begynte den tilbaketrekkende norske styrken å bli så sterk at svenskene begynte å få alvorlige problemer med sin fremmarsj. Nordmennene sendte stadig flere soldater frem for å møte svenskene. Taktikken var klar: Ved å trekke svenskene lengre og lengre inn i landet og samtidig øke og organisere styrkene bedre, ville angrepet stoppe opp. Da ville retretten til svenskene bli verre og mulighetene for de norske styrkene til å slå svenskene bli bedre. Ved Skalbukilen stoppet det helt opp. Den svenske sjefen, Cederström, valgte da å trekke seg tilbake til Skalbukilen og gå i forsvarsstilling der. De norske styrkene som satte en stopper for den svenske fremrykningen var de Hoffske- og Elverumske skiløpermaniene samt skarpskytterkompaniet. De rykket frem med skiløpere på hver sin side av veien.

TAKTIKKEN VAR KLAR: VED Å TREKKE SVENSKENE LENGRE OG LENGRE INN I LANDET OG SAMTIDIG ØKE OG ORGANISERE STYRKENE BEDRE, VILLE ANGREPET STOPPE OPP.

Skalbukilen gård besto den gangen av et lite våningshus midt på tunet, en låve nedfor mot veien og et stabbur bak ovenfor våningshuset. Svenskene inntok husene raskt og gjorde dem om til stillinger. De hugget skyteskår i veggene og plasserte skarpskyttere på takene. De soldatene det ikke var plass til i husene, ble

Svenskene forsøker å bryte ut ved Trangen. Maleri av Andreas Bloch.

Skansen ved Langnes i det siste store slaget i krigen i 1814. Nordmennene holdt stand, men hadde allerede tapt krigen.

DA SVENSKENE OPPDAGET DETTE, FORLOT DE STILLINGENE OG TRAKK SEG TILBAKE TIL NOEN HUS LENGER ØST – I FRYKT FOR Å BLI OMGÅTT OG TATT TIL FANGE.

utplassert i en skråning bak stabburet.

Denne stillingen var ikke gunstig for svenskene. De var først og fremst en rekognoseringsstyrke og skulle trekke seg tilbake ved sammenstøt. Det kom til skuddveksling mellom de to styrkene uten at dette ga noe resultat. Avstanden var for stor og svenskene for godt beskyttet. En må være klar over at datidens skytevåpen var effektiv kun under 50 – 60 meter og da uten tykke tømmerstokker å skyte igjennom. Situasjonen hadde derfor låst seg fast i en ildduell, og Staffeldt satte derfor inn forsterkninger til den norske styrken. En divisjon trønderske grenaderer under kaptein Knoff og en avdeling under kaptein Dreyer. Staffeldt møtte Knoff på Nyen og ga han ordre om å angripe med bajonett straks han kom frem til Skalbukilen. Knoff lovet å storme. Stormingen viste seg å ikke bli så lett. Et høyt gjerde sto i veien og i tillegg til den høye snøen gjorde dette stormingen vanskelig. Knoff gjorde et forsøk, men ble slått tilbake av svensk ild. Han valgte derfor å trekke seg tilbake og gå i stilling på en liten høyde 120 meter fra fienden. Her plasserte han ut sin avdeling i linje. Knoff forsto raskt at dette trekket ikke ville gi noe resultat. Avstanden ble for stor og svenskene var godt beskyttet. Mens Knoff og hans soldater lå i stilling, kom en av Staffeldts offiserer og spurte om hvorfor bajonettangrepet ikke var iverksatt. Knoff redegjorde for situasjonen uten å oppnå særlig forståelse for sin avgjørelse.

Samtidig med at dette utspilte seg, trakk de Elverumske skiløperne lengre ut mot venstre for veien. Da svenskene oppdaget dette, forlot de stillingene og trakk seg tilbake til noen hus lengre øst - i frykt for å bli omgått og tatt til fange. Nordmennene overtok de opprinnelige stillingene, og det kom til en 40 minutter lang ildduell før svenskene trakk seg tilbake og forsvant over til Sverige. Hendelsen ved Skalbukilen var ikke noen stor trefning, men det var den

første store inntil da i krigen. Når det gjelder antall døde og sårede, er dette litt usikkert. Kildene anslår 1 til 2 døde og mellom 8 og 18 sårede svensker og 2 døde og 14 sårede nordmenn.

Erfaringene fra denne trefningen var at de norske styrkene hadde klart seg godt. Det ble en mindre oppvask ovenfor Knoff fordi han hadde unnlat å storme de svenske stillingene. Vakttjenesten, meldingene tilbake, den oppholdende striden, fremføringen av forsterkninger og disponeringen av styrkene hadde fungert etter reglementet.

LIER 18. APRIL

Den 15. april, bare to dager etter Skalbukilen, krysset en større svensk styrke grensen igjen. Det var den 1. svenske brigade som marsjerte sørfra mot Kongsvinger festning. Styrken var på ca. 900 mann. Mot seg hadde de de Seues brigade på omtrent like mange menn. Den norske styrken besto av en Grenadrebataljon fra Opplandske regiment, tre kompanier fra den norske lette bataljon, et halvbatteri trepunds kanoer med fire kanoner og fire amusetter dvs. ett punds kanoner. De norske vaktsoldatene trakk seg gradvis tilbake foran de svenske fremrykkende styrkene. Tanken ved tilbaketrekningen var å trekke de svenske styrkene inn til Lier forskansninger, 5 kilometer syd for festningen, der de Seues brigade lå og ventet. Lier forskansning var ca 940 meter i bredde og hadde en fremskutt redutte (en liten rund lukket forskansning) et stykke foran hovedforskansningen. En slik redutte skulle bryte opp formasjonen til de angripende så tidlig som mulig, men også kunne forhindre angrep fra øst. Stillingen lå på sin venstre fløy inntil en bratt bakke som vender ned mot Tarven-sjøen og på sin høyre fløy ut mot et åpent område som vender ut mot Fuskersjøen. Den høyre flanken var stillingens svake punkt. Kom fienden seg forbi mellom forskansningen og sjøen, ville de kunne komme seg opp på en høyde som lå bak og derfra beskyte stillingen. Foran stillingen var det et stor åpent lende som hellet ned fra stillingen og ga forsvarerne en god oversikt over angriperne.

Sjefen for Lier-stillingen var major Kreutz, og han hadde ca 900 mann til disposisjon. En del av disse var også landvernssoldater. Det vil si utrente gutter og menn som ennå ikke hadde blitt innrullert og derfor hadde liten militær verdi. Han utplasserte fra venstre: tre lett kompanier, i midten var grenaderkompani Grüner og helt til høyre Sadolins grenaderkompani. Fire 3-punds kanoner var utplassert ved den søndre av Liergårdene, to amusetter var plassert på venstre fløy og to var plassert i redutten. Reservene var plassert på Kongsvinger og Kreutz hadde ingen reserver til disposisjon i stillingen. Denne disposisjonen kom av at de Seur var

Underoffiser og grenader møtes i skiløypen. Maleri av A. Bloch.

Kampene ved Trangen

Utgruppering 25. april 1808

Kart av Sigve Solberg

redd for at svenskene skulle komme andre veier mot Kongsvinger enn over Lier.

Da svenskene kom så langt som til Lier-stillingen stoppet de opp. Om morgenen kl. 09.00 startet angrepet på Lier skanse. Den svenske kaptein Matern angrep skansens høyre fløy uten særlig suksess. Han var tidlig ute og måtte trekke seg tilbake. De ble stående og vente i et skogholdt – skjult for nordmennene i stillingene. Nordmennene trodde svenskene var slått tilbake for godt.

De svenske hovedstyrkene ventet på beskjed fra major Cederstrøm og hans tredje kolonne - som hadde omgått stillingen for å angripe forskansningen i ryggen ved å krysse isen på Vingersjøen. Mens de ventet, ankom den svenske overgeneral Gustav Mauritz Armfeldt. Til slutt kom det beskjed fra Cederstrøm om at isen på Vingersjøen var for utrygg. Armfeldt måtte derfor gjøre om planene og ga Cederström ordre om å gå sør for sjøen for å angripe skansen fra siden. Imens skulle de andre svenske styrkene gjøre livet surt for nordmennene.

Tidlig på ettermiddagen startet angrepet ved at svenske beskjøt skansen med kanoner en stund. Deretter prøvde de å storme den flere ganger, men klarte det ikke. Armfeldt ga derfor ordre om retrett, men ordren rakk aldri å bli utført.

Cederströms styrker var blitt observert, og major Kreutz ga ordre om at deler av Sadolins kompani skulle forsterke forsvaret på den venstre fløyen. Ordren ble misforstått av kaptein Sadolin, som tok med seg hele sitt kompani. Han tømte hele den høyre fløyen av skansen og gjorde det mulig for kaptein Matern å innta en stilling for å beskyte Lierstillingene bakfra. Kaptein Sadolin flyttet hurtig sitt kompani over til den venstre fløyen. I stedet for å bli i stillingen, angrep han med hele kompaniet nedover den bratte skrenten mot Tarvensjøen. Her ble han og hans menn møt av svensk ild og kom ikke over en flomsterk bekk. Han mistet 30% av kompaniet – enten døde eller sårede.

Situasjonen var nå prekær for nordmennene. Høyre fløy var tapt, det var lite ammunisjon igjen og en stor del av styrken var falt. Dette merket svenskene og de satte inn et stormangrep i fronten. Redutten falt og hele skansen gikk i oppløsning. Major Kreutz ga ordre om generell tilbaketrekning. Nederlaget var nesten totalt. 54 nordmenn falt og over 100 ble tatt til fange. Hvor mange som ble såret, vites ikke. Svenskene hadde kun fem døde, men hele 83 såret. Nordmennene klarte å redde noen av kanonene, noe som på den tiden ble sett på som svært viktig.

Tapet av Lierstillingen var et hardt slag for den norske hærledelsen. Svenskene holdt området helt til 30. mai hvor de trakk seg tilbake stort sett over hele linjen. Hendelsene lenger syd gjorde dette nødvendig, til stor overraskelse for nordmennene som ikke klarte å følge på.

RAKKESTAD 19. APRIL OG TOVERUD 20. APRIL

De to neste trefningene mellom nordmenn og svensker skjer ved Rakkestad gårdene (må ikke forveksles med Rakkestad kommune i Østfold) den 19. april og Toverud gård den 20 april. Hendelsene skjer med bare noen timers mellomrom og er i seg selv gangske like, men med to fullstendig forskjellige utfall.

Den 15. april rykket den 3. svenske brigade over grenas ved Ørje og gikk vestover mot Høland. De samlet seg ved Haneborg, der de forla hovedstyrken og hovedkvarteret. Det var 2. brigade som rykker over Kråkfoss med Lagerbring som sjef den 14. og besetter Haneborg den 16. Derfra rykker han sørover mot Høland for å linke opp med 3. brigade, hvilket skjer 18. Mørner rykker med tilsvarende styrke mot Blaker og besetter skansen den 17. Heyerdal og Veiby blir begge beordret frem fra Fetsund og skal sperre tilbake mot Haneborg, men prins Kristian August angriper i fronten og bataljon Meitzner over Glomma mot Blaker.

Grenaderbataljon Ditten, ledet av Major Ditten, samt to lette kompanier sto i veien for den svenske fremrykningen. Igjen trakk de seg tilbake, meldte fra bakover, drev oppholdende strid og gikk i stilling så langt inn som på vestsiden av Glomma. Ved fremrykningen sendt svenskene også soldater sørover til Høland og nordover til Blaker skanse.

For å møte svenskenes fremrykning, sendte prins Kristian August hele Holts brigade på nesten 2 200 mann nordover. Brigaden besto av en bataljon fra Søndenfieldske regiment, to regiment fra det Nordenfieldske, Jægercorpset og det ridende artilleriregiment.

Det ble gitt ordre om at Rakkestad-gårdene skulle besettes slik at veien tilbake for svenskene ble sperret. Kaptein Heyerdahl med to kompanier ble sendt dit. Major Weiby dro i retning Blaker med fem kompanier og 40 dragoner for å finne et passende sted å stoppe svenskene. Dette fant han på Toverud gård.På ettermiddagen den 19. kom kaptein Heyerdahl frem til Rakkestad gårdene med sin styrke. Grenaderene ble stilt opp med front mot sør, mens det lette kompaniet gikk i stilling litt lengre nord med front mot Haneborg.

Syd for Rakkestad opererte en styrke på ca 250 svenske jegere, infanterister og noen få husarer. De ble oppmerksomme på de norske styrkenes bevegelser og begynte å få dårlig tid med å komme seg tilbake til hovedstyrken. De rykket så fort de kunne mot Rakkestad-stillingene. På grunn av den høye snøen var mulighetene for ferdsel utenfor vei liten. De måtte derfor sprenge seg igjennom de norske styrkene. De samlet seg, og med høye hurrarop gikk svenskene på med Hussarene i spissen. De

FOR Å MØTE SVENSKENES FREMRYKNING, SENDTE PRINS KRISTIAN AUGUST HELE HOLTS BRIGADE PÅ NESTEN 2 200 MANN NORDOVER.

norske forsvarene avfyrte sine geværer for tidlig og mistet på denne måten muligheten til samlet ildkraft. En effektiv ild av denne typen bør avgis når fiendes er på rundt 30 meters hold. Da svenskene var på ca 30 meter, gikk det norske forsvaret i oppløsning. Ved synet av de angripende Hussarene trakk soldatene seg unna, og svenskene brøt igjennom stillingene. De fortsatte i høy hastighet gjennom gårdene og slapp unna og tilbake til hovedstyrken. Dette er et godt eksempelt på at datidens linje var helt avhengig av å holde hodet kaldt og slippe fienden innpå seg før de avga en samlet salve.

Da kan vi bevege oss nordover mot Toverud og se hvordan en liknende episode utspant seg. Ved Toverud hadde major Weiby utgruppert to grenaderkompanier mot øst, mot Haneborg, og tre musketerdivisjoner med fronten mot Blaker. Som reserve hadde han et skarpskytterdetasjement og en grenaderdivisjon plassert i midten. Han hadde utplassert feltvakter i alle retninger. Major Weibys styrke var større enn den som hadde ligget ved Rakkestad og dessuten hadde han hatt lengre tid på seg til å utgruppere styrkene sine.

En svensk styrke under oberstløytnant Mørner hadde kommet så langt som til Blaker, før de skjønte at de var avskåret fra den svenske hovedstyrken. De begynte derfor å rekke seg tilbake for å opprette forbindelsen igjen. Problemet var naturlig nok major Weiby og hans soldater på Toverud.

Da Mørners styrker når Toverud ved midnatt til den 20. april og finner veien sperret, bestemmer han seg raskt for å forsøke å sprenge seg igjennom. Med Hussarene i front angriper de hurtig og voldsomt. Major Weiby klarer å holde roen over avdelingene sine og soldatene opptrer disiplinert. De venter med å skyte til svenskene er så nærme at resultatet av bataljonsilden blir knusende. Svenskene forsøker flere ganger å bryte igjennom, men hver gang blir de slått tilbake. Mørner innser at det blir umulig å komme igjennom ved Toverud, og han overgir seg og sine styrker.

Tapene til svenskene var store. Vi vet ikke riktig hvor mange. På norske side meldes det ikke om drepte. Noen ble såret. Erfaringene fra disse to episodene den 19. og den 20. april er at bataljonens ildkraft hadde en knusende

Svensker som har kapitulert ved Trangen den 25. april 1808 (A. Bloch).

virkning hvis den ble samlet og når disiplinen i avdelingen var så god at alle ventet med å skyte til fienden var på kort avstand.

KAMPEN VED LUND 20. APRIL

Svenskenes 3. brigade hadde kommet over fra Töckmark i Sverige og over grensen den. 15. april. Den hadde fått bevege seg helt frem til bredden av sjøene ved Rødenes, Ødemark og Aremark uten særlig motstand. Her stanset de opp og spredte seg i flere mindre detasjement. Prins Kristian August var bekymret for situasjonen. Det var en fare for at 3. brigade kunne bruke veiene gjennom Rødenes eller over Ørjebro til å falle brigade Holst i ryggen på sin mars mot Høland. Hans egentlige ønske var å ta hele sin styrke og marsjere ned langs østsiden av sjøene og rulle opp den svenske brigaden.

Problemet var at situasjonen ved Kongsvinger var så usikker at han ikke kunne gjøre dette. Han rykket derfor selv frem til Blaker og sendte kaptein Zarbell med et skarpskytterkompani til Lund for å unngå å bli angrepet i ryggen. (Lund ligger rett øst for Hemnes kirke) Kaptein Heyerdahl ble sendt til krysset ved selve kirken. Her sto da to kompanier mot en hel svensk brigade. Kaptein Heyerdahl gikk frem til sin stilling, men da han fikk høre at svenskene var i fremmarsj valgte han å trekke seg tilbake til Fetsund. Kaptein Zarbell derimot fant sin tildelte stilling ved Lund allerede okkupert av et kompani av svenske jegere fra Södermanlands bataljon under kaptein Anderson. Kaptein Zarbell gikk umiddelbart til angrep og drev svenskene på flukt. Han besatte stillingen og ventet på motangrep. 5 kilometer syd for Lund, ved Opsal og Krok sto enda et svensk kompani i reserve. Etter en kort stund hadde svenskene samlet seg og gikk til angrep igjen. De ble kastet tilbake. Gang på gang angrep de stillingen til kaptein Zarbell, men til ingen nytte. Disiplinen til de norske soldatene var sterk, og kaptein Zarbell klarte å holde situasjonen under kontroll. Ingen skjøt før svenskene var på kloss hold. En velrettet salve møtte svenskene hver gang de prøvde seg. Mot slutten av dagen ga svenskene opp. Av de ca 100 mann som hadde angrepet, hadde 23 falt

og en stort antall blitt såret. På norsk side var den ingen døde, men noen få sårede.

TRANGEN 25. APRIL

Etter at Lierstillingene hadde falt i svenskenes hender, var situasjonen ved Kongsvinger festning truet. Dette visste både svenskene og nordmennene. Heldigvis ble svenskene avvist ved Lund. Den største faren var nå om svenskene skulle komme nordfra og fange festningen i en knipetangsmanøver. Det ble derfor viktig å hindre svenskene å komme forbi Flisa og sydover mot Kongsvinger. Oberst Staffeldt beordret så mange styrker som mulig til området Åsnes. Det ble antatt at svenskene ville forsøke å komme den veien, men helt sikker var han ikke.

Nordmennene gjorde forberedelser så godt de kunne. Isen på Flisa (som fremdeles var så tykk at den kunne bære menn) ble sagd opp på flere steder for å lage råk. I Trangen-passet ble det laget forhugninger. Forhugninger var nedhugde trær i brysthøyde (slik at en kunne skyte over) med toppen mot fienden - slik at det vanskeliggjorde deres fremrykning samtidig som den ga en viss form for beskyttelse. Dette ble gjort for å vanskeliggjøre en fremrykning for fienden og gi de norske soldatene åpent skytefelt. Trangen-passet er et trang defileet som ligger på sørøst siden av elva Flisa. Hvis en følger Flisa fra Åsnes kirke og mot svenskegrensen ligger Trangen-passet til høyre for en høyde som heter Kjellåsen. (se kart). Fortsetter en Flisa østover kommer til Nyen gård (det første målet for rekognoseringsstyrken som endte i slaget ved Skalbukilen). Nyen gård ligger på nordsiden av Flisa og på motsatt side ligger gården Gammelseter. Videre langs elva finner vi Skalbukilen på nordsiden, Utneset og til slutt Rønneseter, også denne på nordsiden av elva. Flisa renner ut fra Osensjøen lenger nord. Vemundsjøen er en forlengelse av Medskogsåa hvor vassdaget ender i Flisa. Altså elva fra Vermundsjøen er en sideelv til Flisa.

Sør for Flisa gikk det en vintervei som i dag er merket med "Veien over tolvmilsskogen" (eller Baltebølveien som den også heter). I 1808 var denne veien smal og ikke noe ideell fremkomstvei for en militær avdeling.

På svensk side av grensen, ved Midtskogen, sto Oberst Gahn med ca. 540 mann. Av sin overordnede, general Armfeldt, hadde han ordre om å bryte igjennom til Flisa og trenge frem til Glomma - for så å marsjere sydover mot Kongsvinger.

Kvelden den 24. april begynte nattmarsjen over grensen. Planen var å trenge lengst mulig inn i løpet av natten for å komme overraskende på nordmennene. Han valgte å krysse Vermundsjøen i det nordligste hjørnet for så å gå på den primitive veien på sørsiden av Flisaelva. Etter kort tid ble styrken oppdaget av de norske forpostvaktene på Utneset. Fremrykningen ble oppdaget da posteringen sendt ut feltvakten på Utneset, derfra til Forpostkompaniet på Nyen. De trakk seg ordnet tilbake mot Nyen

MOT SLUTTEN AV DAGEN GA SVENSKENE OPP. AV DE CA 100 MANN SOM HADDE ANGREPET, HADDE 23 FALT OG EN STORT ANTALL BLITT SÅRET. PÅ NORSK SIDE VAR DEN INGEN DØDE, MEN NOEN FÅ SÅREDE.

STAFFELDT VAR ENGSTELIG FOR AT SVENSKENES HOVEDANGREP VILLE KOMME PÅ NORDSIDEN AV FLISA SOM DET HADDE GJORT TIDLIGERE, OG AT FREMRYKNINGEN PÅ SYDSIDEN VAR EN AVLEDNINGMANØVER.

mens de holdt øye med svenskenes fremrykning på sydsiden av elva. Nyen ble aldri forlatt, og det var her Saffeldt kom frem med hovedstyrken over tid. På samme måte som ved Skalbukilen, noen dager før, kom det til skuddveksling. De meldte tilbake med ilbud til Staffeldts hovedkvarter på Bjørneby, et par mil lengre bak, før de trakk seg tilbake. Svenskene var nå oppdaget. Oberst Staffeldt fikk meldingen tidlig på morgenen den 25. april. Meldingen gikk ut på at det var en betydelig svensk styrke på vei. Han beordret straks to grenaderdivisjoner, under kaptein Næglers kommando, til å bemanne forhugningene ved Trangen. Resten av hovedstyrken skulle rykke frem og besette stillinger ved Nyen.

Svenskene marsjerte frem langs den trange veien. De møtte liten eller ingen annen motstand enn de fremskutte posteringene. De norske vaktene på Utneset fulgte svenskene med vaktsomt blikk. Svenskene vandret lengre og lengre inn i fellen til Staffeldt. Da svenskene var kommet over eleven plassert de en vaktstyrke på 40 mann på Gammelseter (sør for elva) for å unngå å bli falt i ryggen.

Staffeldt var engstelig for at svenskenes hovedangrep ville komme på nordsiden av Flisa som det hadde gjort tidligere, og at fremrykningen på sydsiden var en avledningmanøver. Etter å ha forsikret seg at så ikke var tilfelle, ga han ordre om angrep i svenskenes rygg under ledelse av major Ræder, sjef for grenaderbataljonen. Elverumske skiløperkompani ble sendt østover på nordsiden av elva for å sikre området for angrep.

Det Hoffske Skiløperkompani og de trønderske skarpskytterne gikk til angrep over elva fra Nyen og rett på de svenske stillingene på Gammelsæter. Det var disse to kompanier som jaget den svenske arrieregarden. Kapteins Knoffs 2. grenaderdivisjon angrep langs veien etter skiløperene med Stangs 3. divisjon hakk i hel. Svenskene ble straks kastet ut av stillingene og trakk seg tilbake etter sin hovedstyrke ved Trangen-passet.

Litt i forkant av dette hadde svenskene kommet frem til Trangen og Næglers grenaderer og kastet seg inn i et angrep - etter hvert med hele styrken. Styrkeforskjellen her var til svenskenes fordel, og nordmennene begynte å vike. Etter en lang ildduell forsøkte oberst Gahn å sende en styrke ut på sin venstre fløy for å omgå forhugningen i Trangen-passet. Dette var kaptein Knorrings detasjement. De ble møtt av en norsk styrke, og styrkene ble isolert fra sine respektive hovedstyrker under resten av slaget.

Da hørtes skudd bakfra og Oberst Gahn forstår at hans styrker på Gammesæter blir angrepet. Etter noe betenkningstid gir han ordre om å snu - for å slå seg ut mot Sverige. Med jegerne i front stormer han bakover samme veien han hadde kommet. .Nordmennene som var på vei ut av sine stillinger ved forhugningene i Trangen, ser at svenskene snur og de besetter sine tidligere stillinger igjen.

Svenskene møter ganske snart Ræders fremste avdelinger og besetter den høyden som i dag kalles ”Svenskehaugen” med ett kompani - samtidig som jegerne fortsetter fremrykning mot Gammelseter. Ca 250 meter nord for Svenskehaugen er det stopp. To grenaderdivisjoner står gruppert på linje og avgir rettede salver mot svenskene. Svenkene grupperer for angrep og forsøker å slå seg ut. Det lykkes hele to ganger å presse grenaderene tilbake - de blir jaget frem igjen av sine offiserer med dragne sabler. Men da står den røde linjen fast. Svenskenes støttepunkt på haugen var deres fastpunkt i striden, men var for langt vekk til at ilden derfra kunne innvirke på Ræders linjer.

Det er i denne fasen at en av norsk militærhistories mest kjente skikkelser trer frem. Kaptein Nicolai Peter Dreyer fra 2. Trondhjemske infanteriregiment sto opp på en stor stubbe midt i slagfeltet og skjøt på de angripende svenskene. Noen av hans menn sto under stubben og sendte han ladde våpen. Han ble truffet flere ganger, hele syv er det flere kilder som sier, før han falt ned. Hans uredde opptreden oppildnet nordmennene og hans opptreden gikk ikke upåaktet hen hos svenskene heller. Naturlig nok gjorde han seg til en ypperlig blink - og det måtte gå galt.

Kaptein Nægler, etter igjen å ha besatt forhugningene i Trangen, hører nå kamplarmet 2 km lenger nord og skjønner at svenskene er i kamp med Staffeldts hovedstyrke. Etter noe betenkningstid setter han igjen en mindre styrke, mens han med hovedstyrken setter i stormløp i den retningen svenskene forsvant. Nå kommer svenskene under dobbelt ild.

Den staute norske infanterist mot den forfyllede svenske soldat. Plakat brukt til propagandaformål.

Oberst Gahn var på dette tidspunktet lite mobil. Han hadde en gammel skade som hadde gått opp, og han var liggende på en slede der han ropte ut sine ordre. Svenskene som nå er presset fra begge sider og har samlet sine ennå strisdyktige på "Svenskehaugen" forsøker å bryte ut av høyden med bajonettene på.

I slagets siste fase gjaller plutselig skiløpernes hornsignaler i flanken. Det er kaptein Arntzen med sine Hoffske skiløpere som etter en flankebevegelse har kommet fram og stormer nå inn på de dødstrette svenskene.

De norske styrkene som hadde omringet høyden var nå så tallmessig overlegne at alt håp er ute for svenskene. Da deres desperate forsøk på å bryte ut ikke nytter, beordrer oberst Gahn de svenske tamburene (trommeslagere) til å slå chamade (overgivelse).

Svenskene overga seg og ble samlet sammen på vestsiden av veien. Den svenske styrken under kaptein Knorrig som opererte i Trangens østre flanke, slapp unna og kom seg over til Sverige. Tapstallene ble oppgitt til å være 27 døde og 57 sårede på svensk side, mens 16 døde og 52 sårede på norsk side. I tillegg døde flere på begge sider av sårene de hadde fått i dagene som fulgte. En av disse var kaptein Dreyer som døde på Sønsterud gård fire dager etter slaget.

Etter slaget ved Trangen var svenskenes styrker i Dalarna tilintetgjort, og Staffeldts styrker ble trukket ned til Kongsvinger. Hit kom også en del av de Seues tropper.

Situasjonen i områdene syd for Kongsvinger begynte nå å bli prekære for befolkningen. De svenske soldatene levde på området og de tok ut så mye at det var fare for hungersnød både bland befolkningen og soldatene. Skulle de norske soldatene rykke inn i dette området, måtte de ha med seg forsyninger. Mangel på hester var det, og derfor antok den norske hærledelsen at de skulle kunne drive krig i fem dager, eller så lenge en soldat kunne bære sine egne forsyninger. Dette begrenset naturlig nok mulighetene til strid. Samtidig var det viktig at ikke svenskene ble stående så lenge at de kunne få tilført større mengder med forsyninger og soldater fra Sverige. Ryktene svirret om at det hadde kommet engelske tropper til Göteborg, noe nordmennene var lite interessert i å sloss mot.

Det var på tide at nordmennene gikk over på offensiven.

Kampene ved Prestebakken (av A. Bloch).

OM KVELDEN DEN 4. MAI BLE KAPTEIN ZARBELL FRA NORDENFJELDSKE REGIMENT SENDT MOT GÅRDEN OPSAL. HER VISSTE MAN OM AT DET LÅ CA 150 MANN AV 1. SÖDERMANLANDS BATALJON BAK EN STERK FORHUGNING. DE BEVEGET SEG I EN STOR SLØYFE RUNDT FORHUGNINGEN I HÅP OM Å IKKE BLI OPPDAGET.

ØRJE 4. MAI

Den 3. svenske brigade hadde satt deg fast ved Ørje og særlig på østsiden av Rødenessjøen. De hadde laget forhugninger og skanser på flere steder. Det var naturlig nok et sterkt ønske om å fordrive de svenske styrkene og om ikke annet finne ut av deres stridsevne. Major Krebs fikk derfor ordre om å gå mot svenskene. Han hadde kommandoen over tre kompanier av norske jægerkorps, fire grenaderkompanier, Nordenfjeldske skarpskyttere, en divisjon av 1. Akershusiske og Smålendske dragoner. De skulle gå over broen ved Lund.

Om kvelden den 4. mai ble kaptein Zarbell fra Nordenfjeldske regiment sendt mot gården Opsal. Her visste man om at det lå ca 150 mann av 1. Södermanlands bataljon bak en sterk forhugning. De beveget seg i en stor sløyfe rundt forhugningen i håp om å ikke bli oppdaget. På morgenkvisten fikk de kontakt med svenskene - som åpenbart visste at de kom. Kaptein Zarbell levde opp til sitt rykte og gikk umiddelbart på i stormangrep. Angrepet lyktes ikke, da svenskene var for sterkt befestet. Da dukket Krebs opp med sin hovedstyrke og med nytt mot gikk hele styrken på. Svenskene holder stand. Da kommer jegerløytnant Haxthausen i spissen for sine folk stormene, løytnantene Hegge og Gerner følger på. Stormangrepet er så voldsomt at svenskene blir kastet tilbake fra sine stillinger. Så voldsomt gikk de på at de også i samme angrep kastet reserven i de bakenforliggende stillingene tilbake. Svenskene trakk seg tilbake til nye stillinger ved Krok på sørsiden av Opsalelva. Det tilbaketrekkende svenske kompaniet fikk her forsterkninger av sin bataljon. Stillingen var veldig sterk og et frontalangrep over elva var nytteløst.

En av jegerne i kaptein Butenschøns kompani ved navn Lars Opsal, lokalkjent i området, viste kompanisjefen en vei over elva litt bortenfor skansen. Her klarte soldatene å vade over. Foran seg hadde de nå en bratt skrent hvor svenskene lå på toppen. Major Krebs kom løpende frem for å se etter Butenschøns kompani og blottla seg for svensk ild. Kulene hvinte rundt ørene på han. Han sto fast og han ropte til svenskene: ”Skyter saa mange paa én mand da?” Krebs hevdet senere at svenskene virket litt brydd for dette og ilden opphørte. Løytnant Hegge så sin major stå utsatt til og samlet raskt sine folk til angrep. Sammen med løytnantene Haxthausen, Rustad og Gerner og deres avdelinger stormet de fire rett på svenskene. De følte seg nå truet fra to kanter – frontalt og i flanken av Butenschøns avdeling - og de trakk seg tilbake. De tilbaketrekkende svenskene satte seg fast på ny ved gården Jåvel. På samme måte som tidligere gikk nordmennene på med bajonett og drev svenskene ut av stillingene etter et par tilbakeslag. Ferden bar videre til Slupstad der svenskene fikk ytterligere forsterkninger og satte seg fast. Ingenting så nå ut til å stoppe de norske soldatene. Svenskene ble på nytt kastet ut og trakk seg tilbake til Askerud gård. Her stanset Krebs angrepet. Hans soldater hadde sloss i over seks timer og begynte å bli utslitt. De norske styrkene hadde rykket raskt frem og dette ga prins Kristian August bekymringer for at styrken skulle omringes. Han ga derfor ordre til Krebs om å trekke seg tilbake. Det gjorde de i all stillhet.

Her ser en gode eksempler på hva mobilkrigføring kan gjøre i en krigføring som var mer basert på statisk taktikk. Med ild og bevegelse klarer en angripende styrke å presse en jevnbyrdig styrke tilbake til tross for at denne sitter i godt beskyttede stillinger.

Det neste angrepet kom den syvende mai på morgenen. Da angrep major Fischer med fjerde jegerkompani og to kompanier av Nordenfjeldske regiment forskansningene ved Ørje bro. Svenskene ble fullstendig tatt på sengen og rakk med nød og neppe å trekke seg tilbake over elva. I frykt for at nordmennene skulle sette inn et stormangrep, brant de broen over elva. Svenskene var raske med å bygge skanser for å befeste sin stilling på østsiden av elva. Nordmennene angrep ikke noe mer og hadde i grunnen bare oppnådd å få svenskene til å befeste området enda sterkere.

Etter at svenskene tok Lier-stillingene, begynte de en omfattende utbygging i området. Det snudde om på Lier-stillingen slik at den vendte nord. De bygget forhugninger og skan-

Slaget ved Berby 12. september 1808.

ser ved Rastad, i området mellom Digersjøen og Vingersjøen og langs elva Skinnarbølåa. Vi befinner oss nå i området sørøst for Kongsvinger mot svenskegrensen. Svenskene truet norske bønder til å gjøre de tyngste jobbene under utbyggingen rund Skinnarbølåa. Langs denne ble det bygget mange forskansninger og forhugninger.

MOBEKK 18. MAI

Nordmennene hadde en formidabel jobb foran seg for å kunne rydde området for svensker. Planen var å angripe den 18. mai nordfra med tre kolonner og samtidig foreta et skinnangrep fra vest mot Rastad – Lier området. Håpet var at Lier-stillingene skulle oppgis. Angrepet satte i gang, og svenskene trakk seg raskt tilbake til Lier, men ikke lenger. Håpet hadde vært at svenskene skulle trekke styrker ut av skansene mellom Vingersjøen og Digersjøen, men så skjedde ikke. I tillegg til disse problemene slet nordmennene med å føre frem sitt artilleri. Det var svært bløtt overalt, og veiene var så å si ikke fremkommelige. Angrepet startet mot Skinnarbøl og Skandsgården to timer for sent. Av fremkommelighetsgrunner var ikke styrkene

DE DISKUTERTE LITT FREM OG TILBAKE FØR DE BLE ENIGE OM EN VÅPENHVILE. OBERST POSSE LOT KREBS HILSE PÅ SINE OFFISERER. DETTE KAN VIRKE UNDERLIG FOR OSS, MEN PÅ DATIDENS GENTLEMANSMANERER VAR DETTE SLETT IKKE UVANLIG.

på plass før kl. 13.00. Dette gjorde, hevder noen kilder, at angrepet kom midt i vaktavløsningen. På dette tidspunktet var det dobbelt så mange soldater i skansene som vanlig. Første kolonne med Kaptein Jürgensen angrep Skandsgården med det Lerdalske lette kompani og det Hoffske Skieløberkompani. Kaptein Nægler som kolonne to skulle støtte dette angrepet og sørge for å rydde av veien forposter med en trøndersk grenaderdivisjon og deler av en trøndersk skarpskytterdivisjon. Svenskene rømte for Skandsgården og stakk over elva til Overud gård og rev broen etter seg. Her ble styrkene stående med en elv i mellom seg.

Samtidig med dette skulle den tredje kolonnen under oberstløytnant Ræder som besto av en grenaderdivisjon, det Elverumske skiløberkompani og 100 mann fra den trønderske skarpskytterdivisjonen, angripe Mobekk-skanse. Mobekk lå en del lengre sørøst enn der de to andre kolonnene angrep. Planen var at de skulle ta seg frem via skogstier helt frem til Digersjøens vestbredde og krysse elva ved demningen for å å angripe skansen bakfra. Problemet var at Ræder hadde benyttet seg av en lokalkjent kone. Hun var muligens lokal, men ikke særlig kjent. Hun ledet Ræder og hans menn rett på Mobekk-skanse. Noe som satt han i en svært vanskelig situasjon. Han valgte da å omgruppere sin styrke og gå til angrep.

I prinsippet skulle man aldri angripe en skanse av denne typen uten først å ha lagt en kraftig artilleriild på den. Artilleri fantes ikke, og derfor måtte angrepet gjennomføres uten. Nordmennene angrep med stormformasjon, men svenskenes ild ble for kraftig og de ble drevet tilbake til tross for at Lædølene kom til unnsetning etter å ha sikret seieren lenger vest mot Overud.

Ræder plasserte ut en del skyttere på takene på Mobekk gård, men avstanden var over 100 meter og effekten var liten. I neste angrep forsøkte nordmennene å omgå venstre fløy av skansen. De forsøkte å holde seg utenfor skuddhold av de svenske geværene. Det ble forsøkt å vade over elva for å komme bak stillingen, men på grunn av høy vannføring lyktes ikke dette. De trakk seg tilbake og forsøkte et nytt angrep, denne gangen på høyre side. De angrep igjen i et kombinert frontal- og fløyangrep. Heller ikke dette ga resultater. Det kom til en ildduell mellom de to styrkene. Husene på Mobekk begynte å brenne og situasjonen ble vanskelig for de norske soldatene. Ræder bestemte seg derfor for retrett. Svenskene forsøkte å forfølge, men ble kastet tilbake. Resultatet ble 8 døde og 30 sårede nordmenn, mens svenskene mistet 30 døde og sårede. Dette var et hardt slag for

TO STORE KOLONNER MED SVENSKER RYKKET NORDOVER MOT BERBY. DEN ENE OVER TYSLINGMOEN FRA VEST PÅ OMTRENT 400 MANN OG DEN ANDRE LANGS HOVEDVEIEN FRA SYD NEDOVER LANGS ELVA MOT BERGBY MED OMTRENT 900 MANN. DETTE VAR EN FORMIDABEL STYRKE.

de norske styrkene. De 'hadde vunnet flere slag men i dette tilfelle hadde mange ting gått veldig galt.

Etter kampene i Rødenes og omkring Kongsvinger, endret krigen karakter. Svenske trakk hovedstyrken sin tilbake. Både Lier-stillingene og Mobekk-skanse ble oppgitt. Det eneste området der det fremdeles var svensker, var helt syd i Østfold. Området Rødenes og Ørje og Enningdalen med hovedforskansninger på Prestebakken og Berby. Den eneste aktiviteten i områdene langs grensen i denne perioden, var stridspatruljer og enkelte mindre trefninger.

PRESTEBAKKEN 10. JUNI

I starten av juni vokste ønsket om å få kastet svenskene helt ut av Norge. Angrepet skulle gå mot Rødenes og Ørje, men da svenskene plutselig trakk seg ut fra dette området også, sto de bare igjen i Enningdalen.

Angrepet startet den 10. juni. Angrepsstyrken ble det i tre kolonner. Den første under kaptein Huitfeldt med ca 230 mann fra Søndenfieldske gevordne infanteriregiment og noen landvernssoldater. Disse skulle angripe Prestebakken fra vest. Andre kolonne under løytnant Thambs med ca 540 mann også fra Søndenfieldske gevordne infanteriregiment, samt noen landvernssoldater. Disse skulle angripe Prestebakken fra øst og syd. Den tredje kolonnen var under lt Spørck som ble avdelt fra Thambs avdeling og rykket frem østenfor kirken og angrep fra Syd. Lt. Magnussen skulle ro sørover Iddefjorden og gå i land syd for Bergby hvor han med en noe broget forsamling på rundt 100 mann og artilleri skulle foreta et avledningsangrep på Berby slik at det ikke ble sendt forsterkninger til Prestebakken. Skinnangrepet lytes, og det kom aldri noen forsterkninger til Prestebakken.

De to norske kolonnene beveget seg mot Prestebakken natten til 10. juni. De svenske forpostene klarte ikke å melde tilbake til hovedstyrken at nordmennene var i anmarsj. Plutselig dukket nordmennene opp fra fem–seks steder samtidig. Svenskene ble overrumplet og trakk seg ut av stillingene og inn på kirkegården på Prestebakken. Her forskanset de seg bak steingjerdene. Nordmennene angrep og de svenske styrkene ble splittet. 150 mann klarte å rømme fra kirkegården under angrepet, men de ble stoppet av løytnant Heide med 60 mann som sperret veien mot Berby. Kampene hadde vært harde og resultatet var 12 døde og sårede nordmenn, mens svenskene mistet 60 døde og hardt skadde, 34 lettere sårede og hele 361 mann tatt til fange. Total hadde nordmennene uskadeliggjort 455 mann.

På sommeren ble det rolig. Nordmennene fortok noen streiftog inn på svensk side av grensen uten særlige resultater.

BERBY 12. SEPTEMBER

Den siste store trefningen i denne krigen skjedde ved Berby. Denne gangen var det svenskene som angrep. Selv om svenskene i ettertid har hevdet at det dreide seg om en væpnet rekognosering, utviklet det seg til å bli noe mye større. En styrke på rundt 200 mann under major Krebs sto som forpost ved Berby. I tillegg til soldatene hadde han også to amusetter til disposisjon. Styrken besto, foruten jegerkorpset, av grenaderer fra Bergenhus og soldater fra Nordenfieldske og Søndenfieldske regimenter. Alle veier mellom Norge og Sverige var dekket av norske posteringer. Løytnantene Birch, Mund og Smith hadde kommandoen over disse.

To store kolonner med svensker rykket nordover mot Berby. Den ene over Tyslingmoen fra vest på omtrent 400 mann og den andre langs hovedveien fra syd nedover langs elva mot Bergby med omtrent 900 mann. Dette var en formidabel styrke.

Halv åtte på morgenen fikk Krebs melding om at svenskene kom både fra syd og vest. Han sendt 60 jegere under Butenschøn frem til forposten til Smith. Disse var på plass før svenskene fikk kontakt med nordmennene. Da svenskene kom mot de norske stillingene, lå tåka tett over dalen. Dette gjorde at det var vanskelig å anslå hvor stor styrken var. Nordmennene forsøkte et stormangrep med bajonett, men ble drevet tilbake. De trakk seg tilbake mot Berby.

Major Krebs kom til med sin styrke og

amusetter. Han stilte dem opp bak en steinmur og utgrupperte jegerne på fløyene og grenaderene i midten. Kanonene var i sentrum. Tåken lå fremdeles over området, men det kom til skuddveksling både med gevær og kanon. Resultatet av skytingen var uklar på grunn av kruttrøyk og tåke. Overmakten ble for stor for Krebs-styrker. Svenskene angrep med voldsom kraft og han besluttet å trekke styrkene sine nordover. På den veien tilbake måtte de over en bro. Det ble en stund kaotisk ved broen og flere av soldatene måtte vade over. Vel over på den andre siden gikk de på nytt i stilling og ventet på svenskene. I tilbaketrekningen hadde en av Krebs amusetter gått tapt og dette ergret han veldig. Å tape en kanon var svært alvorlig og ble betegnet som en stor seier for de som tok den.

Svenskene forsøkte to ganger å storme over broen, men ble begge ganger avvist. Klokken 12.00 dukket plutselig den svenske obersten Posse opp. Han forlangte våpenhvile og å få snakke med major Krebs. De diskuterte litt frem og tilbake før de ble enige om en våpenhvile. Oberst Posse lot Krebs hilse på sine offiserer. Dette kan virke underlig for oss, men på datidens gentlemansmanerer var dette slett ikke uvanlig. Svenskene trakk seg tilbake med nordmennene i hælene. Tapene ved Berby ble store. Hele 50 døde og sårede svensker og 25 døde og sårede nordmenn.

Utover på høsten blir det stille ved grensen. Svenskene ønsker fred med nordmennene. Til tross for at de hadde hele 23 000 mann under våpen mot de norske 5 -6 000 mann kan dette virke underlig. Situasjonen i Sverige var lik den som var i Norge. Hungersnød og mangel på det aller meste folket trenger til livsopphold gjorde at prins Kristian August inngikk fred med svenskene mot kongens vilje.

Kampene mellom Norge og Sverige hadde krevd over 400 norske liv. Tapene på svensk side var større, hvor mye vites ikke. Selv om det var to relativt små hærer, sett i forhold til datidens hærer i Europa, var kampene dramatiske nok. Norge sloss for ikke å bli okkupert av et naboland, dette handlet om vår frihet. Slagene var vel heller ikke av de største og voldsomste. For de som opplevde dem, var de klart skremmende og satte spor for resten av livet. Til tross for sin dårlige utrustning, proviantering og krigserfaring viste disse soldatene at det nyttet. Det nyttet å ta opp sitt våpen, lære å bli kommandert og sloss, for til slutt å vinne den seier landet trengte.

Nå hadde det seg slik at danskekongen ville ikke noen fred. Han beordret prinsen til å angripe, men prinsen nektet. Han brukte nå tiden i sitt hovedkvarter i Christiania til å sørge for forsyninger og få orden på styre og stell.

Marskalk Jean Baptiste Bernadotte i fransk uniform (etter et maleri av François Joseph Kinson, 1804).

Forholdet mellom kongen og prins Kristian August ble naturlig nok ikke spesielt godt av dette. I 1809 ble han tilbudt å bli tronearving til Sverige – noe han takket ja til. Sett i dagens lys er det vel litt underlig, men det fungerte slik den gangen. Hans videre skjebne er ikke så lystig. Han fikk slag og falt av hesten. Det ble etter hvert klart at han var syk på grunn av hans anstrengelser under felttoget i Norge. Ryktet om snikmord verserte lenge og som verste resultat at den svenske riksmarskalken Aksel von Färsen ble lynsjet til døde ved hans begravelse i Stockholm.

Svenskene sto nå atter en gang uten tronearving. Etter en lang prosess falt valget på den franske generalen Jean Baptist Bernadotte – en av Napoleons marskalker. Han takket ja og ble senere Karl XIV Johan og konge av Sverige – Norge i 1818.

Dette felttoget var en stor oppmuntring for nordmennene. Vi kunne klare oss selv. Og dette ble kanskje den første erfaring som til slutt endte med unionsoppløsningen i 1905.

Tegning av Karl XIV Johan (da han var prins) – som måtte erobre Norge da nordmennene ikke vil gi fra seg landet.

SOMMERKRIGEN

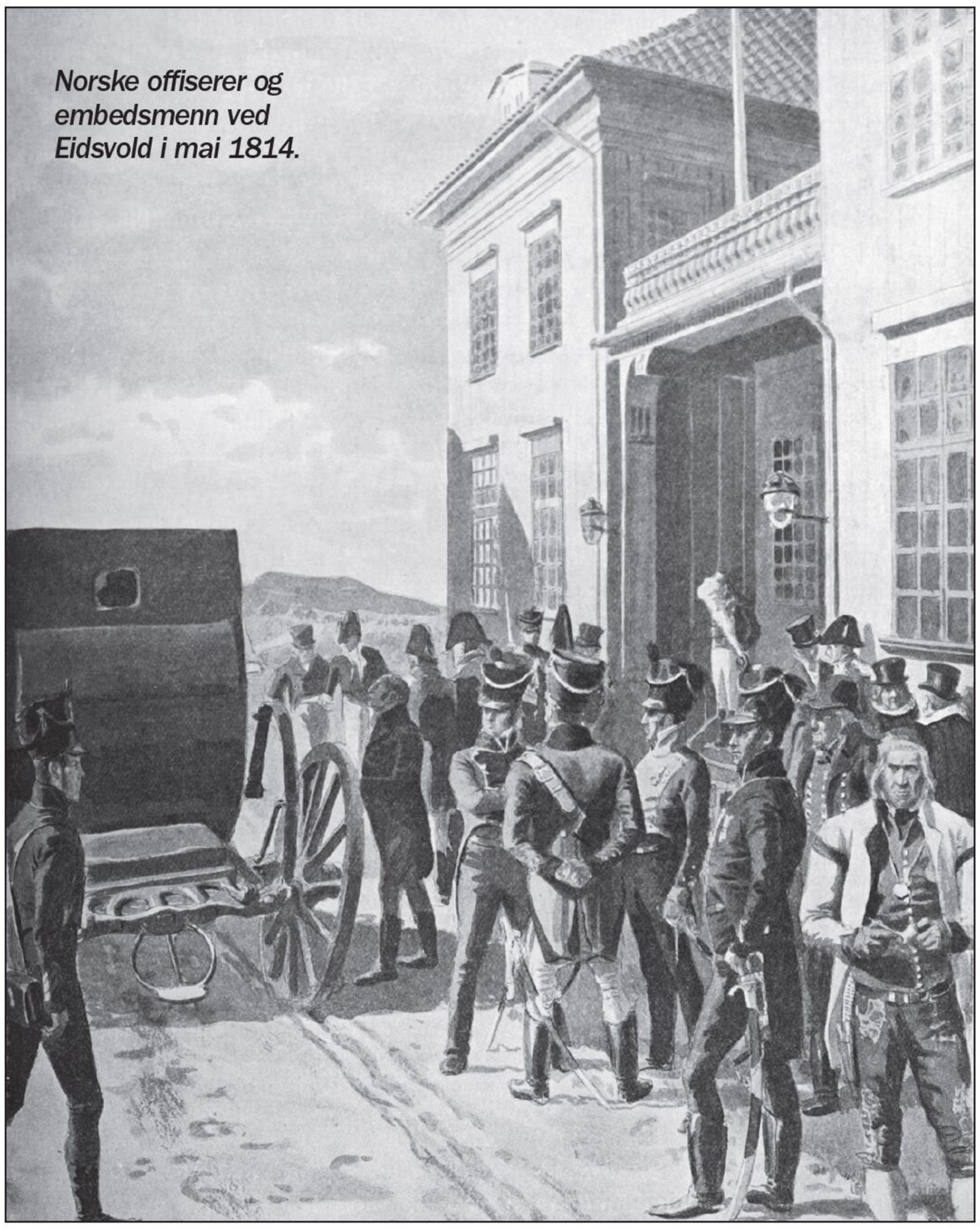
MELLOM SVERIGE OG NORGE I 1814

Da Kielfreden ble undertegnet i januar 1814, måtte Danmark avstå Norge til Sverige. Dette var prins Christian Frederik og nordmennene lite interessert i. I løpet av noen hektiske vårmåneder skaffet Norge seg en ny grunnlov og valgte den danske prinsen til konge.

Det tok ikke lang tid før prinsen av Sverige – Jean Baptiste Bernadotte – vendte sine styrker mot Norge for å ta det som rettmessig tilhørte hans rike. Krigen ble kort, og Norge tapte på slagmarken, men vant sin egen grunnlov og selvstendighet i unionen som skulle vare fram til 1905.

Etter Christian Augusts død falt valget av nytt svensk kronprinsemne på prinsen av Ponte Corvo, marskalk Jean Baptiste Bernadotte, en av Napoleons fremste generaler. Bernadotte ønsket å bli både kronprins og senere svensk konge etter den senile Karl 13. Han lovet å dekke den svenske statsgjelden med sin personlige formue og å konvertere fra katolisisme til protestantisme. At han bare to år tidligere på Jylland hadde ledet en spansk armé som ventet på å angripe Sverige, var glemt. Svenskene trengte en handlekraftig ny leder og håpet nok også at Bernadotte kunne ta tilbake Finland, som hadde gått tapt til russerne i 1809. I 1810 var Russland og Frankrike allierte, men Bernadotte visste at Napoleon var lite fornøyd med sin russiske allierte og at han ville gå til krig i nær framtid. En krig åpnet nye perspektiver.

Ved å alliere seg med Frankrikes fiender ville han få ryggdekning for sin nye plan: å ta Norge fra Danmark. Bernadotte lovet russerne at de skulle få beholde Finland bare de ville støtte erobringen av Norge. I 1812 kom krigen, slik Bernadotte hadde forutsett, og i 1813 deltok svenske tropper i koalisjonen mot Napoleon. Den besto av England, Preussen, Russland og Østerrike. Men han lot ikke sine soldater rykke inn i selve Frankrike, rett og slett fordi den nye og snarlige kongeverdigheten i Sverige hadde økt ambisjonene: Han ville heller bli konge av Frankrike etter Napoleons endelige fall. I januar 1814 slo Bernadotte danske styrker i Nord-Tyskland og tvang danskekongen Frederik 6. til å avstå Norge ved freden i Kiel. Paragraf 4 i fredsavtalen var den viktigste. Der ble det slått fast at hele Norge for framtiden skulle tilhøre kongen av Sverige med full eiendomsrett og suverenitet og danne et kongerike forent med det svenske. I klartekst: Norge skulle ikke bli innlemmet i Sverige, men bli styrt eneveldig av den svenske kongen. Nyheten om Kielertraktaten nådde Norge og stattholderen Christian Frederik, kong Frederik 6.s fetter og tronfølger. Han besluttet å gjøre opprør. Resten av tiden fram til 17. mai er Danmark. Bernadotte lovet russerne at de skulle få beholde Finland bare de ville støtte erobringen av Norge. I 1812 kom krigen, slik Bernadotte hadde forutsett, og i 1813 deltok svenske tropper i koalisjonen mot Napoleon. Den besto av England, Preussen, Russland og Østerrike. Men han lot ikke sine soldater rykke inn i selve Frankrike, rett og slett fordi den nye og snarlige kongeverdigheten i Sverige hadde økt ambisjonene: Han ville heller bli konge av Frankrike etter Napoleons endelige fall. I januar 1814 slo Bernadotte danske styrker i Nord-Tyskland og tvang danskekongen Frederik 6. til å avstå Norge ved freden i Kiel. Paragraf 4 i fredsavtalen var den viktigste. Der ble det slått fast at hele Norge for framtiden skulle tilhøre kongen av Sverige med full eiendomsrett og suverenitet og danne et kongerike forent med det svenske. I klartekst: Norge skulle ikke bli

Norske offiserer og embedsmenn ved Eidsvold i mai 1814.

HVALER-OMRÅDET VAR STRATEGISK VIKTIG AV FLERE GRUNNER. IKKE MINST LÅ DET NÆR STRÖMSTAD OG DYNEKILEN. DESSUTEN BESKYTTET ØYENE INNSEILINGEN TIL IDDEFJORDEN OG DEN STERKE FREDRIKSTEN FESTNING.

innlemmet i Sverige, men bli styrt eneveldig av den svenske kongen. Nyheten om Kielertraktaten nådde Norge og stattholderen Christian Frederik, kong Frederik 6.s fetter og tronfølger. Han besluttet å gjøre opprør. Resten av tiden fram til 17. mai er Bernadotte var tilbake i Sverige 29. mai 1814.

Nå skulle Norge få angre sitt opprør mot Kielertraktaten og sitt ulovlige kongevalg – det militære oppgjøret sto for døren. Sverige ville vinne, med hele Europa bak seg. Men han hadde dårlig tid og hisset seg svært opp over tanken på «le diable prince danois», Christian Frederik. Bernadotte skal i raseri ha uttalt at han var villig til å føre krig i tusen år og ofre halve Sveriges og Norges befolkning, for deretter å gjennomføre unionen selv om landene bare ville bli ødemark. Men det franske raseriet la seg snart, og mer konkrete planer kunne bli lagt. Jean Baptiste Bernadotte var en forsiktig general.

Han ville ha en overlegen og rask seier over de loslitte norske styrkene, og han planla å bruke alle midler han disponerte. Han måtte gjøre det alene ettersom kong Karl 13. var ubrukelig. Karl 13. hadde kommet til tronen i 1809 som en yngre bror av Gustav 3. og 1814 var han 68 år gammel. Han ble betegnet som senil eller i det minste svært søvnig. Etter at Bernadotte ble hans adoptivsønn og svensk kronprins, nå under navnet Karl Johan, skal kongen ha sittet med regjeringspapirer på sitt kontor, sovnet, glidd av stolen og havnet under bordet. Han ble funnet av vakthavende offiser, som skal ha utbrutt: «Å Herre Gud, ligger Deres Majestet der og regjerer?» Karl Johan måtte planlegge alene. Det var flere måter å erobre Norge på: 1. ved å angripe Trondheim. 2. ved å angripe Christiania fra Värmland og 3. ved å angripe Christiania sørfra, der han visste at de norske styrkene var konsentrert. Det siste alternativet ble valgt. For å gjennomføre planen måtte først Hvaler-øyene bli satt ut av militær funksjon. Hvaler-området var strategisk viktig av flere grunner. Ikke minst lå det nær Strömstad og Dynekilen. Dessuten beskyttet øyene innseilingen til Iddefjorden og den sterke Fredriksten festning. Hvaler-øyene beskyttet også Glommas munning og dermed Glomma-linjen, nordmennenes naturlige forsvarslinje mot øst. I tillegg skulle Hvaler-øyene være en framskutt forsvarsbase for Fredrikstad festning. Norges forsvar besto sommeren 1814 av til sammen 25 000 mann, delvis dårlig utrustet og med utbredt mangel på kamperfaring. Forsvaret baserte seg på Hvaler-øyene og på utplasserte hæravdelinger på hver side av Christianiafjorden. Som sikkerhet mot et svensk angrep – ikke mot Hvaler, men mot vestsiden av fjorden – ble de norske sjøgående fartøyene plassert i området Tjøme–Frederiksvern. Norge hadde i 1814 ingen linjeskip eller fregatter, bare orlogsbrigger. Disse briggene kan sammenlignes med små fregatter. De var om lag 29 meter lange, hadde et deplassement på omtrent 330 tonn, et mannskap på 100 og et skyts på 18 18-punds kanoner, litt under halvparten av skytset på en fregatt. Det svenske angrepet ble iverksatt om morgenen 26. juli. De første sjøstyrkene gikk ut fra Strömstad med ett klart mål – Hvaler-øyene, der de også var ventet. Kommandørkaptein Thomas Fasting hadde 33 kanonsjalupper og sju kanonjoller til sin disposisjon. Disse var utplassert i Skjærhalden og Helleskilen på Kirkøy, ved Røed og Negården på Søndre Sandøy og i Gravingsundet på Nordre Sandøy.

Maleri av prins Christian Frederik av Danmark-Norge.

I tillegg var det montert provisoriske landbatterier på disse tre øyene og på Arisholmen. Det første svenske angrepet ble hindret av regn og vindstille forhold, og først dagen etter hadde svenskene nådd Sekken utenfor Dynekilens munning. Nå ble den svenske sjøstyrkens omfang åpenbart under ledelse av generaladmiral Johan af Puke. Den svenske flåten besto av fire linjeskip, tre fregatter, tolv kanonskonnerter og 50 kanonsjalupper. Kanonsjaluppene var ikke rene kampfartøyer. De sto under Hæren og hadde om bord 4000 soldater som skulle bli brukt til landgang. Dette innslaget skal ha gjort Puke svært sint: «Vad fan har vi med Armen at göra? Den får kämpa til lands och vi til sjös.» Synet av den overveldende svenske styrken fikk den norske Hvaler-sjefen, kommandørkaptein Fasting, til å forstå at her hadde de alt å tape ved å oppta kamp. Dessuten hadde han fått ordre av kong Christian Frederiks adjutant om at roflotiljen ikke måtte bli utsatt for risiko. Fasting besluttet å trekke seg nordover mellom Hvaler-øyene for deretter å sette kursen vestover, tvers over Christianiafjorden mot den foreløpige tryggheten ved Vallø.

Svenskene oppdaget snart at kanonbåtene

DET MEST TROLIGE VAR ET ANGREP FRA SØR, FRA BOHUSLÄN MOT SVINESUND OG FREDRIKSTEN. DE NORSKE TROPPENE BLE DERFOR UTPLASSERT SLIK AT DE KUNNE HA GLOMMA SOM FORSVARSLINJE.

Slaget på Langnes skanse sommeren 1814.

ved Hvaler hadde unnsluppet. Dette ergret kronprins Karl Johan sterkt. Hans ønske var å sette den norske roflotiljen ute av stand til å gjøre militær motstand. Men oppgivelsen av Hvaler hadde en stor fordel sett med svenske øyne. Nå lå veien til Fredrikstad vidåpen, og det samme gjaldt veien over Svinesund og atkomsten til Fredriksten. 28. juli hadde svenske sjøstridskrefter trengt fram til Fredrikstad. Det norske landforsvaret av Kråkerøy, sør for festningsbyen, ble oppgitt. Alt var klart for et svensk angrep på byen og festningen. Den svenske hæren, med en hovedstyrke på to armékorps, hadde ennå ikke rørt på seg. Dens. Armékorps I ble ledet av feltmarskalk Frederik von Essen. Det besto av svenske soldater i reservehæren og telte i alt 20 000 mann fordelt på 35 infanteribataljoner, fem eskadroner rytteri og 67 kanoner i artilleriet. Armékorps II ble ledet av Karl Johan selv og besto av soldatene han hadde ledet i krigen i Tyskland. Dette var 21 000 mann fordelt på 20 bataljoner, 13 eskadroner og 50 kanoner feltartilleri og skulle være svenskenes elite. Nordmennene var uten sikker etterretning om hvor det svenske angrepet ville komme fra. Det kunne komme mot Ørje og utvikle seg direkte mot Christiania, men det var også mulig at det ville komme mot Kongsvinger–Elverum eller mot Christianiafjordens vestside. Det mest trolige var et angrep fra sør, fra Bohuslän mot Svinesund og Fredriksten. De norske troppene ble derfor utplassert slik at de kunne ha Glomma som forsvarslinje.

Det siste alternativet ble det faktiske. 30. juli 1814 rykket von Essen med sitt armékorps over grensen lengst mot sør, mot Prestebakke. I veien for ham sto kaptein Johan Henrik Spørck med tre kompanier. Spørck var en tapper offiser, men han måtte vike for overmakten. Han trakk seg tilbake fra Prestebakke til Idd og videre til Tistedalselva ved Halden. Svenskene fulgte langsomt etter og kunne hovere over Christian Frederiks tidligere «skrytsamma ord». «Dårligere har man aldri sett noen forsvare en krone og det folk som har gitt ham den.»

Svenskene kunne begynne beleiringen av Fredriksten og byen Halden. Det gikk hardt utover Halden, men festningen var uinntakelig. Intet svensk bombardement hjalp, og festningskommandør Johan Andreas Cornelius Ohme ville ikke overgi seg. I dagene som fulgte, skjedde to viktige begivenheter:

4. august kapitulerte Fredrikstad festning. Uten norsk nærforsvar på Kråkerøy og uten forskansninger og nesten uten artilleri så ikke kommandant Nils Christian Hals annen utvei enn å heise hvitt flagg. Under bombardementet fra de svenske linjeskipene var også kong Karl 13. med. Han ble hjulpet om bord på linjeskipet «Gustaf den store» og det sies at han var rørt til tårer over nok en gang å føre flåten i krig. Oppgivelsen av Fredrikstad festning ble i samtiden skarpt kritisert, og Hals ble dømt til døden, men ble senere benådet. Karl Johan selv rykket over Svinesund med sin del av hæren først 2. august. Med seg hadde han sin 15 år gamle sønn Oscar, som ble norsk konge i 1844. Heller ikke Karl Johan skyndte seg nordover, sikker som han var på seier. Den svenske styrken var på 45 000 mann mot nordmennenes 25 000. Hovedtyngden av den norske hæren var plassert på begge sider av Glomma i de nåværende fylkene Østfold og Akershus, altså i nærheten av kong Christian Frederiks kommandostab. Lenger nord, sør for Kongsvinger, sto oberst Andreas Samuel Krebs med sine tre bataljoner, Akershusiske skarpskyttere, Søndenfjellske skiløpere og en bataljon av det Trondhjemske regiment, til sammen 2500 mann. Deres oppdrag var å stanse et svensk angrep over grensen ved Magnor. Angrepet kom natt til 1. august. Det ble ledet av oberst Carl Pontus Gahn med fem bataljoner med til sammen like mange menn som nordmennene på den andre siden. De norske forpostene ble trengt tilbake, men Gahn oppnådde ingen avgjørende seier. Nordmennene ventet ved en godt forberedt stilling ved Lier, vest for Vingersjøen. Ved 15-tiden om ettermiddagen

Norsk dragon 1814. Illustrasjon av Andreas Bloch

SVENSKENE KUNNE BEGYNNE BELEIRINGEN AV FREDRIKSTEN OG BYEN HALDEN. DET GIKK HARDT UTOVER HALDEN, MEN FESTNINGEN VAR UINNTAKELIG.

2. august falt de første skuddene. Svenskene stormet mot den norske skansen, men verken infanteri eller kanonild bet på nordmennene. Da svenskene hadde kommet nær nok, fikk kaptein Lied ordre om å gå til motangrep. Med bajonetter og hurrarop fortrengte de svenskene fra skansen og jaget dem tilbake til vernet i et skogholt. Nye svenske angrep fulgte. Svenskene gikk fram på rekke og skjøt salver, mens nordmennene avfyrte enkeltskudd mot utvalgte mål. 5. august fulgte nye norske seiere. Ved Matrand og Skotterud ble oberst Gahn trengt ytterligere tilbake mot grensen. De samlede tapene er vanskelige å beregne. Ved Lier tapte Krebs 27 mann, som enten ble drept eller hardt såret, mens de svenske tapene var på 133 mann. Gleden over denne lokale norske seieren ble riktignok kortvarig. Nå overtok diplomati for krigskunst.

Karl Johan hadde hatt to mål for Sommerkrigen i 1814. Han måtte fjerne den norske kongen Christian Frederik og samtidig hindre at krigen ble langvarig. Med sine overlegne troppestyrker mente han at det var råd til sjenerøse forhandlinger. Nordmennene kunne rundt 5. august gått inn i et forsvarsslag ved Rakkestad med utsikt til seier – om enn kortvarig. Men Christian Frederik ga ikke de nødvendige ordrene. Nordmennene fortsatte å trekke seg tilbake vest for Glomma. Det var nå Karl Johan grep initiativet. Han fant to kjente nordmenn som fikk i oppdrag å besøke Christian Frederik med et forslag om våpenhvile. De svenske betingelsene var nye og mer smakelige sett med norske øyne. Riktignok måtte Christian Frederik straks frasi seg kronen og reise tilbake til Danmark. På den annen side ville man på svensk side anerkjenne 17. mai-grunnloven med de endringene som en union med Sverige krevde. Kielerfreden ble ikke nevnt, ei heller at nordmenn ville bli behandlet som opprørere og forrædere. Christian Frederik gikk med på å forhandle.

Forhandlingene ble ført i hovedkvarteret til Moss Jernverk i tiden fra 10. til 14. august. Karl Johans sendebud til Moss, general Anders Fredrik Skjöldebrand, skrev at han var forundret over at kong Christian Frederik ikke var alene, men omgitt av så mange offiserer at de kunne ha ledet en hær på 200 000 mann. Videre beskriver han kongen som en mann med vakkert utseende, hadde det ikke vært for at den kroppsdelen der hans hjerte hadde sunket, var på størrelse med et godt utstyrt fruentimmer … Endelig la han merke til at kongen var så nervøs at han for sammen bare han hørte fjerne skuddsalver. Kongen fikk altså ingen strålende attest. Men hovedtrekkene i forhand-

lingene besto, selv om Christian Frederik ville abdisere først etter at Stortinget var blitt sammenkalt. Dette skjedde 10. oktober 1814, og Christian

Frederik forlot Norge og nordmennene, men ikke til norsk jubel. Christian Frederik ble høsten 1814 omtalt som «kjolekonge», «teaterkonge» og «skjørtekonge». Bitterheten var stor over at han hadde ført krigen så slapt, så defensivt og så forsiktig. Dette kunne ha vært diktert av kongens avsky for død og blod, men senere historikere har gitt ham noe oppreisning. Han kunne ikke føre en langvarig krig mot en overtallig svensk armé og heller ikke mot alle Europas stormakter. Han reddet Grunnloven og fikk bort bestemmelsene i Kielerfreden om at Norge skulle bli gitt til den svenske kongen med full suverenitet. Da fikk hans ettermæle heller bli hva det ble. Karl Johan hadde oppnådd nesten alt han hadde gått til krig for. Krebs' seier over Gahn ble én episode, likeså at Ferdriksten festning ble oppgitt først etter at Mossefreden ble kjent. Han hadde sluppet et langvarig felttog og sto som seierherre før fredskongressen i Wien trådte sammen. Den tidligere revolusjonssoldaten satt fast i salen som svensk kronprins. Felttoget i Norge var blitt ført med stor svensk hensynsfullhet. Det har vært spekulert i om Karl Johan ville sikre seg norsk støtte dersom svenskene skulle bli lei av ham som svensk konge og ville ha Vasaslekten tilbake. Endelig kom enda et forhold inn i bildet: Et ublodig felttog i Norge, gjort kjent i franske aviser, ville muligens øke hans sjanser til å bli konge i Frankrike dersom franskmennene skulle bli lei av Ludvig 18. Alt i alt må man kunne betegne Sommerkrigen i 1814 som en norsk suksess, mindre militært enn diplomatisk. Unionen med Sverige fram til 1905 var en god tid for Norge. Vi ble ikke undertrykt av svenskene, hadde materiell vekst og levde i fred. Nasjonalfølelsen vokste seg sterk.

Norske jegere og en norsk dragon. Illustrasjon av Andreas Bloch

Svenske ryttere angriper ved Rakkestad. Illustrasjon av Andreas Bloch.

BÅHUS FESTNING

NORGES BOLVERK MOT SVERIGE

Kjører du E6 sørover fra Svinesund dukker Båhus festning opp på din venstre side omtrent 20 minutter før du kommer til Gøteborg. Her har borgen ligget i mange hundre år og voktet innløpet til Göta älv og yttergrensen til Norge. I dag er borgen en severdighet av det sjeldne slaget.

BÅHUS FESTNING

Båhus festning ligger høyt i terrenget og har voktet innløpet til Göta älv og yttergrensen til Norge.

Båhus festning er en borgruin som ligger på den 40 meter høye klippen Bagaholmen i Göta Älvs nordre utløp, ved Kungälv i Sverige. Festningen ble påbegynt av den norske kongen Håkon V Magnusson i 1308 som ville ha en sterk festning på grensen til Sverige. Store deler av festningen står ennå og den ble beleiret hele fjorten ganger, uten å falle.

HÅKON V. MAGNUSSON BYGGER BORG.

Byggingen av festningen ble satt i gang av den norske kong Håkon V Magnusson i 1308, med det formål å styrke forsvaret mot Ragnhildsholms festning ved Konghelle, som ble kontrollert av den svenske hertugen Erik av Södermanland. Den første borgen, som var laget av tre, ble gradvis erstattet med en mer solid steinstruktur, og etter hvert ble festningen et av de mest imponerende militære anleggene i Norden. Borgen, som lå ved den strategisk viktige grenseelven Göta älv, ble en av Norges mest betydningsfulle festninger. Holmen hvor festningen ble anlagt, Bagaholmen, var opprinnelig et viktig samlingssted for Vikens lagdømme. Høvedsmannen på Båhus styrte først over den sørlige delen av området, og senere også den nordlige, et område som etter hvert ble kjent som Båhuslen, navngitt etter borgen. Båhus fikk en avgjørende rolle i forholdet mellom Norge og Sverige, både i tider med fred og konflikt. I 1331 ble det norske riksrådet samlet på Båhus for å erklære Magnus Eriksson myndig. I 1344 ble hans sønn, Håkon VI Magnusson, hyllet som konge av Norge på samme sted. I 1388 mottok Håkons enke, dronning Margrete, et tilbud fra de svenske stormennene om å få Sveriges krone. Året etter ble den svenske kongen, Albrekt av Mecklenburg, avsatt og fengslet på festningen. I 1449 ble den svenske stormannen Karl Knutsson Bonde utropt til norsk konge på Båhus. I 1455-56 fungerte slottet som et trygt tilfluktssted for dansker og nordmenn under den svenske lederen, riksråd Tord Bonde.

Håkon V. Magnusson.

RAGNHILDSHOLM FESTNING

Ragnhildsholmen er en liten holme i Nordre älv, som er en grein av Göta älv, og ligger rett overfor det gamle Konghelle. På 1200-tallet bygde den norske kongen Håkon IV Håkonsson en steinborg her, som første gang er nevnt i 1257. Ragnhildsholm var en viktig festning for Norge i dette området, og det var en av de første i Norden hvor det ble brukt teglstein. Borgen ble også benyttet som et fengsel, og i 1302 satt den tidligere kansleren Bjarne Lodinsson fengslet der. Selv om kongene sjelden oppholdt seg lenge på Ragnhildsholmen, ble borgen brukt flere ganger av stormenn som søkte tilflukt fra nabolandene. I 1275 kom den svenske kongen Valdemar Birgersson, dronning Sofia Eriksdatter og deres sønn Erik til Ragnhildsholmen for å søke beskyttelse. De ble værende der til året etter, da kong Magnus Lagabøte kalte ut leidangen og dro via Göta älv til Ragnhildsholmen for å møte Magnus Ladulås og megle mellom brødrene. I 1287 fikk fredløse danske stormenn, som var knyttet til grev Jakob av Halland, tilhold på Ragnhildsholmen. De benyttet borgen som base for raid mot Danmark, og etablerte seg etter hvert på Hjelm og Hunehals. I 1304 overtok den svenske hertugen Erik Ragnhildsholmen, Konghelle og det omkringliggende området fra sin svigerfar, den norske kongen Håkon V. De påfølgende årene førte til et forverret forhold mellom hertugen og kong Håkon. I 1308 prøvde Håkon å ta borgen, men uten å lykkes. I stedet valgte han å bygge en ny borg, Båhus festning, cirka fire kilometer oppstrøms. I 1309 overga hertug Eriks borgfogd, den norske Tord «Unge» Torleivsson, borgen til kong Håkon. Han ble deretter borgfogd under kongens tjeneste, men vinteren 1309–10 måtte han gi borgen tilbake til hertugen etter at elven frøs til. Etter freden i Oslo på 1312–1315 ble borgen tilbakelevert til kong Håkon. Kort tid

Rester av Ragnhildsholm festning i dag.

etter ble den ødelagt i en brann, og murene ble revet ned og brukt som byggestein til Båhus festning. Ragnhildsholmen hadde dermed en aktiv brukstid på omtrent 60 år.

FORSVARET AV FESTNINGEN.

Båhuslen måtte selv stå for sitt forsvar, noe som medførte økonomiske byrder for området. Selv om Båhuslen var rikt, var befolkningen relativt liten, noe som betydde at skattene ble fordelt på færre mennesker. Rundt 1500, da nye skatter ble innført i Norge, ble hele 90 % av disse skattene lagt på bygdene i nærheten av festningen. Ingen annen del av Norge måtte betale tilsvarende skatt som Båhuslen. Festningen har vært beleiret hele 14 ganger, men har aldri blitt inntatt av fiendtlige styrker. På 1400-tallet ble den ansett som Norges best forsvarte festning. Den bestod av fire høye hjørnetårn og en sammenhengende ringmur som var tre meter bred og tilpasset terrenget, med en høyde på mellom åtte og tolv meter. Første

Kartet som viser Båhus festning og Ragnhildsholm.

gang festningen ble beleiret var i 1482, da den danske adelsmannen Jørgen Lauritssøn, som var høvedsmann, nektet å overgi festningen til Det norske riksrådet under valget av ny konge. I 1531 beleiret Kristian II festningen, og svenskene gjorde fem forsøk på å innta den under Den nordiske sjuårskrigen fra 1563–70.

DEN NORDISKE SJUÅRSKRIGEN 1563-1570

Da den nordiske sjuårskrigen brøt ut i 1563, ble Älvsborg festning raskt inntatt av danskene, og Sverige ble dermed isolert fra havet. Den svenske krigsstrategien ble deretter å innta én eller flere av festningene Älvsborg, Båhus og Varberg. Under krigen ble Båhus utsatt for seks lange og harde beleiringer, og den danske kommandanten Jens Holgersen Ulfstand til Skabersjö forsvarte festningen under fem av disse. I 1565 ble Varberg inntatt, og etter ordre fra kong Erik XIV skulle hovedangrepet i 1566 rettes mot Båhuslen, med mål om å innta Båhus festning. Den 5. mars 1566 startet den svenske hovedstyrken, ledet av Nils Boije af Gennäs, fra Alingsås og marsjerte mot Göta älv og Båhus. Han hadde med seg Nils Sture og Erik Stenbock som støtte. Den 20. mars nådde beleiringsartilleriet frem til Båhus, og den 23. begynte de å beskyte festningens murer fra Fontinberget, nord for festningen. Etter å ha avfyrt 2 820 skudd, beordret Nils Boije et stormangrep tidlig om morgenen den 26. mars, eller fire dager senere ifølge noen kilder. Med ti tropper angrep svenskene muren på stedet hvor den var blitt skadet av kanonild, men de ble slått tilbake tre ganger av de danske og norske forsvarerne. På det fjerde angrepet klarte svenskene å innta hovedtårnet, kjent som «Röde Torn», og satte opp det svenske flagget på toppen. To av de danske landsknektene, Hans Sund og Jörgen Mekelberg, meldte seg frivillig for å forsøke å sprenge tårnet. Jens Holgersen Ulfstand godtok tilbudet og lovet å sørge for deres familier. Ved å rulle en kruttvogn ned til kruttlageret i tårnets kjeller og tenne en kort lunte, klarte de å sprenge tårnet i luften. En krønikeskribent beskrev det senere som at «svenskene ble som kråker og andre fugler ført opp under himmelen, og ingen kom derfra i live». Rundt 250 svenske soldater antas å ha vært i tårnet på tidspunktet for eksplosjonen.

Ifølge noen svenske kilder, som et bevart referat av en rapport skrevet av Nils Bertilsson, som var sjef for de svenske soldatene under beleiringen, og et dokument fra Nils Boije angående feltpresten Jon Hansson, skjedde sprengningen av tårnet trolig under den tredje

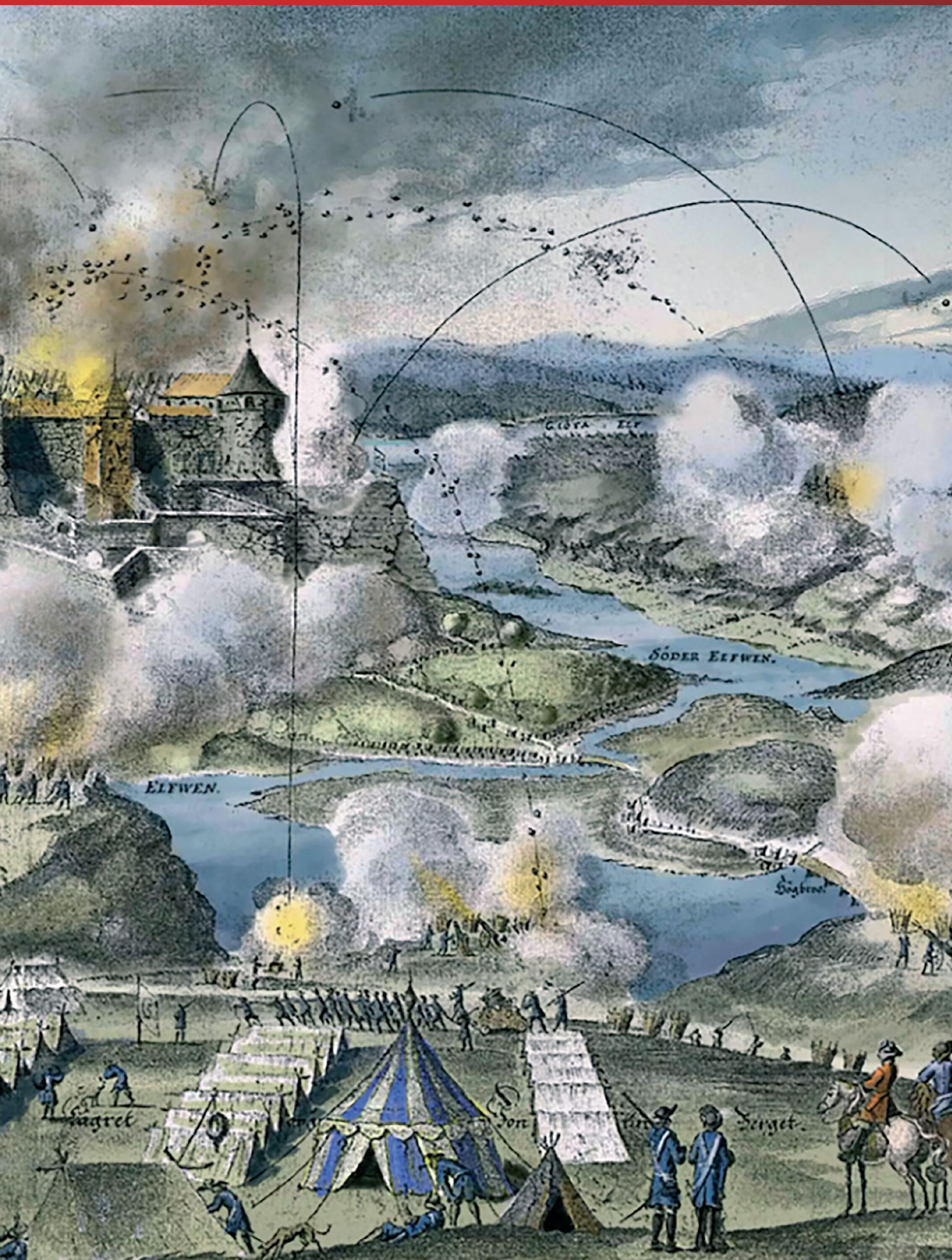
Tegning av borgen på 1600-tallet.

PÅ DET FJERDE ANGREPET KLARTE SVENSKENE Å INNTA HOVEDTÅRNET, KJENT SOM «RÖDE TORN», OG SATTE OPP DET SVENSKE FLAGGET PÅ TOPPEN.

stormingen. I Boijes rapport nevnes det at feltpresten, som overlevde beleiringen, sammen med en annen mann klatret opp på stormstigen mot tårnet og slo fienden tilbake inntil «ilden og kruttet førte ham ut for muren». De svenske angrepene fortsatte, men mistet etter hvert sin styrke. Dansk forsterkning, under ledelse av Daniel Rantzau, marsjerte fra Halland og nådde Göta älv den 30. april, og svenskene begynte å trekke seg tilbake mot Västergötland. Totalt skal svenskene ha tapt rundt 2 300 menn under beleiringen, ifølge danske kilder. Dette tallet bekreftes imidlertid ikke av de svenske kildene. Den danske styrken var redusert til rundt 150 menn, og både proviant og ammunisjon var på vei å ta slutt. Kong Erik XIV fikk et raseriutbrudd da han fikk høre om den mislykkede beleiringen og skiftet ut Nils Boije med Charles de Mornay. Nils Sture ble dømt til døden for angivelige forseelser, blant annet for fiaskoen ved Båhus, men ble i stedet tvunget til å gjøre et «fornedrende inntog» i Stockholm. Han ble senere myrdet personlig av den sinnssyke kong Erik XIV i mai 1567 på Uppsala slott under Sturemordene. En mindre kjent person som også ble straffet for sin påståtte rolle i nederlaget, var proviantmesteren Bryngel Bengtsson. Han ble dømt til døden og henrettet for dårlig og bedragersk håndtering av proviantforsyningene, som førte til nød blant de svenske soldatene under beleiringen. Derimot unngikk både Nils Boije og sjefen for artilleriet, Anders Sigfridsson «Rålamb», straff. Boije ble fritatt på grunn av sin høye alder og erobringen av Varberg året før. Varberg festningen ligger lengre sør i Sverige som tidligere var dansk. Den danske kongen Frederik II ble så glad for nyheten om at Båhus var reddet, at han ønsket å minnes hendelsen på sin gravstein. Derfor finnes et marmorrelieff som viser Båhus eksplosjonen på hans sarkofag i Roskilde domkirke.

Den danske kommandanten Ulfstand holdt sitt løfte til soldaten Sunds etterlatte,

Eksplosjonen i kruttmagasinet på Båhus festning.

ELFWEN.
SÖDER ELFWEN.
Lägret
Lägret.

Stormingen av Båhus festning.

Deler av krutt-kammeret i tårnet som eksploderte.

og gården Röset på Hisingen ble gitt til hans etterkommere for all fremtid og er fremdeles i familiens eie. Derimot er det ikke kjent om soldaten Mekelberg fikk en tilsvarende gave. Under beleiringen ble festningen påført betydelig skade, men den ble raskt restaurert og ombygd til en mer moderne renessanseborg. Forbedringer og utvidelser ble gjennomført i 1595, 1605 og 1645, da svenskene under Hannibalfeiden bombarderte borgen. Festningen fikk en borgkjerne preget i slottets stil, med tre karakteristiske tårntak og høye murbastioner. Det sydvestre tårnet ble kalt «Mors lue», mens et firkantet tårn i nordvestre hjørne fikk navnet «Fars hatt». Midt på den vestlige siden reiste «Det røde tårnet» seg, hvor kirken var plassert. Fra utsiden fremstod festningen som en uregelmessig sjukantet struktur. Slik var utseendet på Båhus da det kom under svensk kontroll etter freden i Roskilde i 1658, og Karl X Gustaf gjorde sitt inntog der den 30. mars.

Freden i Roskilde ble inngått den 8. mars 1658 i Roskilde. For Danmark-Norge var dette et forsøk på å unngå et totalt nederlag i Karl Gustav-krigene 1657-58, som hadde ført til at svenske tropper beleiret København. Som en del av fredsavtalen, måtte den dansk-norske kongen Frederik III avstå flere viktige områder. Danmark mistet de danske områdene Skåne,

RUNDT 1000 NORSKE SOLDATER MISTET LIVET UNDER ANGREPENE PÅ FESTNINGEN, MENS DE SVENSKE TAPENE VAR LANGT LAVERE.

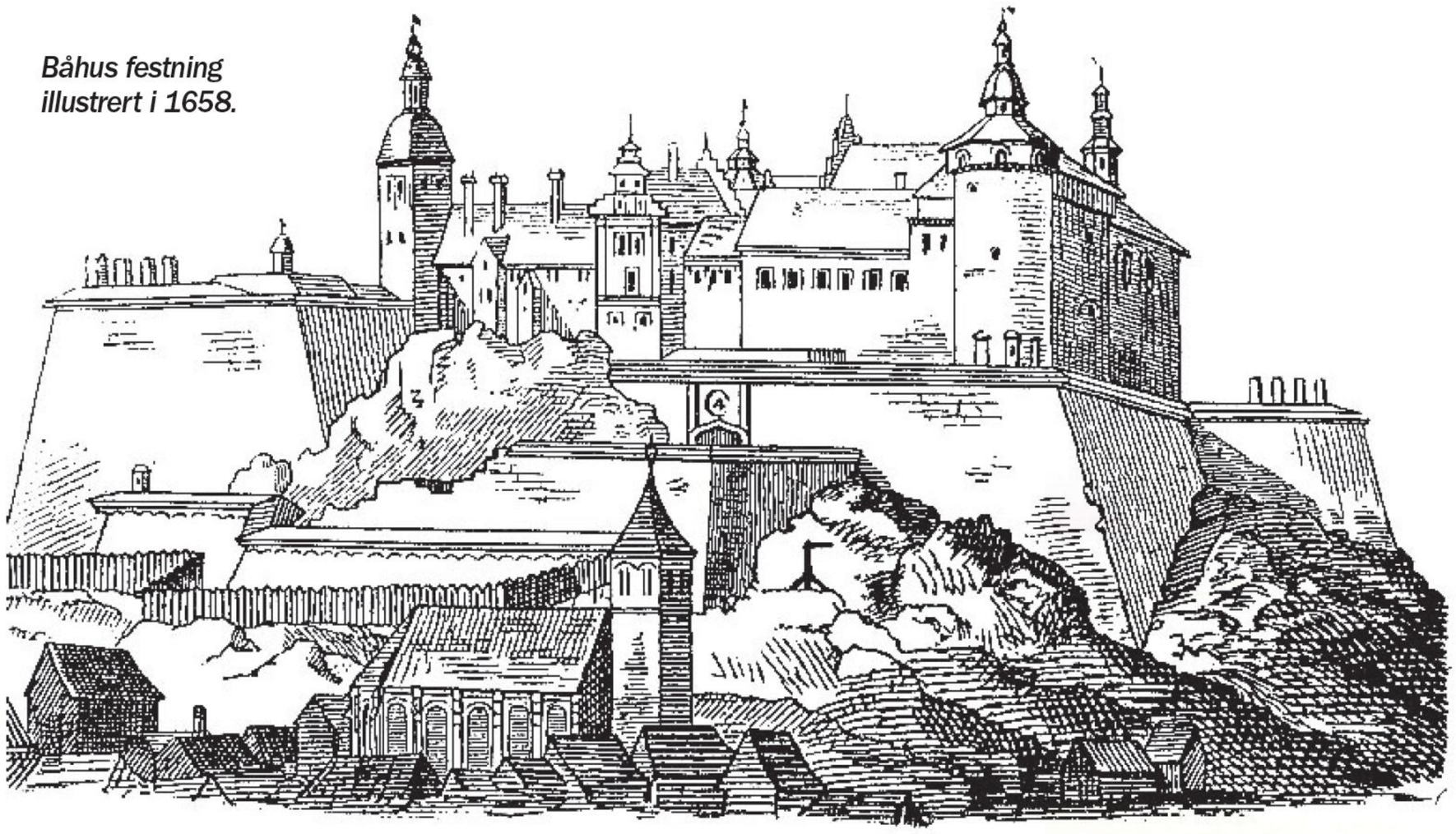
Halland og Blekinge, inkludert Bornholm, mens Norge måtte gi fra seg Båhuslen og Trondhjems len, som også inkluderte Nordmøre og Romsdal. Den danske og norske forhandlingsstrategien var imidlertid klok. Ved å avstå Trondhjems len, men ikke det langt større Trondhjems stift, unngikk de å måtte gi fra seg hele det nordenfjelske Norge, noe som kunne ha hatt alvorlige konsekvenser for landets geopolitikk. Festningen ble modernisert som en bastionfestning mellom 1593 og 1604, under ledelse av de nederlandske ingeniørene Hans Paeschen og Hans van Steenwinkel. Bastionfestning er en festning med bastioner, som er fremskytende kanonplattformer, som gjensidig kan flankere hverandre, forbundet med mellomliggende kurtiner, ofte i fire- eller femkantet polygonplan. En ny ytre befestningslinje ble anlagt rundt den høyereliggende borgen. På nordsiden ble den spisse hjørnebastionen Scharpenorth bygd, på vestsiden bastionen Nedre Platt, mot sørvest-tenaljen Munken, og mot sør ble Store Våghals anlagt. På 1620- og 1630-tallet ble «Fars Hatt» reparert, og festningen ble ombygget til et fullverdig renessanseslott. Under ledelse av Isaac van Geelkerk ble det i 1651 og 1652 reist en ny arsenalbygning med to runde tårn, som erstatning for den gamle ringmuren og de tidligere tårnene på sørside.

GYLDENLØVEFEIDEN 1675-79.

Under Gyldenløvefeiden ble festningen utsatt for sin siste og mest intense beleiring, som varte i nesten to måneder, fra 25. mai–22. juli 1678. Beleiringen ble gjennomført av mer enn 10 000 norske soldater ledet av Ulrik Frederik Gyldenløve. Bombardementet var voldsomt. Mellom 20 000 og 30 000 kanonkuler, 2 265 bomber, 161 brennende prosjektiler, 600 granater og 79 kurver med håndgranater ble avfyrt mot borgen. Festningen ville trolig ha overgitt seg hvis ikke den svenske general Gustaf Otto Stenbock hadde kommet til unnsetning. Rundt 1 000 norske soldater mistet livet under angrepene på festningen, mens de svenske tapene var langt lavere. Etter beleiringen ble festningen på nytt utbygd og fungerte som residens for Bohusläns landshøvding fram til

ETTER BELEIRINGEN BLE FESTNINGEN PÅ NYTT UTBYGD OG FUNGERTE SOM RESIDENS FOR BOHUSLÄNS LANDSHØVDING FRAM TIL 1700.

Båhus festning illustrert i 1658.

1700. Festningens militære betydning minket imidlertid da den ikke lenger fungerte som en grensefestning. Under Karl XIIs regjering ble administrasjonen av Bohuslän flyttet til Göteborg. Han flyttet også kanonene til Sundsborg, ved Svinesund for å etablere et sterkere forsvar mot Norge. Etter hans død ble Båhusfestningen igjen utstyrt med kanoner.

Etter dette ble festningen brukt som fengsel i en periode. Den mest kjente fangen var pietisten og predikanten Thomas Leopold, som ble satt i fengsel ved flere anledninger, til sammen 42 år, hvorav 32 år på Båhus, for sin påståtte vranglære. I 1789, da Sverige var i økonomiske problemer, fikk innbyggerne i Kungälv tillatelse til å hente byggestein fra festningen. I forbindelse med dette ble det besluttet at festningen skulle rives, men tårnet «Fars hatt» skulle unntas. Rivningen ble stoppet i 1796, men allerede året etter fikk Kungälvs innbyggere igjen tillatelse til å hente stein fra festningen. På 1800-tallet ble det forsøkt å ombygge «Fars hatt» til en mølle, men i 1838 satte Karl XIV Johan en stopper for videre ødeleggelser. Fra 1898 til 1904 ble det utført omfattende utgravninger og konserveringsarbeid på festningen. I 1934 startet et større renoveringsprosjekt, og blant annet ble hovedporten bygget opp igjen.

BÅHUS FESTNING I DAG

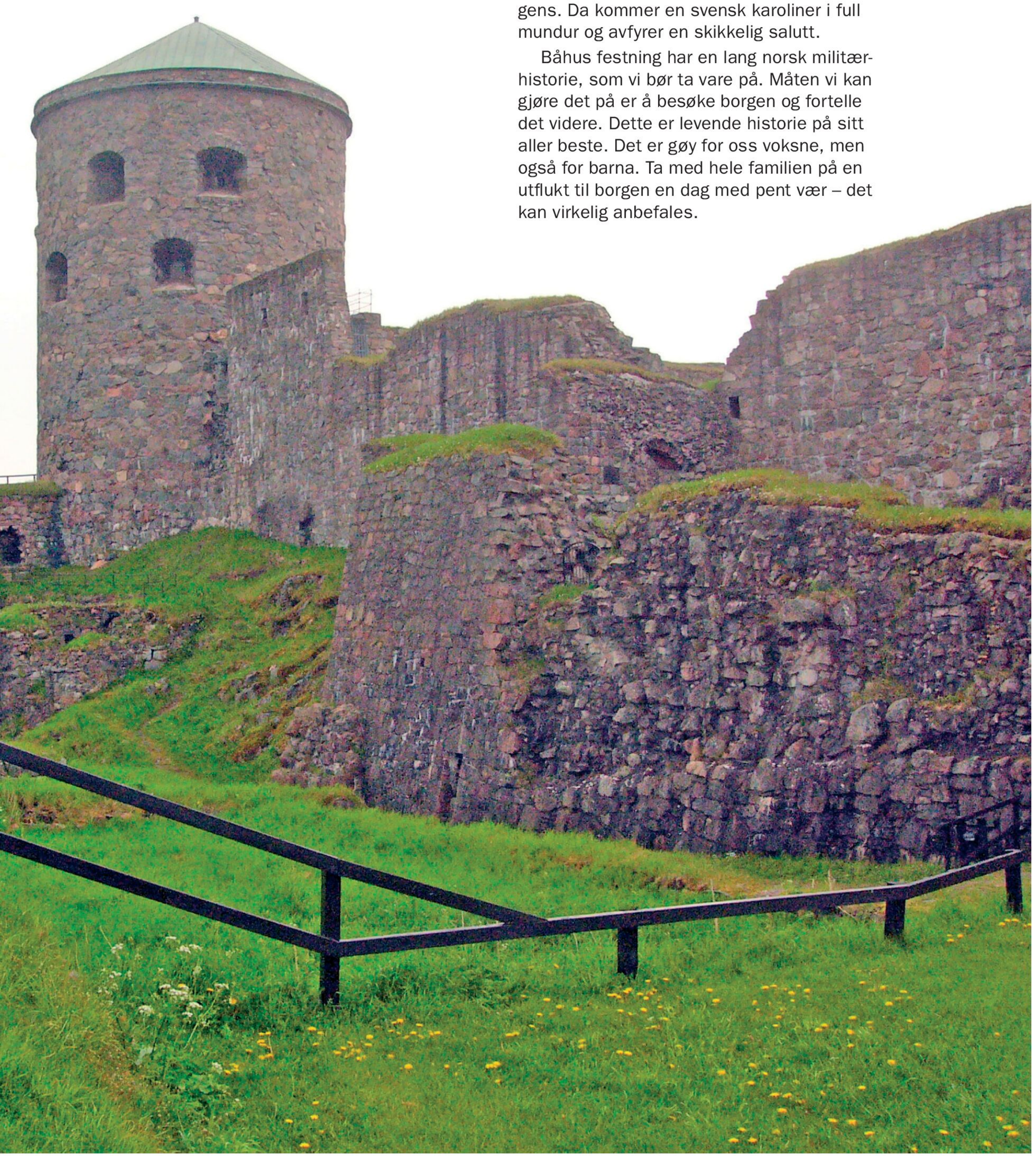
Dessverre kjører de fleste nordmenn forbi denne fantastiske festningen på vei etter en helg i Sør-Sverige. Ta deg en liten pause og dra innom, det vil du ikke angre. Ved parkeringen er det et besøkssenter med kiosk og billettsalg, hvor du finner et lite utvalg av bøker om Båhus festning og ulike suvenirer. Turen opp til borgen er tre minutters lett gang. Borgen fremstår som en massiv konstruksjon i gråstein, bygget etter ulike tidsperioders festningsarkitektur. Opp til

hovedporten er det en ganske bratt vei som slynger seg gjennom porten og opp til inngangen til borggården. Borggården er et stor åpent området med noen ruiner i sentrum. Mye av borgen står fremdeles, til tross for at den har vært bombardert og forsøkt revet mange ganger. Tårnet, som har fått navnet «Fars hatt» står intakt fremdeles og er et innholdsrikt museum over borgen. Her kan du se en imponerende modell av borgen. I tillegg er det stor forsamlingshall i toppetasjen som er smykket med soldatuniformer fra de forskjellige epokene.

Rundt på borgen kan du se oppleve mange leker for barn. Derfor er turen hit også ganske så barnevennlig. Du kan gå og utforske hver krik og krok, både høyt og lavt. Hver lørdag og søndag klokka 12.00 er det salutt fra festningens. Da kommer en svensk karoliner i full mundur og avfyrer en skikkelig salutt.

Båhus festning har en lang norsk militærhistorie, som vi bør ta vare på. Måten vi kan gjøre det på er å besøke borgen og fortelle det videre. Dette er levende historie på sitt aller beste. Det er gøy for oss voksne, men også for barna. Ta med hele familien på en utflukt til borgen en dag med pent vær – det kan virkelig anbefales.

HÅKON V MAGNUSSON

Håkon 5. Magnusson regjerte som konge i Norge fra 1299 til 1319. Han var den yngste sønnen til Magnus Lagabøte. Allerede som treåring ble han tildelt et hertugdømme, og da hans far døde i 1280, overtok han dette, men de første årene ble hans regjeringstid preget av formynderskap. Håkon styrte da områdene Opplandene, Oslosysla, Ryfylke, samt Færøyene og Hjaltland (Shetland). Etter at hans bror Eirik Magnusson gikk bort i 1299, ble Håkon konge.

Håkon 5. ble den siste kongen i Sverreættens mannslinje, og etter hans tid blir han ofte sett på som den som fullførte utviklingen av et statslignende kongedømme i den norske høymiddelalderen. I utenrikspolitikken førte han en stram og nasjonalistisk linje, særlig overfor hanseatene, men samtidig var det hans engasjement i den nordiske politiske arenaen som brakte Norge inn i de senere middelalderske unionene.

I sitt ekteskap med Eufemia av Ruppin fikk Håkon bare én datter, Ingebjørg, som senere ble gift med den svenske hertugen Erik Magnusson. Dette førte til at Håkon endret tronfølgeloven, slik at en eventuell dattersønn kunne arve tronen. Ingebjørgs sønn, Magnus Eriksson, kom til å bli konge både i Norge og Sverige, og dermed ble grunnlaget lagt for den nordiske unionen.

GYLDENLØVE-FEIDEN 1675-79

Gyldenløvefeiden refererer til de svensk-norske grensetrefningene under den skånske krig i perioden 1675–1679, og regnes som ett av de mest vellykkede felttogene i norsk militærhistorie. Navnet stammer fra Ulrik Frederik Gyldenløve, den norske stattholderen som ledet den norske hærens angrep på Sverige. Hensikten med disse operasjonene var å støtte et planlagt dansk angrep på Skåne. Danmark-Norge hadde tapt både Skåne og Båhuslen etter Krabbekrigen (1658) og Bjelkefeiden (1660), og målet med den skånske krig og Gyldenløvefeiden var å vinne tilbake de tapte områdene. I juni 1676 ledet Gyldenløve en styrke på rundt 4000 soldater inn i Båhuslen, der de erobret Uddevalla og deretter inntok Vänersborg. Norske patruljer herjet store deler av Västergötland med brannskattlegging. Et forsøk på å erobre Göteborg mislyktes, og et angrep på Båhus festning ble også avvist. I perioden juli–august 1677 klarte de norske styrkene å besette hele Båhuslen, men de klarte ikke å ta den strategisk viktige Båhus festning. Et nytt beleiringsforsøk sommeren 1678 resulterte i ingenting. I sommeren 1679 ble sterke svenske motangrep ved Uddevalla slått tilbake. Den norske hæren var svært nær å gjenerobre de tapte områdene, men freden i Lund i september 1679 førte til at de norske styrkene måtte trekke seg tilbake, og grensene ble gjenopprettet som de var før.

Til høyre: Ulrik Fredrik Gyldenløve.

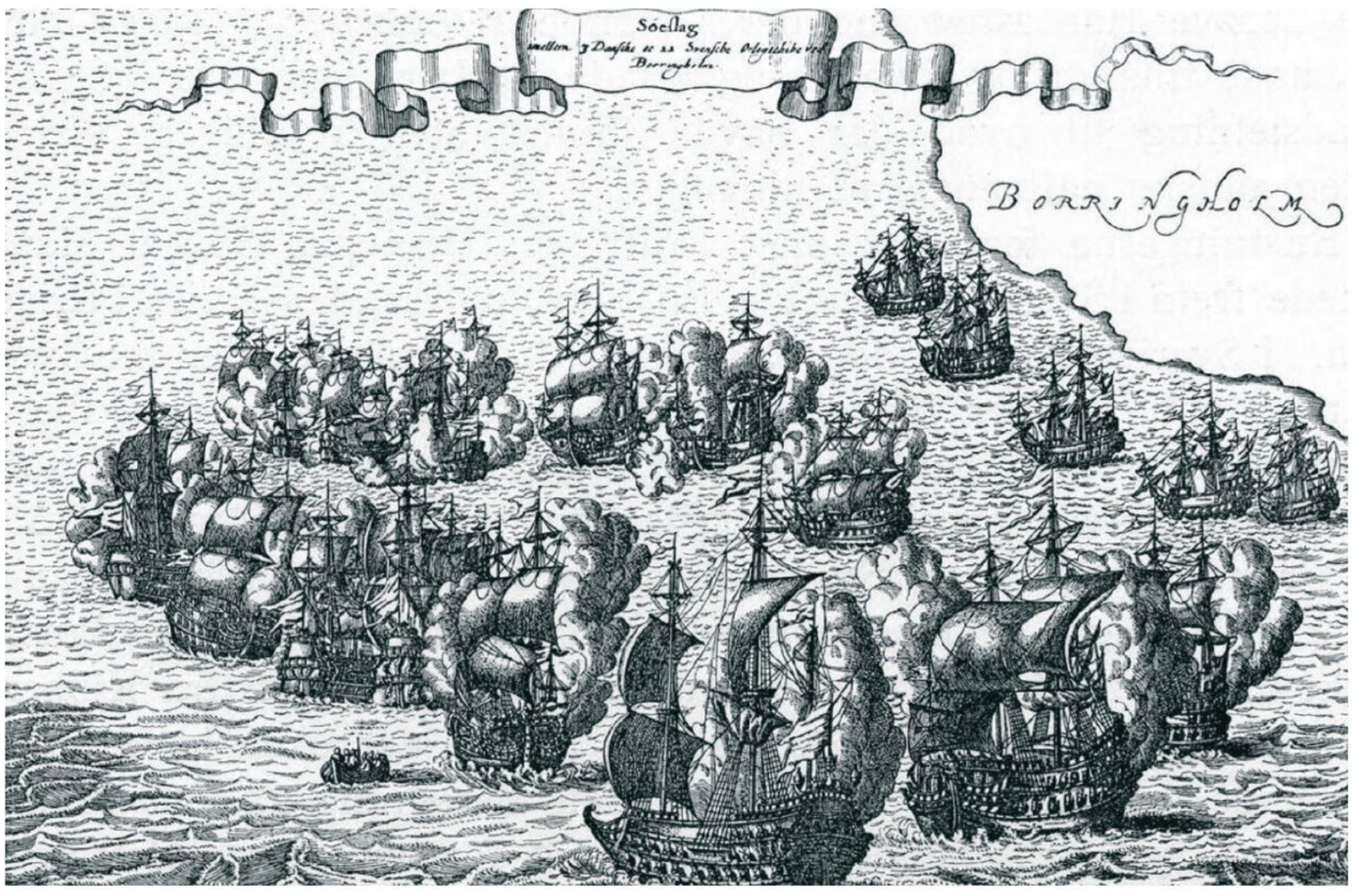
Båhus festning er et meget godt eksempel på en middelalder- og renessanseborg i Skandinavia.

HVA ER EN BORG?

En borg er en befestet bygning eller anlegg, som ofte ble brukt som et forsvar eller som bolig for en hersker eller en stormann i middelalderen. Den typiske borgen var bygget for å gi beskyttelse mot angrep og for å markere makt og autoritet i et område. Borgene var gjerne plassert på strategiske steder, som høye bakker eller øyer, for å få oversikt over omgivelsene og lettere kunne forsvare seg. De var ofte omringet av en vollgrav, en mur eller en sterk steinmur for å hindre fiender i å komme til. Innenfor borgens murer kunne det være boliger for adelen eller kongen, samt andre fasiliteter som kapeller, våpenlager, verksteder og noen ganger en borggård. Borgene ble brukt både som forsvarsanlegg og som bolig for viktige personer, som konger, hertuger eller høvdinger. Mange av borgene i Norden ble også brukt som administrative sentre, og noen fungerte som fengsler eller militære baser. Borgen som fysisk struktur var et symbol på makt og kontroll, og den skulle gi både sikkerhet og synlig autoritet i et landskap preget av politisk uro og krigføring.

DEN NORDISKE SJUÅRSKRIGEN

Den nordiske sjuårskrigen fant sted fra 1563 til 1570 og involverte Sverige på den ene siden og Danmark-Norge, Russland, Polen-Litauen og Lübeck på den andre. Konflikten endte uten klare vinnere og førte ikke til noen endringer i grensene. Krigen var den lengste og mest ødeleggende mellom Danmark-Norge og Sverige. Under den svenske beleiringen av Akershus, satte innbyggerne i Oslo fyr på byen for å hindre fienden i å innta den. Samtidig brente svenskene flere byer som Sarpsborg, Skien, Konghelle og Hamar.

Sjøslaget ved Bornholm 30. mai 1563 endte med svensk seier og førte til dansk krigserklæring.

HANNIBAL-FEIDEN

Hannibal Sehested.

Hannibalfeiden var en grensekrig mellom Norge og Sverige som fant sted i 1644–1645. Navnet på konflikten stammer fra den norske stattholderen Hannibal Sehested, som hadde organisert den nyopprettede norske hæren og ledet styrkene i felten. Konflikten var en del av den større krigen mellom Danmark-Norge og Sverige, som pågikk fra 1643 til 1645, og som ble kjent som Torstenssonfeiden, etter den svenske generalen Lennart Torstensson. Bakgrunnen for krigen var den pågående tretti-årskrigen i Europa, hvor Sverige hadde oppnådd betydelige seire, mye takket være sin overlegne militære strategi. Sveriges suksesser på kontinentet gjorde at landet satte kurs mot å etablere et klart dominansforhold i Norden og kontroll over Østersjøen. Med tropper stasjonert i Tyskland, hadde svenskene muligheten til å angripe Danmark også fra sør. Krigen endte med en svensk seier. Freden som ble inngått i Brömsebro i august 1645, tvang Danmark-Norge til å avstå de norske områdene Jemtland og Herjedalen til Sverige, samt de danskkontrollerte øyene Ösel og Gotland.

NORSK MILLITÆR-

HISTORIE

Fra midten av 1500-tallet og frem til 1814 var forholdet mellom Norge og Sverige svært konfliktfylt, og en lang rekke av kriger ble utkjempet langs vår felles grense. Det var en turbulent tid preget av maktkamp, territorielle ambisjoner og militær uro.

De siste to hundre årene har grensen mellom Norge og Sverige vært preget av fred og samarbeid. Da unionen mellom de to landene gikk i oppløsning i 1905, fryktet imidlertid Norge at Sverige kunne reagere med militærmakt. Derfor ble det iverksatt en omfattende opprustning, og en rekke store festningsanlegg ble bygget for å kunne møte et eventuelt angrep. Krigen kom heldigvis aldri. I dag står festningene igjen som vitner fra en tid da forholdet mellom Norge og Sverige var alt annet enn fredelig.

ORAGE

2025 / 199,90

ISBN: 978-82-8447-589-9

52025>

7 023060 627140